

Werth Henrik altábornagy
Mihalovits Miklós festményéről készült fotómásolat
Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma, lt. sz.: 23.758.

írtak össze. A római katolikus templom 1877-ben épült. A községnek ekkor már postája, távírója és hajóállomása volt. A lakosok hitelszövetkezetet és két gazdasági egyesületet tartottak fenn. A nagyobb vagyoni különbségektől még mentes sváb kisgazdálkodó közösség munkája nyomán a helység dinamikusan fejlődött. Sorsukat maguk irányították. Földesurat nem ismertek maguk felett.[2] Ebbe a közösségbe született bele Werth Henrik, ami nyomot hagyott rajta későbbi élete során is. Apja Werth Lorenz (Lőrinc) kisbirtokos. Anyja nevét nem ismerjük. Két fiútestvéréről tudunk. Egyikről csak annyit, hogy még a negyvenes évek elején is odahaza gazdálkodott. A másik testvér, a nála tizenöt évvel fiatalab Lőrinc, tűzértisztként szolgált, 1943-ban már ezredesi rendfokozatban.

A minden bizonnyal német tanítási nyelvű elemi iskola öt osztályát 1887-től 1893-ig szülőfalujában járta ki. A magyar nyelvet az iskolában sajátíthatta el. A jó fejűnek bizonyuló gyereket tanítója továbbtanulásra alkalmasnak találhatta. Közbenjárására a szülők beleegyeztek, hogy fiuk polgári iskolában tanuljon tovább. A legközelebbi ilyen iskola a

[2] Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye (Szerk. *Borovszky Samu.*) Budapest, 1911. XII. o.

harminc kilométerre lévő Nagybecskereken volt. Ez kizárta, hogy naponta járjon be az iskolába, ezért szobát kellett bérelnie. Ez még akkor is jelentős anyagi áldozatot követelt apjától, ha feltételezzük, hogy szállásadója több diáknak adta ki a szobát.

A polgáriban magyar osztálytársai voltak. Az ő révükön került kapcsolatba először a vegyes népességű kisváros társadalmával, ahol a magyarok képviselték a vezető réteget. Ő a sváb kisebbség tagja, amelyik hite szerint fölötte áll ugyan a szerbnek, rácnak, románnak, de a magyarok őt is lenézik. Valószínű, hogy az ekkor még hiányos magyar tudása, kiejtése miatt gyakran mosolyogták meg társai. Az iskola tudatosította benne, hogy a magyar királyság polgára, mely mellesleg a soknemzetiségű Monarchia része. Őfelsége Ferenc József a király, aki egyben az Osztrák–Magyar Monarchia császára is. Falujának közösségéből olyan társadalmi közegbe került, ahol különbségek vannak az emberek között a nyelv, a származás, a foglalkozás, a vagyon szerint. Habár nem a társadalmilag differenciáltabb gimnáziumba járt, a polgáriban is különbség mutatkozott a vidékről bekerült parasztgyerekek és a helyi iparos, kispolgár csemeték között. A jó képességű, falujából kiszakadt sváb parasztgyerek tudta, ha apja kívánságnak megfelelően valamivé akar lenni, úgy tanulnia kell. Kemény szorgalmával, tisztességtudó fegyelmezett magatartásával minden bizonnyal magára irányította tanárai figyelmét.

A polgári iskola jó eredménnyel elvégzett negyedik éve után felvetődött a továbbtanulás kérdése. A lehetőségek meglehetősen szűkre szabottak voltak. A nagyobb perspektívát nyújtó gimnázium felé csak különbözeti vizsga nyithatta meg az utat. Ez azonban különben sem szerepelhetett apja elképzelései között. Olyan iskola után kellett nézni, amelyik ösztöndíjat és négy év után biztos egzisztenciát biztosít. Ezek közé tartozott a hadapród iskola. A császári és királyi hadsereg iskolái nyitottak voltak tehetséges parasztgyerekek előtt is. Nem tudni, milyen úton-módon, kinek az ajánlására került előtérbe ez a megoldás. Sváb származása, német nyelvtudása, jó előmenetele előnyt jelentett. Az ifjú Werth számára pedig a katonatiszti pálya nimbusza vonzó volt. Így apai beleegyezéssel és nagy várakozással utazott a temesvári 7. hadtest parancsnokságára, a felvételi helyszínére. A vizsga sikerült, és a 16 éves ifjú 1897 őszétől a bécsi k.u.k. Infanterie Kadetten-schule, a gyalogsági hadapródiskola hallgatója lett. A felvételi vizsga jeles eredményére utal, hogy nem a hasonló nagyszebeni iskolába küldték.

Sok jó tanáccsal, a zsebében kevés pénzzel, de nagy akarással vegyes szorongással indulhatott el szülőfalujából, hogy egynapi utazás után a Monarchia számára eleddig elérhetetlen távolságban lévő fővárosába, Bécsbe érkezzen. Természetesen nem sok ideje maradt, hogy a várossal ismerkedjen, mert azonnal elnyelte őt a katonaiskola.

Évfolyamtársai a Monarchia minden részéből érkeztek, képviselve annak minden nemzetiségét. Köztük bizonyára magyarok is. Az oktatás természetesen német nyelven folyt, ami azonban még a kisszámú magyar nemzetiségű hallgatónak sem okozhatott gondot. Werthnek sokkal inkább az általa beszélt sváb dialektusnak az irodalmi némethez való közelítése jelenthetett komoly feladatot. Nehezen leküzdhető kiejtése szemet szúrt oktatóinak, akik még a negyedik év végén is hármasra taksálták a különben „igen jó" minősítéssel végzett növendékük német nyelvi tudását. Ugyanakkor ötösre annak az általuk alig ismert magyar és négyesre francia nyelvi előmenetelét.

Társadalmi hovatartozásukat tekintve a zömében állami kishivatalnok származású – csak polgári iskolát végzett – hallgatók között iparos és módosabb paraszt szülők gyermekei is megtalálhatók voltak. Az arisztokrácia, a nagybirtok, a politikai és értelmiségi elit gyermekei nem igen fordultak elő a k.u.k. gyalogsági hadapródiskolákban. A társa-

dalmi és vagyoni különbségek elmosódtak ebben a közegben. Aligha okoztak komolyabb feszültségeket a növendékek között. Az egyenruhát felöltve és beilleszkedve az iskola rendjébe a császár katonájivá, reményük szerint jövőbeni tisztjeivé lettek, akiknek feladata a Monarchia szolgálata, minden külső ellenségtől való megvédése lesz. Elöljáróik, tanáraik ebben a szellemben nevelték a rájuk bízottakat. Ami az iskola színvonalát illette, az alig haladta meg a későbbi magyar jutasi altisztképzőét. Kevesebb elmélettel, több gyakorlattal igyekeztek belesulykolni a növendékekbe mindazt, amit egy gyalogos szakaszparancsnoknak tudnia kell. A humán és történeti ismeretek oktatása legfeljebb némi osztrák hadtörténeti vonatkozások előadásáig terjedt. Ismereteik nem igen haladhatták meg a polgári iskolából hozottakat. A nemzeti szempontok nem voltak figyelembe veendők. Szabadságra csak karácsonykor és nyáron utaztak a növendékek. Bécsi kimenőre ritkán került sor, önállóan aligha ismerkedtek Bécs városával. Annak szellemi és kulturális élete nem igen volt befolyással szilárd monarchista és valláserkölcsi nevelésükre. A császárváros nevezetességeinek megtekintése és egyéb közös programok – színházlátogatás – a Monarchia iránti büszkeség érzésének megalapozását és megszilárdítását szolgálták. A növendékek zöme – beleértve Werthet is – amikor tanulmánya befejezése után elhagyta a császárvárost, alig ismerhette jobban, mint négy évvel előtte.

Werth növendék a rá jellemző szorgalommal látott neki az elméleti tárgyak elsajátításához. Be kellett hozni azokat, akik a hazulról hozott több ismerettel könnyebben boldogultak. Az alaki formaságok elsajátítása, a gyakorlatok nem okoztak gondot a mezőgazdasági munkában edződött, zömök parasztgyereknek. Meg kellett mutatnia apjának, falujának, hogy nem hiába bíztak benne.

Az eredmény nem is maradt el, mint ezt évenkénti besorolásai is igazolják:

1897/1998	1. évf.	4/49	9/49
1898/1899	2. évf.	15/47	7/47
1899/1900	3. évf.	9/48	5/47
1900/1901	4. évf.	7/84	7/88

Négy év után Werth Henrik hadapród tiszthelyettes „igen jó" minősítéssel hagyta el az iskolát. Avatására 1901. augusztus 18-án került sor.[3] Kézhez kapta első szolgálati beosztását a bécsi cs. és kir. 60., zömében magyar állományú és kiegészítésű gyalogezred Egerben állomásozó 3. zászlóaljához.

Kedvvel kezdte meg szolgálatát Egerben. A bécsi 60. magyar gyalogezred kiegészítő kerülete Eger és környéke volt, ezért az ezred altisztképző iskoláját is az egri zászlóaljnál hozták létre. Parancsnokságával a fiatal Werthet bízták meg. Oktatói feladatot kapott az ezred szintén itt működő önkéntes iskoláján is. Alig telt el egy év, és 1902. november 1-jén hadnaggyá léptették elő.

A 60. gyalogezred egri zászlóaljának tisztjei között minden bizonnyal többen is voltak, akik a szabályzatoknak megfelelően tettek eleget szolgálati kötelmeiknek és kiérdemelték munkájuk jó vagy kiváló minősítését. Azonban kitűnt közülük a fiatal hadnagy, aki megérkezése után hatalmas lendülettel vetette magát a munkába. Ő mielőbb az ezred valamelyik bécsi zászlóaljához akart kerülni. Nem igen tévedünk, ha feltételezzük, hogy

[3] Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Wien, Kriegsarchiv (KA) K. u. K. Inf. Kad. Schule in Wien. Klass-Liste 1901.

Werth hadnagy mértéktelen munkavágyának és ambíciójának kiélésével kivívta tiszttársai ellenszenvét. Mélységesen lenézhették, ugyanakkor irigyelték is, ezt a mindenkit túlteljesítő strébert, ezt az élő lelkiismeretet, aki zavarta komfortérzetüket, kisebb-nagyobb mulasztásaikat juttatta eszükbe. A szolgálati szabályzat kínos betartásával élő és dolgozó hadnagyon nem lehetett fogást találni. Eredményeire csakhamar fel is figyeltek Bécsben, az ezredparancsnokságnál. Az elismerés nem maradt el. Az újonckiképzésben elért kitűnő eredményeiért a bécsi II. hadtest parancsnoka dicséretben részesítette. Bajtársai aligha sajnálkozhattak, amikor négyesztendei szolgálat után, ezredparancsnokának, Artur Königsbrunn ezredesnek a javaslatára a felsőbb tiszti tanfolyam elvégzése után a bécsi Hadiiskolára küldték.[4]

A közös zászlóalj és a miskolci 10. honvéd gyalogezred szintén Egerben állomásozó 2. zászlóaljának tisztjei között aligha lehetett rivalizálás. Legfeljebb a társasági életben a gyengébb nem kegyeiért folyó széptevés során kerülhetett erre sor. Werth azonban ettől is távol tartotta magát. Csak a legszükségesebb mértékben – a zászlóaljon belüli kötelező vizitek erejéig – vehetett részt a fiatal tisztek szórakozásaiban. Nem látogatta a tisztek által kedvelt helyeket. Pezsgős poharát aligha vágta a kávéház tükrébe, nevéhez nem kapcsolódtak gáláns kalandok, botrányok. Nem igen tűnhetett fel hölgytársaságban sem. A színtiszta magyar városban zavarhatta rossz magyar kiejtése, amit azonban sikerrel pallérozott. Nemkülönben visszahúzódóvá tehették a kisvárosi társasági életben a katonatiszt számára kötelező viselkedési szokásokkal kapcsolatos hiányosságai. A bécsi hadapródiskola ezekkel az ismeretekkel nem vértezte fel. Szolid életre intette szerény hadnagyi fizetése is. Hazulról nem kapott, de nem is fogadott volna el támogatást.

Werth Henrik hadnagy még huszonhat éves sem volt, amikor 1905. szeptember 1-jén megkezdte tanulmányait a bécsi Hadiiskolán. Az évfolyamon egyedül a magyar királyi Honvédségtől. Milyen hatással lehetett Bécs a fiatal katonatisztre? Most már lehetősége volt ismerkedni a Monarchia fővárosával, melynek eseménydús és viharos politikai élete a vezérkari iskola hallgatóira sem lehetett hatás nélkül. A Monarchia épülete Bécsből nézve egyszerre tűnt nagynak és erősnek, valamint a létét összedőléssel fenyegető, alig megoldható problémák konglomerátumának. Egyfelől létezett a császár uralkodásának 60. évfordulójának színpompás, a Monarchia valamennyi nemzetiségének hódolatát közvetítő ünnepségekre készülő állam, másfelől léteztek az ennek kereteit feszegető, egyre hevesebb ütközéseket provokáló cseh, olasz, magyar önállósulási törekvések, baloldali munkásmegmozdulások, az előretörő és pozíciókat szerző zsidóság növekvő befolyása, ezzel szemben az osztrák polgár számára mindezekre megoldást ígérő, magát a német mitológiából eredeztető és felsőbbrendűséget hirdető nagynémet gondolat jegyében gombaként szaporodó elméletek és mozgalmak. A császár és tanácsadói a Monarchia helyzetét a valóságosnál kedvezőbbnek ítélték meg. Hittek a birodalom szilárdságában és fennmaradásában, abban, hogy úrrá tudnak lenni a nehézségeken. Bíztak az államigazgatás tisztségviselőinek hozzáértésében, de legfőképp a császári és királyi hadsereg tisztikarának egységében és a császár iránt megnyilvánuló megingathatatlan hűségében. Az agg császárt a körülötte lévők nem világosították fel a helyzet ingatagságának veszélyeiről. Alighanem reménytelen vállalkozás is lett volna.

A Hadiiskola hallgatóinak – ha némi empátiával odafigyeltek a körülöttük fortyogó világra – találkozniuk kellett a birodalom hanyatlására utaló tünetekkel és a hadsereg

[4] A honvédség főparancsnokának kijelölése után kerültek a Hadiiskolára a tisztek.

sorait bomlasztó, átmenetinek vélt megnyilvánulásokkal, még ha rajtuk nem is uralkodtak el a kételyek. Az iskola falain belül biztosan nem, de azon kívül sem igen képezték beszélgetések és dühödt viták tárgyát a napi politika kérdései. Nemzeti hovatartozásuktól függetlenül jó okuk volt hinni a császárban és hadseregének szilárdságában, hiszen érdekük fűződött annak fennmaradásához. Ennek az ármádiának a vezérkari tisztjeivé képezték magukat, itt látták biztosítva jövőjüket.

Werth nem volt politikus alkat. Számára az Osztrák–Magyar Monarchia bel- és külpolitikája volt a mérce, aminek fenntartás nélkül alárendelte magát. Ezt kívánta tőle a hadsereg, amelyre felesküdött. Ha a bécsi újságokból olvasott is a napi politikai harcokról, s kezébe került is valamilyen politikai pamflet, a számára idegen eszmék nem ragadták meg képzeletét, hatásukra nem kérdőjeleződött meg a magában felépített meglehetősen szűk horizontú, de számára biztos alapon nyugvó világ. A ki nem mondott feladat: a hadsereget alkalmassá tenni a jövő megméretéseire. Ezzel nem voltak összeegyeztethetőek holmi, a Monarchia válságát előre vetítő, ezen meditáló pacifista nézetek. Ő jó vezérkarivá akart válni. Számára Clausewitz és a kor hadtudományának más német–osztrák klasszikusai jelentették a naponta tanulmányozandó bibliát. Tanárai ezekre a tanokra alapozták a hadászati és harcászati ismereteket, melyek – a jelen gyakorlatába áttéve – gerincét képezték a hadvezetés tudományának. Az órákon tanulmányozásra és megvitatásra kerülő hadjáratok és csaták a német–porosz had- és harcvezetési gyakorlat fölényét mutatták ki számára a császár hadseregének és hadvezéreinek múlt századi bukdácsolásaival szemben.

Werth Henrik hadnagy szorgalmának meglett az eredménye: 1907 nyarán „igen jó" minősítéssel, a rangsorban 30. besorolással fejezte be tanulmányait és vált vezérkari szolgálatra alkalmassá. Még 26 éves sem volt.[5] Mint a nagyváradi 101. magyar gyalogezredbeli tiszt, 1907. október 31-én megkapta vezénylését vezérkari szolgálatra, és november 1-jén főhadnaggyá is előléptették. Szolgálatát 1908. május 1-jétől a székesfehérvári magyar királyi 81. honvéd gyalogdandár parancsnokság vk. tisztjeként kezdte meg. Bár mindössze másfél évig volt a dandár vezérkari tisztje, ez elégségesnek bizonyult arra, hogy felettesei felfigyeljenek rá. Az 1908. évi minősítése kétségtelenné tette, beosztásában azonnal feltalálta magát: „Mint csapattiszt igen jól megfelelt. Mint dandár vk. tiszt kitűnő képzettséggel, példás szorgalmat, fáradhatatlan kitartást, gyors és helyes harcászati felfogást tanúsított. Vezérkari testületbe helyezésre igen alkalmas. Összegyéniségénél fogva igen derék, becsvágyó, megbízható tiszt."

Lóskay Gábor altábornagy, a székesfehérvári V. honvédkerület parancsnoka felfigyelt a fiatal tisztre. 1909. november 1-jétől a kerületi parancsnokság katonai osztályának vezérkari beosztott tisztjévé nevezték ki. Az őt kísérő minősítése szerint kisvezérkari utazáson igen jól megfelelt, századot igen jól vezetett.

Beosztását a kerületi parancsnokságon két évig, 1911. október 31-ig töltötte be, nem kisebb sikerrel. Az 1910. évi minősítéséből idézünk: „Mint fogalmazó tiszt a ker. parságon kiválóan megfelelt. Összegyéniségénél fogva kiváló, előléptetésre méltó."

A Székesfehérváron eltöltött három és fél év benyomásai és tapasztalatai meghatározóak lehettek további pályafutásában. Magánéletéről ez időből csak azt tudjuk, hogy feltételezhetően itt kötött házasságot a nála egy évvel fiatalabb Ottilie Maria Bergerrel, egy Nikolsburgból (Mikulov) származó osztrák hölggyel, akit bizonyára bécsi hadiakadémiai

[5] ÖStA KA Höherer Kriegsaerchiv Artilleiekurs und Kriegsschule. Klass-listen der Absolenten 1902–1914. 69. fasc.

tartózkodása alatt ismerhetett meg. Ez nem változtatott azon, hogy ideje nagy részét a szolgálat, illetve az arra való felkészülés töltötte ki. Élvezte, amit csinált. Szakmájának gyakorlását tökélyre akarta fejleszteni. Képezte magát. Bebizonyosodni látszott, hogy felettesei felfigyeltek szakmai tudására, értékelik szorgalmát, alkalmasnak tartják és megnyitják előtte az utat a katonai pálya magasabb régiói felé. Érdemes tehát a katonai pályájának szentelnie életét. A tiszttársak gáncsoskodásaival nem törődött. A lemaradók irigysége mindig kísérni fogja. Nem maradhatott rá hatás nélkül az a honvédtiszti környezet, melyben szolgált. A tiszti kaszinóban a politika képezhette a beszélgetések főtémáját. Vezérkariként nem késlekedhetett kinyilvánítani véleményét, ami nem mindig egyezhetett meg a jelen lévő honvéd tisztekével. Ő ugyanis a hazai politikában folyó közjogi harcokat elsősorban a Monarchia és hadserege szilárdságának szempontjából értékelte. Bajtársaival való érintkezései során tapasztalnia kellett saját történeti, hadtörténeti és irodalmi ismereteinek a hiányát, melyeket azok a szülői házból, a középiskolából, a honvéd reál- és hadapródiskolákból, valamint a Ludovika Akadémiáról hoztak magukkal és a honvédtisztek műveltségének, politikai és katonai ismereteinek, nézeteinek magától értetődő hátterét képezték. Ő viszont katonai műveltségét, szakmai tudását, profizmusát érezte alaposabbnak és modernebbnek társaiénál. Nagy szorgalommal törekedett hiányos ismereteinek lehetőség szerinti pótlására. Beosztásánál fogva sem kerülhette el, hogy a legszükségesebb mértékben részt vegyen a laktanyán kívüli társadalmi életben is, amit tőle elvárhatóan az előírt formák között teljesíthetett.

Lóskay altábornagy oly annyira meg volt elégedve beosztottjával, hogy két év után előléptetésre és magasabb beosztásba helyezésre ajánlotta. 1911. november 1-jén kapta meg a vk. századosi rendfokozatot és beosztást a Honvédelmi Minisztériumba. A minisztérium I. csoportja 1. osztályán lett fogalmazó tiszt, amely a honvédség szervezésével, elhelyezésével, mozgósításával, a vezérkarral való kapcsolat fenntartásával foglalkozott. Csoportfőnöke Szurmay Sándor vezérőrnagy, osztályvezetője Belitska Sándor vk. alezredes, közvetlen munkatársai közt olyan később ismertté vált vezérkari tiszteket találunk, mint Stromfeld Aurél, Lorx Győző, Tombor Jenő és Lenz Albin. Werth itt is kivívta felettesei elismerését. Az 1912 -es minősítése szerint, mint fogalmazó tiszt a HM 1. osztályban igen jól megfelelt. Kisvezérkari utazáson általában igen ügyesnek bizonyult. Magasabb parancsnokságnál való alkalmazásra kiválóan alkalmas. Honvéd gazdászati iskolán mint tanár működött. Kitűnő vezérkari tiszt.[6]

Budapesten több lehetősége és ideje volt, hogy a haditudományokkal foglalkozzon. Elsősorban a hadászat és hadtörténelem kérdései érdekelték. Tagja lett a budapesti katonai tudományos egyletnek, melynek összejövetelein hozzászólásaival, Napóleon berezinai átkeléséről tartott előadásával felhívta a figyelmet tudományos érdeklődésére. Az előadás kibővített írásos változata is megjelent a *Magyar Katonai Közlöny* 1913. augusztusi füzetében. Ezt követően az 1913. évi francia hadgyakorlatról értekezett.[7] Tudományos érdeklődése, valamint a gazdászati tanfolyamon tartott előadásain bizonyított jó előadókészsége meggyőzték feletteseit, és 1913. szeptember 1-jétől a felsőbb tiszti tanfolyam tanárává nevezték ki. A tanfolyam parancsnoka Breit József vk. ezredes volt, aki a hadtörténet kutatójaként felfigyelt a hadtörténet iránt érdeklődést mutató századosra. Nagy kedvvel végzett katona pedagógusi munkáját azonban a háború kitörését követő

[6] Hadtörténelmi Levéltár (HL) HM. 1. oszt. 1913/15579.
[7] *Magyar Katonai Közlöny*, 1913. VIII–X. füzet 693–708. o.; 1914. V. füzet 447–459. o.

sorait bomlasztó, átmenetinek vélt megnyilvánulásokkal, még ha rajtuk nem is uralkodtak el a kételyek. Az iskola falain belül biztosan nem, de azon kívül sem igen képezték beszélgetések és dühödt viták tárgyát a napi politika kérdései. Nemzeti hovatartozásuktól függetlenül jó okuk volt hinni a császárban és hadseregének szilárdságában, hiszen érdekük fűződött annak fennmaradásához. Ennek az ármádiának a vezérkari tisztjeivé képezték magukat, itt látták biztosítva jövőjüket.

Werth nem volt politikus alkat. Számára az Osztrák–Magyar Monarchia bel- és külpolitikája volt a mérce, aminek fenntartás nélkül alárendelte magát. Ezt kívánta tőle a hadsereg, amelyre felesküdött. Ha a bécsi újságokból olvasott is a napi politikai harcokról, s kezébe került is valamilyen politikai pamflet, a számára idegen eszmék nem ragadták meg képzeletét, hatásukra nem kérdőjeleződött meg a magában felépített meglehetősen szűk horizontú, de számára biztos alapon nyugvó világ. A ki nem mondott feladat: a hadsereget alkalmassá tenni a jövő megméretéseire. Ezzel nem voltak összeegyeztethetőek holmi, a Monarchia válságát előre vetítő, ezen meditáló pacifista nézetek. Ő jó vezérkarivá akart válni. Számára Clausewitz és a kor hadtudományának más német–osztrák klasszikusai jelentették a naponta tanulmányozandó bibliát. Tanárai ezekre a tanokra alapozták a hadászati és harcászati ismereteket, melyek – a jelen gyakorlatába áttéve – gerincét képezték a hadvezetés tudományának. Az órákon tanulmányozásra és megvitatásra kerülő hadjáratok és csaták a német–porosz had- és harcvezetési gyakorlat fölényét mutatták ki számára a császár hadseregének és hadvezéreinek múlt századi bukdácsolásaival szemben.

Werth Henrik hadnagy szorgalmának meglett az eredménye: 1907 nyarán „igen jó" minősítéssel, a rangsorban 30. besorolással fejezte be tanulmányait és vált vezérkari szolgálatra alkalmassá. Még 26 éves sem volt.[5] Mint a nagyváradi 101. magyar gyalogezredbeli tiszt, 1907. október 31-én megkapta vezénylését vezérkari szolgálatra, és november 1-jén főhadnaggyá is előléptették. Szolgálatát 1908. május 1-jétől a székesfehérvári magyar királyi 81. honvéd gyalogdandár parancsnokság vk. tisztjeként kezdte meg. Bár mindössze másfél évig volt a dandár vezérkari tisztje, ez elégségesnek bizonyult arra, hogy felettesei felfigyeljenek rá. Az 1908. évi minősítése kétségtelenné tette, beosztásában azonnal feltalálta magát: „Mint csapattiszt igen jól megfelelt. Mint dandár vk. tiszt kitűnő képzettséggel, példás szorgalmat, fáradhatatlan kitartást, gyors és helyes harcászati felfogást tanúsított. Vezérkari testületbe helyezésre igen alkalmas. Összegyéniségénél fogva igen derék, becsvágyó, megbízható tiszt."

Lóskay Gábor altábornagy, a székesfehérvári V. honvédkerület parancsnoka felfigyelt a fiatal tisztre. 1909. november 1-jétől a kerületi parancsnokság katonai osztályának vezérkari beosztott tisztjévé nevezték ki. Az őt kísérő minősítése szerint kisvezérkari utazáson igen jól megfelelt, százados igen jól vezetett.

Beosztását a kerületi parancsnokságon két évig, 1911. október 31-ig töltötte be, nem kisebb sikerrel. Az 1910. évi minősítéséből idézünk: „Mint fogalmazó tiszt a ker. parságon kiválóan megfelelt. Összegyéniségénél fogva kiváló, előléptetésre méltó."

A Székesfehérváron eltöltött három és fél év benyomásai és tapasztalatai meghatározóak lehettek további pályafutásában. Magánéletéről ez időből csak azt tudjuk, hogy feltételezhetően itt kötött házasságot a nála egy évvel fiatalabb Ottilie Maria Bergerrel, egy Nikolsburgból (Mikulov) származó osztrák hölggyel, akit bizonyára bécsi hadiakadémiai

[5] ÖStA KA Höherer Kriegsaerchiv Artilleiekurs und Kriegsschule. Klass-listen der Absolenten 1902–1914. 69. fasc.

tartózkodása alatt ismerhetett meg. Ez nem változtatott azon, hogy ideje nagy részét a szolgálat, illetve az arra való felkészülés töltötte ki. Élvezte, amit csinált. Szakmájának gyakorlását tökélyre akarta fejleszteni. Képezte magát. Bebizonyosodni látszott, hogy felettesei felfigyeltek szakmai tudására, értékelik szorgalmát, alkalmasnak tartják és megnyitják előtte az utat a katonai pálya magasabb régiói felé. Érdemes tehát a katonai pályájának szentelnie életét. A tiszttársak gáncsoskodásaival nem törődött. A lemaradók irigysége mindig kísérni fogja. Nem maradhatott rá hatás nélkül az a honvédtiszti környezet, melyben szolgált. A tiszti kaszinóban a politika képezhette a beszélgetések főtémáját. Vezérkariként nem késlekedhetett kinyilvánítani véleményét, ami nem mindig egyezhetett meg a jelen lévő honvéd tisztekével. Ő ugyanis a hazai politikában folyó közjogi harcokat elsősorban a Monarchia és hadserege szilárdságának szempontjából értékelte. Bajtársaival való érintkezései során tapasztalnia kellett saját történeti, hadtörténeti és irodalmi ismereteinek a hiányát, melyeket azok a szülői házból, a középiskolából, a honvéd reál- és hadapródiskolákból, valamint a Ludovika Akadémiáról hoztak magukkal és a honvédtisztek műveltségének, politikai és katonai ismereteinek, nézeteinek magától értetődő hátterét képezték. Ő viszont katonai műveltségét, szakmai tudását, profizmusát érezte alaposabbnak és modernebbnek társaiénál. Nagy szorgalommal törekedett hiányos ismereteinek lehetőség szerinti pótlására. Beosztásánál fogva sem kerülhette el, hogy a legszükségesebb mértékben részt vegyen a laktanyán kívüli társadalmi életben is, amit tőle elvárhatóan az előírt formák között teljesíthetett.

Lóskay altábornagy oly annyira meg volt elégedve beosztottjával, hogy két év után előléptetésre és magasabb beosztásba helyezésre ajánlotta. 1911. november 1-jén kapta meg a vk. századosi rendfokozatot és beosztást a Honvédelmi Minisztériumba. A minisztérium I. csoportja 1. osztályán lett fogalmazó tiszt, amely a honvédség szervezésével, elhelyezésével, mozgósításával, a vezérkarral való kapcsolat fenntartásával foglalkozott. Csoportfőnöke Szurmay Sándor vezérőrnagy, osztályvezetője Belitska Sándor vk. alezredes, közvetlen munkatársai közt olyan később ismertté vált vezérkari tiszteket találunk, mint Stromfeld Aurél, Lorx Győző, Tombor Jenő és Lenz Albin. Werth itt is kivívta felettesei elismerését. Az 1912 -es minősítése szerint, mint fogalmazó tiszt a HM 1. osztályban igen jól megfelelt. Kisvezérkari utazáson általában igen ügyesnek bizonyult. Magasabb parancsnokságnál való alkalmazásra kiválóan alkalmas. Honvéd gazdászati iskolán mint tanár működött. Kitűnő vezérkari tiszt.[6]

Budapesten több lehetősége és ideje volt, hogy a haditudományokkal foglalkozzon. Elsősorban a hadászat és hadtörténelem kérdései érdekelték. Tagja lett a budapesti katonai tudományos egyletnek, melynek összejövetelein hozzászólásaival, Napóleon berezinai átkeléséről tartott előadásával felhívta a figyelmet tudományos érdeklődésére. Az előadás kibővített írásos változata is megjelent a *Magyar Katonai Közlöny* 1913. augusztusi füzetében. Ezt követően az 1913. évi francia hadgyakorlatról értekezett.[7] Tudományos érdeklődése, valamint a gazdászati tanfolyamon tartott előadásain bizonyított jó előadókészsége meggyőzték feletteseit, és 1913. szeptember 1-jétől a felsőbb tiszti tanfolyam tanárává nevezték ki. A tanfolyam parancsnoka Breit József vk. ezredes volt, aki a hadtörténet kutatójaként felfigyelt a hadtörténet iránt érdeklődést mutató századosra. Nagy kedvvel végzett katona pedagógusi munkáját azonban a háború kitörését követő

[6] Hadtörténelmi Levéltár (HL) HM. 1. oszt. 1913/15579.
[7] *Magyar Katonai Közlöny*, 1913. VIII–X. füzet 693–708. o.; 1914. V. füzet 447–459. o.

csapatbeosztásai miatt csak 1914. augusztus 1-jéig tudta folytatni. A tanfolyam húsz hallgatója között volt Lakatos Géza és Dálnoki Miklós Béla, akkor mindketten hadnagyok.

A minisztériumból új beosztásba lépésének alkalmából Szurmay altábornagy Shréter alezredessel egyetértően úgy vélte, hogy kieszközli Klobucar Vilmos lovassági tábornoknál a honvédség főparancsnokánál és Hazai Samu honvédelmi miniszternél, hogy érdemdús beosztottjukat „legfelső kitüntetésre" hozzák javaslatba a császárnál. Vezérkari tisztről lévén szó, a dologhoz elnyerték Conrad tábornagynak, az összes fegyveres erő vezérkara főnökének beleegyezését is. Az 1913. október 30-án kelt hódolatteljes feliratban a honvéd főparancsnokság és az összes fegyveres erő vezérkara főnökének egyetértésével kérték az uralkodót, hogy nevezett Werth Henrik vezérkari testületi századosnak érdemei „kegyteljes elismeréséül legkegyelmesebben elrendelni méltóztassék, miszerint megnevezett századosnak a legfelsőbb megelégedés kifejezése tudtul adassék."[8] Habár a Belitska által adott minősítés szerint az előterjesztett „lovagias gondolkodású, kitűnő vezérkari tiszt", aki „a kerületi parancsnokság, továbbá a 41. honvéd gyaloghadosztály parancsnokság vezérkari és végül a honvédelmi minisztérium 1. osztályában mint fogalmazó tiszt mindenkor fáradhatatlan buzgalommal, a legteljesebb odaadással működött és kiválóan megfelelt", a november 19-i császári döntés nemleges volt „Ezen előterjesztésnek helyt nem adok."[9] Indoklás nincs. Feltehetően vezérkara tisztjének a honvédség keretében kifejtett kitűnő magatartását és szolgálatának példás ellátását környezete sugalmazására őfelsége nem tartotta figyelemre és jutalmazásra méltónak. Nem tudni Werth értesült-e császára visszautasító döntéséről. Valószínűleg igen, amit rezzenéstelen arccal vett tudomásul.

A szarajevoi merénylet híre felháborította. Tiszttársaival együtt lelkesen követelte a bűnösök megbüntetését, majd ennek elmaradásakor a háborús elégtételt. Meggyőződése volt, hogy – mint ezt császára is kijelentette – levélhullásra itthon lesznek a katonák. Hitében Oroszország háborúba lépése sem ingatta meg, hiszen a német szövetséges haderejét igen sokra értékelte. Az íróasztalt és a katedrát hadi beosztással válthatja fel, ami a hivatásos katona számára az igazi megméretést jelenti. Ő vezérkari tisztként ugyan nem igen kerül a tűzvonalba, nem vezényelhet rohamot századának, azonban a vezérkari munka, az irányítás szakszerűsége, döntő tényezője a csata megnyerésének. Részesévé válik a haza védelmében feláldozott katonákért vállalt roppant felelősségnek.

Már a részleges mozgósításkor Pozsonyba vezényelték, ahol a kijelölt parancsnokokkal hozzákezdtek a 100. honvéd népfelkelő dandár felállításához. A munkálatokban nem jutottak messzire, mivel október elején parancs érkezett, a dandár mégsem alakul meg. Werth vk. századost ekkor átvezényelték a mozgósításkor a pozsonyi 73. és a nyitrai 74. gyalogdandárokból szintén Pozsonyban felállított 37. honvéd gyaloghadosztály törzsébe. A hadosztályt a mozgósítást követően azonnal a galíciai frontra szállították. Amikor megérkezett a hadosztály törzsszállására, az már másfél hónapja a San és a Visztula környékén vívott változó sikerű veszteségteljes harcokat. 1915 májusáig a törzs vk. beosztott tisztjeként vett részt a hadosztály galíciai, majd januártól a betört ellenség ellen a Kárpátokban vívott harcaiban. Tevékenységének minősítéséről semmit sem tudunk. De, ismerve tehetséggel párosuló szorgalmát, itt is kiválthatta felettesei elismerését. Elsősorban a 73. dandár parancsnokának Nagy Pál tábornoknak a figyelmét keltette fel. Bár parancsnoka, Tabajdi Kálmán vezérőrnagy és vezérkari főnöke, Kárpáthy Kamilló

[8] HL HM. 1. oszt. 1913/15579.
[9] HL HM. 1. oszt. 1913/17172.

alezredes nehezen engedték el, némi huzavona után 1915. június 13 -tól mégis a 73. dandár vezérkari főnöke lett. Azonban csak július 10-ig töltötte be ezt a beosztást, mert Nagy Pált dandárjával elért harci sikerei eredményeként ekkor altábornaggyá léptették elő és a 38., majd 20. honvéd gyaloghadosztály parancsnoklásával bízták meg. Werth ekkor visszakerült a 37. hadosztály törzsébe. Nagy Pál nem sokáig nélkülözte volt beosztottját, mert amikor 1916 tavaszán a 40. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka lett, Werth Henrik őrnagyot kérte maga mellé hadosztálya vezérkari főnökéül. Az 1915 decemberében átvezényelt hadosztály Toporoutz és Rarance közötti állásaiban eredményesen védte Cernowitzot a 1916. január 11-én megindult orosz támadástól. A súlyos veszteségek árán visszavert támadást követően állásait erősítette és veszteségeit pótolta. Werth ekkor vette át beosztását. Már belefolyt a védelmi harcok irányításába, amikor a június 11-i Brussilow-féle támadástól érintve a hadosztály az Oknánál elszenvedett vereség után elhagyta állásait és az Aranyos–Beszterce völgyében lévő Kirlibabáig vonult vissza, ahol védelemre rendezkedett be. Feladata: Borsán, Óradnán és Borgó–Prundon át a Kárpátokba vezető átjárók lezárása. A hadosztály kisebb-nagyobb helyi összecsapások során 1917-ig eredményesen védte a Kárpátok előterét. Werth vezérkar főnöki munkájáról nincsenek ismereteink, azonban parancsnokai minden bizonnyal eredményesnek ítélték, mert 1916 augusztusában őrnaggyá léptették elő, és megkapta a 3. osztályú vaskorona rendet a hadidiszítménnyel és a kardokkal. A még nagyobb elismerés 1917 februárjában érte, amikor a cs. kir. 4. hadsereg Baden-i Főparancsnokságára rendelték. A hadműveleti osztályon fogalmazói beosztás kapott. Más adatok szerint az osztály vezetője lett. Egy évet töltött el a 4. hadsereg hadműveleti osztályán. A honvédség ekkor visszakérte, s 1918 áprilisától a Honvédelmi Minisztériumban az 1. szervezési osztály osztályvezetőhelyettese lett. Még az év folyamán a hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztályára osztották be.

Nem ismerjük véleményét az őszirózsás forradalomról, az azt követő forrongó időszak eseményeinek a honvédségre gyakorolt hatásáról. A polgári forradalomnak a feudális magyar uralkodó osztályok hatalma visszaszorítására irányuló törekvéseinek, tervezett szociális intézkedéseinek jelentős része nem állhatott tőle távol, miként a tisztikartól általában. Beosztásánál fogva közvetlenül szembesült a hadsereg bomlásával, amit kétségbeesetten szemlélhetett. A bomlófélben lévő honvédség politikától független egybentartásáért, újjászervezéséért, fegyverzetének és ütőképességének megőrzéséért szállt síkra. Az Erdélybe betörő román csapatok ellen szilárd védelemre képes, szervezett, ütőképes és nem politikától szétzilált csapatokra volt szükség. Minisztériumi beosztását a honvédséget sem kímélő politikai harcok közepette is megőrizte, 1918. december 14-én alezredessé léptették elő.

A Tanácsköztársaság kikiáltása hivatali helyén találta. A hatalomra juttatott bolsevik rendszer ideológiájával és intézkedéseivel ugyan nem értett egyet, azonban többed magával mégis a helyén maradt. Ott tartotta a tanácskormány határozott szándéka, hogy az intervenciós román, cseh csapatoktól megvédi az országot, s ehhez hadsereget szervez. Más megoldás a védelemre nem adódott. Stromfeld Aurél részvétele az új „proletár" hadsereg irányításában biztosíték volt, hogy helyes úton jár.

Werth alezredes a Vörös Hadsereg hadműveleti osztályának beosztottja lett. A csehek elleni sikerek fellelkesítették, azonban nem volt kétsége afelől – ami be is következett –, hogy két vagy három frontos háborút a toborzott munkás önkéntesekkel kiegészített gyenge fegyverzetű hadsereg nem bír el. Áprilisban a helyzet minden fronton

katasztrófálissá vált. A románok a Tisza vonalán álltak. A tanácskormány fegyverszünetre szánta el magát. Böhm elrendelte a hadműveletek beszüntetését. A román hadsereg parancsnokságán 1919. május 2-án Werth Henrik alezredes nyújtotta át a magyar fegyverszüneti feltételeket. A kapott válasz elfogadhatatlan volt. A Forradalmi Kormányzótanács további harcra határozta el magát.

Az utolsó erőfeszítések már a frontra szólították. Május 15-én kinevezték a tiszai arcvonalon működő I. hadtesthez tartozó 7. hadosztály parancsnokává. Vezérkari főnöke Náday István vk. százados lett. A hadosztály Szolnoknál vonult fel. Egy június 15-én lezárt hadrendi kimutatás szerint viszonylag jó erőt képviselt.

Július 20-án megindult a Vörös Hadsereg offenzívája a szolnoki fronton. A 7. hadosztály is előrenyomult, s a Hadügyi Népbiztosság július 22-i jelentése szerint északról megközelítette Mezőtúrt, felderítő osztagait Kisújszállás, Kunhegyes felé különítette ki. A hadosztály az elért terepszakaszt csak a román túlerő 24-i ellentámadásának következtében elrendelt általános visszavonuláskor adta fel. Parancsnokai – így Werth is – a kormányzótanács augusztus 1-jei lemondásáig, illetve a Vörös Hadsereg felbomlásáig csapataik élén maradtak.

Távol áll tőlünk a Vörös Hadsereg harccselekményeinek értékelése, azonban a tisztikara viselt dolgainak, a harcok kimenetelére gyakorolt szerepének közelmúltbeli történészi megközelítésével és sommás megítélésével nem érthetünk egyet. Liptai Ervin a Vörös Hadsereg harcairól írott monográfiájában kitér Werth szerepére is: A szegedi ellenforradalmárokkal kapcsolatot tartott fenn többek között Werth Henrik a 7. hadosztály parancsnoka és számos más vezető beosztású tiszt. Erre Teleki Pálnak egy Charpy francia tábornokhoz intézet állítólagos leveléből következtet. Eszerint ez az ellenforradalmi beállítottságú hadosztály azt a feladatot kapta a szegedi ellenforradalmi kormánytól, hogy „oldalmozdulatot végezzen és délnyugat felé tolódjék el a Tisza és Duna közötti területnek nyugati részén, ott 40-50 kilométeres sávot és szélességet foglaljon el a demarkációs vonal előtt, és ott minden körülmények között tartsa magát".[10] Ezzel szemben a hadosztály Szolnoknál támadott és előrenyomult. A 7. hadosztálynak csak a tisztikara volt ellenforradalmi beállítottságú – állítja Liptai –, katonáik a proletárdiktatúra hívei voltak, ezért a hadosztály tisztjei július 20-án rákényszerültek a Vörös Hadsereg támadó főcsoportja élén támadni. Ez különben teljesen felesleges volt, mivel Liptai szerint Julier a hadsereg tönkretételére törekedve vezényelte támadásra a hadosztályt, nyitva hagyva annak oldalát a román erők számára. Anélkül, hogy Julier szerepét boncolgatnánk, kétségeink vannak azzal kapcsolatosan, hogy egyáltalában változtatott-e valamin, hogy Julier az összeomlás előtt tíz nappal támadást indított. A Vörös Hadsereg e nélkül is összeomlott volna.

Amit a Kelemen idézte levélben Teleki Werthről ír, nem meggyőző. Az ellenforradalom vezérkara nevében Werth elé kitűzött állítólagos feladatmeghatározás egyszerűen érthetetlen és értékelhetetlen. Ettől eltekintve Werth természetesen még végezhetett „aknamunkát" a hadsereg és saját hadosztálya bomlasztására. Ám ez miben mutatkozott meg? A vörös hatalommal szemben valóban ellenséges Werth a végső offenzíva megkezdése előtt – bár megtehette volna – mégsem távozott Szegedre. Ezzel szemben a rendszer és a hadsereg válságát, kül- és belpolitikai ellehetetlenülését látva, mégis végsőkig kitartott parancsnoki posztján. Aligha hihetjük, hogy a tanácskormányhoz hű legénység

[10] *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, 1960. 463–464. o. Teleki levelét idézi *Kelemen Béla:* Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. Szeged, 1923. 483. o.

kényszerítette erre. Magatartását nem értékelhetjük másként, mint a hadosztály élén vállalt parancsnoki feladatának a katonai becsület megkövetelte végrehajtását. Ezt várták tőle katonái, akik mellett kötelességének érezte kitartani, ameddig az ellenséges túlerő ezt lehetővé tette.

Októberben Werthet már a Nemzeti Hadsereg Fővezérségén találjuk. Sokan gyülekeztek itt a volt közös hadsereg és a honvédség tisztikarának magas rangú és beosztású tagjai közül. Közülük sokan szolgáltak a Vörös Hadseregben. Szívesen fogadták és igazolták az érkezőket, akiknek a háborúban szerzett tapasztalataira szükség volt. Nélkülük nehezen lehetett volna kialakítani a szerveződő Nemzeti Hadsereg vezető tisztikarát. Végül is mást nem tettek, mint a kommün melletti politikai szerep vállalása nélkül részt vettek a betörő román és cseh csapatok ellen egyedül védelmi harcot folytató Vörös Hadsereg irányításában. Werth háború előtti és alatti pályája ismert volt Soós Károly vezérőrnagy, a Nemzeti Hadsereg vezérkarának főnöke előtt, de nem szorult bemutatásra Belitska Sándor altábornagy, a szegedi kormány hadügyminisztere, hajdani minisztériumi osztályvezetője előtt sem. Nagy Pál altábornagy a miskolci katonai körlet éléről figyelte volt vezérkari főnöke sorsának alakulását. Kommün alatti tevékenysége igazolást nyert és a nemzeti hadsereg vezérkara hadműveleti osztályának lett az előadója.

Az intervenciós csapatok elleni harc nem minősült a Nemzeti Hadseregben való megmaradást kizáró bűnnek. Annál is kevésbé, mivel utóbb minden érintett úgy emlékezett, hogy eskü letételére a Vörös Hadseregben töltött rövid idő alatt nem került sor, ami véleményünk szerint valószínűtlen.

Az elkerülhetetlen vádaskodásokkal, rosszindulatú megjegyzésekkel azonban neki is szembe kellett néznie. Rendelkezésünkre áll Döbrentei nyugállományú ezredes ellen 1920 márciusában becsületsértés tárgyában tett panaszának meglehetősen hiányos irat-anyaga. Az esetet, mint az ekkor gomba módra szaporodó vádaskodások egyikét, példaértékűnek tartjuk. Panaszának tárgya fent nevezett ezredesnek 1919. augusztus 2-án egy látogatás alkalmából felesége, Werth Ottilia[11] és a háziasszony előtt kifejtett vele szembeni sértő véleménye volt. Döbrentei ezredes – korábban Werth barátja – hangot adott azon véleményének, hogy most majd napvilágra jönnek a kommunista rezsim alatt történt rettenetes és gyalázatos dolgok, melyeknek a nekik felesküdött tisztek is részesei voltak. Minden ki fog derülni – mondotta. Amikor Werthné ez ellen tiltakozott, Döbrentei még nyomatékosította is véleményét: igenis a kommunisták a nekik szolgáló tisztektől követelték az esküt, amit az urak „írásbelileg" le is tettek. „Azok az urak, kik a vörös hadseregben szolgáltak – az ura is – testtel és lélekkel szegődtek a kommunistákhoz! Testtel és lélekkel! Testtel és lélekkel szegődtek a kommunistákhoz, és testtel és lélekkel megadták magukat nekik. Az ura is. A kommunistáknak letette az esküt éppúgy, mint azelőtt a királynak és azután Károlyinak."[12] Döbrentei azt is valószínűsítette, hogy Julier és társai bizonyos összegeket is kaptak szerepvállalásukért. Végül Werthné tiltakozására megismételte vádjait, sőt azt sejtette, hogy még többet is tudna mondani, amit azonban a jelen helyzetben nem tehet: „olyan világosan, mint akarnék – erről magával nem igen beszélhetek; az ura már avval is ballépést követett el, hogy belépett a vörös hadseregbe, és kiszolgáltatta magát olyan embereknek, mint Kun Béla és Landler."[13]

[11] HL HM. Eln. c. 1920/67813. Az egyetlen rendelkezésünkre álló forrás, amiből arról értesülünk, hogy Werth feleségét Ottiliának hívták. A iraton nem Werth Henrikné, hanem Werth Ottilia szerepel.

[12] Uo.

[13] Uo.

Döbrentei az ügyet kivizsgáló Sárkány tábornok vezette bizottság előtt is kifakadt. Elmarasztalta mindazokat, akik a vörösök alatt szolgáltak s nemkülönben azokat, akik most arra vannak hivatva, hogy takarítsanak, „ha nem tudják vagy nem akarják erős kézzel kimetszeni a rohadt részt, akkor ez a maffia alá fogja ásni az új, oly szépen induló nemzeti hadsereget is, és bekövetkezik az ország pusztulása, mert még gyűlölni sem tudunk, annyira enerváltak vagyunk".[14]

Miután a vádak nem nyertek beigazolást, a Sárkány-féle igazolóbizottság Werth alezredest igazolta. Döbrentei vádaskodását hazafiúi felhevültségből eredő túlzásnak minősítette. A bizottság végül lebeszélte a sértettet, hogy polgári bíróság elé vigye az ügyet.

Werth és a többi tapasztalt vezérkari tiszt munkájára nagy szüksége volt a szerveződő Nemzeti Hadseregnek. A magyar kormány a trianoni diktátum aláírását követően bízott abban, hogy a bolsevizálódástól veszélyeztetett román és csehszlovák rendszer és hadserege ellen antant támogatással fegyveresen léphet fel, s ezzel a szerződés megváltoztatására bírhatja a nagyhatalmakat. A vezérkar „Ébredés" és „Virradat" fedőnév alatt elkészítette az északi, valamint a keleti irányú hadműveletek tervét. A munkálatoknak bizonyosan Werth is tevékeny részese volt. A tervek gyors alkalmazhatóságának az igénye – a vezérkar javaslatára is – szükségessé tette a kormányzói jogkör módosítását. Így az országot ért megtámadtatás esetében a kormányzó a minisztertanács és az országgyűlés hozzájárulásának utólagos kikérése mellett elrendelhette a hadseregnek az országhatáron kívüli azonnali alkalmazását.

Ferjentsik Ottó vk. ezredes nagy tapasztalatokkal bíró, kiváló katona volt, a világháborút hadosztály és hadtest vezérkari főnöki beosztásban harcolta végig. Még Siófokon kapta a feladatot a magyar vezérkari tisztképzés intézményének, a Magyar Királyi Hadiakadémiának gyors megszervezésére. Munkája eredménnyel járt, 1919. november 25-én már meg is bízták a működését a Ludovika Akadémia épületében megkezdő tiszti továbbképző tanfolyam parancsnoki teendőivel. A hadászat és hadtörténet előadójául az 1920. szeptember 1-jén vk. ezredessé előlépő Werthet vitte az akadémiára. Ismerte oktatói múltját, valamint a hadászat és hadtörténet iránt tanulmányokban is kifejtett érdeklődését. Werth ekkor már folytatta a háború miatt megszakított tudományos tevékenységét. Szükségesnek tartotta a világháború tapasztalatainak feldolgozását, a következtetések mielőbbi levonását. A háború megváltozott jellegéről és ennek a vezetésre gyakorolt hatásáról készített terjedelmes tanulmányának első részét már 1920 őszén közzétette.

A hadiakadémia tanára még jóformán bele sem melegedhetett a munkába, amikor 1921 tavaszán, az első királypuccsot követően, egy számára méltatlan beosztásba vezényelték. A 7. miskolci vegyesdandár 7. kerékpáros zászlóaljának parancsnoki helyét ugyanis nem vezérkari ezredeseknek találták ki. 1922. február 6-ig (más forrás szerint május 1-jéig) volt Salgótarjánban, ahol a zászlóalj állomásozott. A vezénylés okait keresve csak feltételezésekre vagyunk utalva. Az 1921-es év a királypuccsok éve. Nem tudunk arról, hogy Werth, mint hajdani közös hadseregbeli vezérkari tiszt, legitimista szimpatizáns lett volna, akinek közreműködésére a királypártiak számíthattak. Ez nem zárja ki, hogy lehettek ilyen kapcsolatai. Talán éppen a badeni hadseregparancsnokságon került kapcsolatba a király környezetében lévőkkel. Közreműködhettek a királypuccsok hatására különösen kiéleződő közös hadseregbeli és honvédtiszti ellentétek is, nem lehetetlen, hogy egyes rosszindulatú honvédtisztek szükségesnek találták felhívni a figyelmet a ve-

[14] HL HM. Eln. c. 1920/67813.

szélyre, amit a Habsburg hű Werth jelenthet. Mindenesetre az első királypuccsot követően a vezetés számára célravezetőnek látszott a közismerten Horthyhoz hű Nagy Pál altábornagy parancsnokolta 7. miskolci katonai kerület (vegyesdandár) egyik alakulatához vezényelni. De akkor miért nem a dandárparancsnokságra? Nagy Pál április 30-ig volt a parancsnok, ezt követően vezényelték a budapesti honvédkerület élére. Lehetséges, hogy éppen ő súgta Berzeviczy Béla altábornagynak, a vezérkar főnökének, hogy ez a világvégi garnizon különösen alkalmas arra, hogy átmenetileg eldugják a legitimisták érdeklődése elől és megóvják a kísértéstől? Hihetőnek látszik. Werth mi mást tehetett, ha nem akart gyanúba keveredni, elfogadta a vezénylést. A második királypuccs leverésére Budapestre rendelték a miskolci dandár csapatait is, akik bár csak puszta jelenlétükkel kényszerítették meghátrálásra a királyt, de hitet tettek Horthy és kormányhűségük mellett. Nem tudjuk a kerékpáros zászlóalj jelen volt-e a demonstráló csapatok között.

Werth kiállta a próbát. A vész elmúltával rangjának megfelelő beosztást kapott: 1922. február 2-től (május 1-jétől) a Honvédelmi Minisztérium VI-l. (hadműveleti) osztályára helyezték, ahol az osztályvezető, Röder Vilmos tábornok helyettese lett. (A HM VI. csoportfőnökség a vezérkart rejtette.) Ezt a helyet Röder 1922. november 4-i távozásáig töltötte be, majd – rövid átmeneti állapotot követően – 1923. január 15-től kinevezték az 1. osztály élére, amit három éven át, 1926. január 4-ig vezetett. Beosztottjai közé tartozott Lakatos Géza és Szombathelyi Ferenc alezredes, valamint Nagy Vilmos, aki itteni szolgálata alatt lépett elő ezredessé. Ennek a már nagy háborús tapasztalattal rendelkező, felkészült tiszti garnitúrának nem sok feladata akadhatott a honvédség leépítését követően, a legszigorúbb antant ellenőrzések időszakában. A zsoldos hadseregre épülő hadrend alakítása, a megmaradt felszerelés rejtésének megszervezése nem tette próbára képességeiket. A közvetlen ellenőrzések remélt megszűntét követően lehetségessé váló kulisszák mögötti szerény fejlesztés terveinek előzetes kimunkálása sem igen tölthette ki munkaidejüket. Werthet továbbra is a hadászat elméleti kérdései és azok alkalmazása, illetve ennek akadémiai oktatása kötötte le. Nem mondott le tudományos ambícióiról. Ezt felettesei és beosztottjai előtt is hangoztatta. Utóbbiakkal – különösen Szombathelyivel – gyakran kezdeményezett eszmecseréket.[15]

A háború elvesztésének okait kutató korabeli tanulmányok, majd a nyomukban fellángolt viták a katonai vereséget elsősorban a politika és a hadsereg háború előtti és alatti elégtelen együttműködésére vezették vissza. Levonták a következtetést: a jövőben kívánatos a politikai és katonai vezetés súrlódásmentes összműködésének kialakítása. A kormány bel- és külpolitikai programjának összeállításánál a honvédelmi szempont kidomborítása mindig döntő tényezőként szerepeljen. Különösen aktuálissá tette a kérdést a katonai vezetésnek az a tapasztalata, hogy törekvéseik ellenére az életbe vágó honvédelmi érdekek változatlanul nem találnak kellő megértésre a politika részéről.

Werth az 1921-ben közreadott háborús „elmélkedéseiben" fejtette ki véleményét a központi hatalmak politikai vezetésének a háborús vereségben játszott szerepéről. Úgy látta, hogy a politikusok mind a háború előkészítésében, mind pedig a megfelelő béke kieszközlésében adósak maradtak a megfelelő lépések megtételével és magukra hagyták a katonákat. A háború egészére kiterjedő politikai szűklátókörűségük csak a csúfos bukáshoz vezethetett.[16]

[15] *Werth Henrik:* Az átkarolás és áttörés hatása hadtörténelmi példák alapján. *Magyar Katonai Közlöny,* 1920. 1. füzet 16–34. o.; *Uő:* A vezetésről. Uo. 1920. 4. füzet 209–223. o.

[16] *Werth Henrik:* Elmélkedés a világháborúról. *Magyar Katonai Közlöny,* 1921. 3. füzet, 145–161. o.

A háborút megelőzően a politikai előkészítés nem volt összhangban a katonák készítette haditervekkel. Jelesül alapvető hiba volt, hogy Anglia semlegesítése elmaradt. A háborúba való aktív beavatkozása döntő befolyással volt a központi hatalmak főerőinek Oroszország elleni alkalmazására. Ezért vagy Angliát kellett volna a háborútól minden áron távol tartani, vagy pedig a Moltke-féle haditervet megváltoztatni. Minthogy a politikai vezetőségnek 1912-ben nem sikerült a Lord Haldane-féle kiküldetés útján a német flotta bővítése és az angol semlegesség között junktimot teremteni és megegyezésre jutni, csakis a haditerv megváltoztatásáról lehetett szó.[17] Ez nem történt meg. Maradt a német vezérkar eredeti haditerve: „Az offenzívát Franciaország ellen kell kezdeni. Itt remélhető a gyors döntés, míg a támadólagos háború Oroszország belsejében, beláthatatlan ideig tarthatna." Itt kell a döntést „a legnagyobb következetességgel keresni, nehogy a két oldalról támadó ellenség összemorzsolja őket".[18] 1914-ben a helyzet éppen az ellenkező volt: a kihívó fél, Oroszország elsőnek mozgósított és hozzá minden igazi háborús ok nélkül. Amitől tartani lehetett, bekövetkezett, ez végzetesen megosztotta és kétfrontos háborúra kényszerítette a központi hatalmak erőit.

A háború méretei és elhúzódása felkészületlenül érte és új helyzet elé állította a politikusokat és katonákat. „A közelmúlt háború először is óriási terjedelmével alkot újdonságot a világtörténelemben. Több milliónyi hadseregek működtek, és a háborús események a fél világot megrázkódtatták. A világháború még azoknak az államoknak a kereskedelmére és gazdasági helyzetére is érezhetően kihatott, amelyek a háborúban nem vettek részt... Ezek a rendkívüli méretek a hadviselő felekre zavarólag hatottak. Az óriási számok még a vezető férfiakat is elragadták. A lelkesedés túlszárnyalta a belátást. A valóság háttérbe szorult, és az emberek a látszatot uralták. A központi hatalmak lelkesültek győzelmeikért, melyek a nagy háború keretein belül nem voltak egyebek jelentéktelen epizódoknál." „A tévedés az volt, hogy a világháború eseményeit tisztán a katonai eredmények alapján véltük értékelni. A helyes pedig az lett volna, ha azokat a világra való teljes hatásuk szempontjából néztük volna. Minthogy a háború is végeredményben politikai ténykedés, nem szabad azt tisztán csak külső tünetei szerint becsülni, hanem a politikához való viszonyát kell szem előtt tartanunk. A központi hatalmak ezt azonban elmulasztották. A hadvezérek és a politikai vezetők külön-külön úton haladtak. A katonák a harctéren győztek, de a politikusok képtelenek voltak ezeket az eredményeket a békéhez való közeledés érdekében kihasználni. Hadvezér és államférfi nem működött együtt, és ez az egyenetlenség nagyrészt hozzájárult, hogy a központi hatalmak a háborút ily katasztrofális módon elvesztették."[19]

Werth elemzésének következtetései előremutatóak és megszívlelendőek voltak. A megoldást a politikusok és katonák külön utakon keresték, ami csak a bukáshoz vezethetett. A háborút nem let volna szabad csak a külső tünetek alapján kezelni, hanem a világra gyakorolt hatás figyelembe vételével. A domináns szerep a politikusoké lett. Elsősorban nekik kellett volna időben kihasználni a katonák győzelmeit s irányítani az eseményeket, amit azonban elmulasztottak. A háború 1918 tavaszán kezdődő utolsó fejezete során döntőnek bizonyult a politikusoknak a szűklátókörűségen alapuló tehetetlensége, mellyel magukra hagyták a katonákat. Ekkor már „Ausztria–Magyarországon

[17] *Werth Henrik:* Elmélkedés a világháborúról. *Magyar Katonai Közlöny,* 1921. 3. füzet, 159. o.
[18] Uo.
[19] Uo. 146–147. o.

a felbomlás tünetei (zendülések, lázadások) nyíltan mutatkoztak. Sőt Németországban is az erkölcsi erő hanyatlása volt észlelhető (államellenes összeesküvés a tengerészetnél). Mindazonáltal Németország még nagy erővel rendelkezett és így az a központi hatalmaknak most még inkább főtámasza volt, mint bármikor valaha." „Az erőviszonyok megengedték, hogy a központi hatalmak a nyugati hadszíntereken az eddigi védelem helyett támadást kezdjenek. Csak az volt a kérdés, hogy a támadólagos harcmód az általános politikai helyzet alapján hasznot hajtó-e?" A támadás a nyugati fronton csak sürgetőleg hathatott az amerikai csapatok Európába szállítására. Pedig minél több csapat volt Európában „annál valószínűbbé vált, hogy a harcot a központi hatalmak teljes leveréséig fogják folytatni. Megegyezéses békét ebben az esetben nem remélhettünk."[20] Werth felveti a kérdést: „Mi is volt várható sikeres támadásaink esetén? Legfeljebb Franciaországban és Olaszországban további területek megszállása. De nem volt valószínű, hogy ezzel a háborút győzedelmesen be tudjuk fejezni, mert ezek az eredmények Angliára és Észak-Amerikára csak csekély hatással lehettek. Sőt félő volt, hogy a központi hatalmak sikerei ennek a két államnak a hadi készülődését még fokozzák és hogy az egész világot ellenünk uszítják. Annál nagyobb volt azonban a kockázat abban az esetben, ha támadásaink nem járnak sikerrel. Különösen Németországnak nem volt semmi kockáztatni valója, mert fennállott az a veszély, hogy balsikere a szövetségeseit is magával rántja, melyek már amúgy is csak a német erő szuggesztív hatása alatt voltak képesek tovább harcolni.

Ebben a helyzetben a legsürgősebb politikai követelmény az lett volna, hogy a hadseregeket épségükben megtartsák mindaddig, míg az államférfiaknak a béke megkötése sikerül. Ameddig a hadseregek harckészek voltak, addig az államférfiaknak módjukban állott politikai tárgyalásokba bocsátkozni. Addig megvolt a lehetősége annak, hogy félig-meddig elfogadható békéhez jussunk. Ha azonban a hadseregeket latba vetjük anélkül, hogy ezáltal a háborút befejezhetjük, félő volt, hogy a helyzet reménytelenné válik. Az államférfiak azonban nem emeltek szót a készülődő támadások ellen, hanem félreálltak és várták, amíg a hadvezérek jelentik, hogy az ellenfeleket leverték. Ezt azonban, sajnos, a hadvezérek nem tudták elérni. Győzelmeket ugyan a németek még jelenthettek, de ezek csak múló természetűek voltak, és a béke ügyét nem mozdították elő. Ellenben a központi hatalmak harci erői Franciaországban és a Piave mentén annyira felmorzsolódtak, hogy ellenálló erejük erősen csökkent."[21]

Amikor a nyugati német támadás és a Piave-menti harcok nem hoztak eredményt, akkor a politikai vezetésnek végképp le kellett volna vonnia a következtetést, hogy „a háború a fegyverekkel egyedül nem fejezhető be, és hogy az államférfiaknak kell a cselekvés színpadára lépni".[22] Az államférfiak azonban tovább vártak. Alighanem arra, hogy mikor fogják a hadvezérek jelenteni, hogy a hadjáratot elvesztették. Erre nem kellett soká várni. Értékes, pótolhatatlan idő veszett el. Az események „ütésszerűen" követték egymást. „A politikai vezetőség a hadserege legyőzésével elvesztette a talajt a lába alól, és már alig tudott annyi időt nyerni, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat megkezdje... Hasonlóképpen, mint a háború kezdetén, a befejezéskor sem volt meg az összeműködés a katonai és a politikai vezetés között. Egymásután cselekedtek ahelyett, hogy együttműködtek volna. Ez az össze nem hangzás azután a fegyverletételhez hasonlító fegyverszünethez, a diktált békéhez és a középponti hatalmak mai katasztrofális helyzetéhez vezetett."[23]

[20] *Werth:* i. m. 1918 tavasza a háború ötödik utolsó fejezetének kezdete, 158–160. o.
[21] Uo. 160. o.
[22] Uo.
[23] Uo.

Természetesen nagy figyelmet fordított a világháború hadműveletei során szerzett tapasztalatok nyomán alakuló új hadvezetési módszerek tanulmányozására is. A háború új jellegéről a *Magyar Katonai Közlöny*ben már 1920 őszén közzétett rövid áttekintést követően 1921 és 1924 között részletesen feldolgozta és elemezte a világháború hadászati tapasztalatait, a vezetésben bekövetkező változásokat s az ezek nyomán szerinte követendő új vezetési elveket. Ez a terjedelmes – 117 oldalas – tanulmány, amelyet Werth legjelentősebb publikációjának tarthatunk, feltűnhetett a vezetés iránt érdeklődők körében, jó hírét keltve a szerző tudományos felkészültségének és elméleti munkásságának. Tisztázhatatlan a tanulmány keletkezésének és elnyújtott publikálásának története. A terjedelmes munkának csak folyamatos megjelentetésére volt lehetőség. Az 1921. évi első publikációt követően a *Magyar Katonai Közlöny* az 1922-es évben 4 folytatásban vállalkozott a tanulmány zömének közreadására, majd ismeretlen okból egy év kihagyással, csak 1924-ben került sor – két részletben – a még hiányzó fejezetek megjelentetésére. Nem tudni a szerző vajon hogyan reagált tanulmánya közlésének elnyújtására, annak egy éves szokatlan szüneteltetésére. Az nem feltételezhető, hogy Werth négy éven át írta és fejezetenként adta le munkáját. Ez esetben is miért tartott volna egyéves szünetet?[24]

A kedvező fogadtatásra lelt tanulmányban a szerző a hadtörténelemből vett gazdag példatár felvonultatásával vezette elő témáját, igazolva felkészültségét. Az egyes hadászati-hadműveleti elemek (támadás, védelem, áttörés, átkarolás stb.) tárgyalása során a világháborús tapasztalatokat elsősorban Napóleon és a porosz–osztrák háború csatáival vetette össze. A különbségek összevetésével elemezte és kritikusan értékelte a történteket, s meghatározta a jövő háborújának általános jellegét, az abban alkalmazandó új vezetési elveket. Itt is találkozunk hosszú távra érvényes, meggondolásra intő következtetésekkel: „Ha igaz, hogy a mai háború lényege az offenzív hadviselést igényli, ennek mégsem szabad oda vezetni, hogy azt az elv kedvéért, tekintet nélkül a helyzetre, alkalmazzuk. Ha az offenzíva tőlünk több áldozatot kíván, mint amennyi kárt tudunk az ellenségnek okozni, és ha ezeket az áldozatokat pótolni már nem vagyunk képesek, akkor jobb ezeket az áldozatokat meg nem hozni. A központi hatalmak 1918. évi támadásai ebben a hibában szenvedtek." A támadás bár tért nyert, az erőkiegyenlítés a mi hátrányunkra vált. „Ezáltal az ántánt súlya oly naggyá vált, hogy a központi hatalmak még a védelmi állásaikat sem voltak képesek tartani, és a háborút katasztrofális módon el-vesztették...[25] Ha a modern háborúk viszonyai a haderőket nagyobb mérvben emésztik fel, mint a múltban, akkor az erőkkel való gazdálkodás is nagyobb szerepet kell, hogy játsszék. A vezetőnek az erők fenntartására a legnagyobb gondot kell fordítania. A veszteségek a mai időben az ország népességének nagy medencéjéből ugyan gyorsabban pótolhatók, mint az állandó hadseregek idejében, de mivel már a háború elején arra törekszünk, hogy minél nagyobb erővel lépjünk fel, gyorsabban is érjük el a teljesítőképesség végét."[26] „A hadvezetőségnek meg kell gondolnia, hogy minél nagyobb az erőelhasználás, annál nagyobb mértékben érezteti a háború hatását a belországban, és annál jobban közeledik az állam az erkölcsi, fizikai és anyagi kimerüléséhez. Óvakodnunk kell attól, hogy az erőfeszítések szélső határát túllépjük, vagyis hogy az országtól nagyobb áldozatot követeljünk, mint amennyit a nép erkölcsi állapota elbír. Igaz, hogy nagyon nehéz ezt a szélső határt helyesen eltalálni."[27]

[24] *Magyar Katonai Közlöny*, 1921. 3.; 1922. 1., 3., 7-10.; 1924. 1–2. füzet.
[25] *Magyar Katonai Közlöny*, 1921. 1. füzet 52. o.
[26] Uo. 53. o.
[27] Uo.

Werth itt még csak megemlíti a jövő harceszközeinek, a harckocsinak és a repülőnek nem lebecsülendő szerepét. A döntést az előrelátó és a politikával együttműködő katonai vezetésben látta, amely mozgatni és összehangolni képes a tömeghadsereg seregtesteinek tevékenyégét, mely élni tud az új fegyverek és felszerelés által biztosított nagy tűzerő lehetőségeivel. A vezetésnek még inkább számolni kell a jövőben az ellenfél előkészületeivel, ipari felkészültségével, mely a háború során lehetővé teszi számára olyan fegyverek gyártását, melynek kihatását a háború kimenetelére nem tudjuk előre helyesen meghatározni. A világháborúban elsőként alkalmazott harckocsik, repülők és nem utolsó sorban a gáz fokozott szerephez fognak jutni. Ez nem változtat azon, hogy a jövő háborújának is fontos tényezője lesz a néptömegekben felhalmozott erkölcsi és fizikai erő, melyet megismerni és helyesen értékelni igen nehéz.

A tanulmányai révén is ismertté lett Werth pályafutása töretlenül ívelt felfelé. 1926. január 4-től a M. Kir. Honvédtiszti Szabályzatismertető Tanfolyam (hadiakadémia rejtő szerve) parancsnokává nevezték ki. Beosztását több mint öt évig, 1931. szeptember 1-jéig töltötte be. Az új beosztás 1926. november 1-jén meghozta számára a soron kívüli tábornoki előléptetést is. Az akadémián hadászatot adott elő. A hadászat és hadtörténelem tanárának magával vitte beosztottját, Knausz Ferenc (később Szombathelyi) ezredest.

Az új parancsnok feladatául kapta, tegyen eleget a hadiakadémián folyó vezérkari tisztképzéssel szembeni megemelt szintű követelményeknek, teremtse meg ennek szervezeti, tartalmi és módszertani feltételeit. A példa a német vezérkari tisztképzés volt. Kinevezését követően – 1926 februárjában – Németországba vezényelték a német hadiakadémia tanrendjének, oktatási módszereinek tanulmányozására. Különösen a harcászat, a hadműveleti vezérkari szolgálat és hadtörténelem ottani oktatására terjedt ki figyelme. De tájékozódnia kellett a vezérkari továbbképzéséről, valamint az akadémia polgári tanárainak működéséről is.

Az akadémia élete a német minta szerint alakult. Ez nem volt nehéz feladat, hiszen Werth és az akadémia előadói maguk is többnyire a német–osztrák hadtudomány emlőin nevelkedtek a bécsi Hadiiskolában. Az átlagnál is felkészültebb és jártasabb volt a német hadtudományban, ezt nemcsak az akadémia vezetésében, de saját előadásaiban is érvényre juttatta. Számára is Clausewitz volt a mindenkor elővehető biblia, az alapkő, melyre mindenkor építkezni lehet. A hadászat, hadtörténet órákon a porosz–osztrák példák domináltak, amit csak a harmincas évektől egészítettek ki a magyar múltból vett hadvezetési vonatkozásokkal.

Kéri Kálmán erre így emlékezett vissza: „Azt kell mondani, hogy a hadászati oktatás alapjaiban és lényegében a német vonalon mozgott. Clausewitz háborús bölcselete képezte a keretet, »Vom Kriege« c. munkája volt a Biblia, amelyből idézni indokolások vagy érvelések folyamán hozzátartozott a vezérkari színvonalhoz, az idézet bizonyítékul szolgált és megfellebbezhetetlen volt kb. 1931-ig, amikor is a majdnem 100%-ig német iskolát valló Werth Henrik tábornokot Rátz Jenő tábornok váltotta fel, aki már teret nyitott elavult részek elleni állásfoglalásoknak is, de egyébként az általános irány nem sokat változott, mert mind a tanári kar, mind pedig a hallgatók német nyelvtudásuk folytán, főként a német katonai irodalomra voltak utalva."[28] Különben sem igen éreztek ösztönzést az ellenséges antant hatalmak hadtudományának tanulmányozására.

[28] *Kéri Kálmán:* A magyar vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920–1944 közötti időszakban. Magyar Néphadsereg Vezérkari Osztály, 1982. (Belső kiadvány) 51. o.

A hadtudomány teoretikusai az évtized végére jelentkeztek egy új háború megvívása lehetséges módozatairól kialakított elméleteikkel. Kiformálódtak a technikailag tökéletesített hatásos fegyverekkel – repülőgépek, harckocsik – megvívandó harc módszerei és lehetőségei. Sokan, köztük a magyar katonák előtt nagy tekintéllyel bíró von Seeckt, egy olyan, a hadvezetések rendelkezésére álló elithadseregről adták elő elképzeléseiket, mely csatadöntő ereje lesz a változatlanul tömegeket felvonultató háborúnak. Ezek a nézetek nagy hatással voltak az Európa hadtudományának fejlődését nyomon követő magyar katonákra, mivel – amint ezt kor magyar katonai szakirodalma is bizonyítja – a revízió szükségletétől vezettetve nagy figyelmet fordítottak a jövő háborújának lefolyására. Elképzeléseikben egy „magyar elit" hadsereg képe is helyet kapott, mely szövetséges támogatással csapást tud mérni valamelyik, ilyen támogatással nem rendelkező szomszédos államra.[29]

A hadászatot és hadtörténelmet Knausz (Szombathelyi) Ferenc és Náday István vk. ezredesek adták elő, akik „A hadvezetés elmélete" című tanulmánykötetben gyűjtötték össze a hadiakadémia 1930-ban végző hallgatóinak a hadászati vezetés elméletéről készített záró dolgozatait. Bevezetőt maga Werth írt, mely alkalmat adott, hogy kifejtse véleményét a jövő, elithadseregek közreműködésével megvívandó háborújáról és ebben a magyar hadsereg várható helyéről.[30]

Werth arra az alaphelyzetre építette fel mondandóját, hogy a békediktátumoktól megnyomorított országok – köztük hazánk – olyan növekvő feszültségben élnek, mely békés úton nem oldható meg, hanem soha nem tapasztalt brutális jellegű háborúhoz fog vezetni. Ez már az új technikával megvívott és a résztvevő államok összes energiáját igénybe vevő totális harc lesz. A háborúban feltűnt és korábban még csatadöntőeknek nem elismert harceszközök immár „elsőrendű támadóeszközökként" szerepelnek, melyek a védelemmel szemben nagy erőgyarapodást fognak jelenteni, annak fölényét nemcsak kiegyenlítik, de felülmúlják. Az ezekkel felszerelt hadsereg „a mozgó háború biztos vivője és így a gyors döntés erős tényezője lesz".[31] A fegyverek hatóképessége a háborút messze az országok belsejébe is kiterjeszti. „Természetesen a jövőben is kívánatos lesz minél nagyobb erővel a háborúba kivonulni, de a számnak nem szabad a korszerű felszerelés és alapos kiképzés rovására menni. Lehetne ugyanis, mint a múltban milliós hadseregeket felállítani és azokat gépekkel gyengébben felszerelni, de ezzel az erőtényezőket csak csökkentjük."[32] A jövő elithadseregében a harckocsik és repülők a többi fegyvernem rovására fognak szaporodni, ezt a tömeg és bátorság nem tudja kiegyenlíteni. Ilyenformán ez a „gazdag felszerelés és a nagy szám közötti kompromisszum" eredménye lesz. Elsősorban azonban – írta Werth – „nem a nagy számra fogunk törekedni, hanem arra, hogy a hadsereg nagy tettekre legyen képes. Ezt pedig csakis a technikai vívmányokkal való gazdag felszereléssel, igen lelkiismeretes belső szervezéssel és magas fokú kiképzéssel érhetjük el."[33] A lehetőségek végessége ellenére a revíziós célok a magyar hadsereg számára is csak offenzív jellegű és rövid háborút követelnek meg, „amiből természetszerűleg következik, hogy törekednünk kell az ellenséget a saját országában felkeresni, ott csatára kényszeríteni, felmorzsolni, azután az ország belsejébe behatolni és mindazon anyagokat és eszközöket tőle megvonni, melyek újabb haderők felállítására alkalmasak".[34]

[29] A *Magyar Katonai Szemle* az 1920-as évek második felétől nagy terjedelemben foglalkozott a kérdéssel.
[30] A hadvezetés elmélete. I–II. k. (Összeáll. és bev. *Werth Henrik* tábornok.) Budapest, 1930.
[31] Uo. 15. o.
[32] Uo.
[33] Uo. 16. o.
[34] Uo. 25. o.

Az új eszközök a jövő hadseregét igen drága intézménnyé teszik. Felállítása és fenntartása jelentős ipari bázist feltételez: „Ezen háborús gépeknek és kellékeinek nagymérvű pótlása háborúban az anyaországban igen élénk gyártási tevékenységet igényel. Minél több gépet állítunk be elől, hatványozott módon szaporodnak a szakmunkások hátul."[35] Az új eszközökkel megvívott háború világviszonylatban, de még inkább a kis államokban a kisebb létszámú, de technikailag gazdagon felszerelt elithadsereg felállításához kell vezessen. A nagyhatalmak is csak hadseregük kisebb részét lesznek képesek az új elvek szerint felszerelni.

Werth, akit megragadott a haditechnika vívmányaival ellátott elithadsereg gondolata, a magyar viszonyok között is lehetségesnek tartotta egy elit ütőerő kifejlesztését, holott tisztában volt azzal, hogy az ország akkori politikai és gazdasági körülményei rövid időn belül még gyengén felszerelt sorozott tömeghadsereg felállítását sem teszik lehetővé. Mégis milyen politikai-gazdasági manőverek révén látta ezt megvalósíthatónak a tőkeszegény, gyenge iparral rendelkező Magyarországon? Bizonnyal túlbecsülte a jövő lehetőségeit. Habár Németország helyzetéből ekkor erre aligha lehetett következtetni, remélte, hogy az a közeljövőben a békerendszer felülvizsgálatát követeli s fegyverkezni kezd. A magyar revíziós igények megvalósításában, mint érdekazonos szövetségesre számított az éledő és új helyét követelő Németország politikai, katonai és gazdasági támogatására, ami majd lehetővé teszi a szükséges gazdasági-ipari erőkifejtést is. Jól érzett rá Németország jövőjére, ha abban a magyar szerepet túlértékelte is.

A kis létszámú magyar elithadsereg és az erre alapított „villámháborús" hadászat jól hangzott, de csak vágyálom lehetett a magyar katonai vezetés számára. A realitással számolók, így Röder altábornagy, a vezérkar főnöke is, csak sokkal szerényebb célokat hangoztattak. A veszély abban rejlett, hogy mind a katonák, mind pedig a szélsőségekre hajlamos politikusok között akadtak, akik politikai törekvéseiktől vezettetve hajlamosak voltak ezt az elméletet is politikai elképzeléseik és követeléseik megvalósításának eszközévé tenni és hamis képzetet kelteni, ami messze volt Werth szándékaitól.

Az offenzív célok és az adottságok közötti ellentmondást a kor magyar katonái közül sokan az erkölcsi-politikai célok, a magyar faji adottságok előtérbe helyezésével gondolták feloldani. Werth, tartózkodott a „faji harcászat" és más hasonló elméletektől, habár maga is változatlanul hangsúlyozta, hogy a háború új vonásai ellenére is nagy szerep jut majd az erkölcsi tényezőknek. A végső döntés, csakúgy mint a múltban, a népek harci erényéből eredő szervezettség és kiképzés fokától is fog függni. Ezt a modern eszközök megléte még jobban alátámasztja.[36]

Werthről a parancsnokról és tanárról, ha nem is volt olyan előkelő modorú, mint elődje, Kárpáthy Kamilló altábornagy, elismeréssel nyilatkoztak az akadémia tanárai és hallgatói. Werth a vezérkari technika minden fortélyát ismerte. Hadtudományi olvasottsága és szakirodalmi munkássága kiemelkedő volt.[37] Mint a szolgálati szabályzat és az akadémia oktatási rendjének betartását megkövetelő, az előadások magas színvonalához ragaszkodó, a hadászat és hadtörténelem iránt maga is intenzíven érdeklődő, magatartásában katonásan kimért, de a hallgatók problémáit figyelemmel kísérő és megértő parancsnokra emlékeztek rá. Ez utóbbiakkal kapcsolatosan említi meg Kéri Kálmán: „A hallgatók

[35] A hadvezetés elmélete, i. m. 15. o.
[36] Uo. 15. o.
[37] *Kéri:* i. m. 22. o.

este 10 óráig vendégeket is fogadhattak, akár nőket is. Ezek javarésze nemcsak barátnője volt egy-egy hallgatónak, hanem segítője is. Ők végezték a házi feladatok, tanulmányok gépírási munkálatait. Nem egy volt köztük, aki a rendszeresített katonai rövidítéseket, az írásbeli munkák formai részét tökéletesen ismerte. Amikor Werth tábornok parancsnoksága alatt az egyik tanár, aki a tiszti épületben lakott, felesége biztatására kifogást emelt a női látogatók miatt, Werth kijelentette, hogy a Hadiakadémia a hallgatókért van és nem a tanárokért. Helyesebbnek tartja, ha a hallgatókat választott, sok esetben elődöktől örökölt nők látogatják, mintha fiatal tisztjei a városban keresnének futó kalandokat. Amennyiben a tanárnak ez ellen kifogásai vannak, úgy gondoskodni fog arról, hogy a városparancsnokság a tanár részére a városban megfelelő lakást kiutaljon."[38]

Öt és fél év után érdemei elismerés mellett megvált a hadiakadémiától, és 1931. szeptember 1-jén átvette a pécsi 4. vegyesdandár parancsnokságát. November 1-jén megkapta az altábornagyi előléptetést is. Akadémiai működését kiváló minősítéssel ismerték el felettesei. Szolgálata elismeréseként a kormányzó a II. osztályú Magyar Érdemkereszttel tűntette ki. 1931 karácsonyán Pécsett ünnepelte ötvenedik születésnapját.

A harmincas évek első fele a meghirdetett szerény hadrendfejlesztésnek a kedvezőtlen politikai és gazdasági helyzettől befolyásolt, egyhelyben topogós időszaka volt. A vezérkar a provokáció elkerülését ajánlotta a politikusoknak. A hadsereg a kisantant várható összefogott támadása elleni legcsekélyebb ellenállásra is képtelen. Az olaszok támogatása nem sokat ér. Sőt, vállalhatatlan konfliktusokba keverhetnek bele. Hitler hatalomra kerülése egyelőre nem sok változást hozott a remélt német támogatás terén.

Werth Henrik altábornagynak e kedvezőtlen körülmények között kellett végrehajtania a kapott feladatot: a majdani hadtestté alakulás alapjainak lerakását, a dandár alakulatai kiképzésének olyan szintre emelését, hogy azok mielőbb harcfeladatok végrehajtására is alkalmassá váljanak. Közvetlen beosztottjai: Makay József, majd Bogányi Károly vk. ezredesek, a dandár vezérkari főnökei, Littay András vk. ezredes, gyalogsági parancsnoka, Kovács Károly vk. ezredes a dandár VII. o. vezetője és alacsonyabb beosztású tisztjei megfelelő partnernek bizonyultak. Az adott felszereltségi körülmények között azonban az alárendelt csapatok harckészültsége az erőfeszítések dacára is csak minimális lehetett, komoly feladatra alkalmatlanok voltak. A modern eszközöket még a tisztek is csak leírásokból ismerték. A hiányosságok az 1934-es marseille-i gyilkosságot követő válság napjaiban jelentkeztek teljes valóságukban. A rendelkezésre álló erőkkel lehetetlen volt a déli határnak egy jugoszláv betörés elleni biztosítása.

A politikai helyzet alakulása nem igazolta Werth reményeit. A németországi változások egyelőre nem a várakozásainak megfelelően alakultak. A magyar elithadsereggel kapcsolatos elképzelései vakvágánynak bizonyultak, ami kedvét szegte. Talán ez is közrejátszott tudományos érdeklődése hanyatlásában. Igaz, a beosztásából eredő, idejének nagy részét lekötő feladatok sokasága, valamint a tudományos elmélyülést legkevésbé inspiráló környezete sem ösztönözhették korábbi stúdiumainak folytatására. Ez esetben mivel magyarázzuk, hogy a nyugállomány éveiben sem vett tollat a kezébe? A pécsi években több mint három éves hallgatás után váratlanul megszólalt. Ekkor sem tanulmánnyal jelentkezett, hanem Kaiser Gyula őrnagynak a „Vezetésről" című, a *Magyar Katonai Szemle* 1934 november–decemberi számaiban megjelent tanulmányát használta fel, hogy kifejtse véleményét. Örömmel üdvözölte a fiatal szerzőt, aki fontosságot tulaj-

[38] *Kéri:* i. m. 88. o.

donít a vezetés tárgykörének. Mivel maga is szívesen foglalkozik a vezetés problémáival, indíttatást érez, hogy megjegyzéseket tegyen. Részletes és kritikus bírálatot gyakorol, mert – mint írta – a cikk nem elégítette ki, mivel annak „felépítése és okfejtése nem olyan, hogy a vezetés lényegét tisztán és világosan meg lehessen belőle ismerni. Márpedig, ha valamit tanulmányozás tárgyává teszünk, erre kell törekedni. Olyan értekezések, amelyek a tárgyat elködösítik vagy elhomályosítják, ártalmasak."[39] Ezután a szerző számára lesújtó bevezetés után tételről-tételre górcső alá helyezte megállapításait, s összevetette azokat saját, a vezetéssel kapcsolatos korábbi és újabb megállapításaival. Bírálatának végkicsengése végül megegyezett a szerző következtetésével: a vezetés elméletének nem öncélúan, de az intuitív megoldásokra képes gyakorlat megalapozása érdekében kell birtokában lennie a vezetőnek. Nincs szükség elméletieskedő „katonatudósokra". „Az elmélettel ne a tudálékosság kedvéért foglalkozzunk, hanem csak azért, hogy értelmünket és ítélőképességünket fejlesszük, de úgy, hogy az egészséges érzéket megtartsuk és így háborúban a helyes ítéletünk finom tapintatával eltaláljuk, mert háborúban minden jó, ami sikerrel jár."[40]

A meglehetősen terjedelmes, két folytatásban közreadott hozzászólásából a katonai vezetés művészete avatott tanárának indignáltsága is kiérezhető. Hogy jön ahhoz egy fiatal őrnagy, hogy az ő kedvenc stúdiumához nyúljon? A hosszú hallgatás után miért ezt a meglehetősen kioktató hangú bírálatot használta fel a vezetéssel kapcsolatos nézeteinek kifejtésére? A szolgálati kötelezettségei miatt az elméleti munkától visszavonulni kényszerült teoretikus bosszús megnyilvánulásának is felfoghatjuk hangsúlyozott állásfoglalását az öncélúan elméletieskedő katona tudósok ellen.

Jelentkezésére és gondolataira felfigyeltek, amivel várakozást keltett. A *Szemle* szerkesztői és olvasói örömmel üdvözölték megszólalását. Várták további véleményét a vezetés megújításáról. A témakör különben sem volt ekkor fontosságának megfelelően képviselve a magyar katonai szakirodalomban.[41] Hiába, a hadiakadémia volt parancsnoka, immár csapatparancsnok, továbbra is hallgatott.

Már utaltunk csalódottságára. A tisztikar zömével együtt a Gömbös-érától nagyobb támogatást várt. A miniszterelnök korábbi ígéretei csak részben valósultak meg. Az olasz kapcsolat kevés haszonnal járt. Hitler hatalomra kerülésétől a magyar–német kapcsolat kedvező alakulását remélte. Távol állt tőle, hogy a németországi fordulatban a nácik hatalomra kerülését üdvözölje, hanem egy olyan új dinamikus német kormányzat létrejöttét, mely a korábbi német adminisztrációkkal szemben várhatóan késedelem nélkül hozzáfog a világháború következményeit, ha kell erőszakkal is megváltoztatni kész és képes külpolitika megvalósításához, s a békeszerződés korlátozásait megtagadva megkezdi az ennek biztosítékát jelentő német hadseregnek a felfegyverzését. Az új birodalmi kormány Werth reményei szerint késznek mutatkozik majd a magyar revízió támogatására is, s felismeri, hogy érdekében áll keleti politikáját a térségben egyedül támogató magyar kormányzatnak sokoldalú segítséget nyújtani. Egy ilyen fajta politikában gondolkodott, amikor a magyar elithadseregről írt. Szinte rögeszmés hívévé vált ennek a kapcsolatnak,

[39] *Werth Henrik:* Vélemény Kaiser Gyula tanulmányáról. *Magyar Katonai Szemle,* 1935. 1. sz. 1–9. o.; 1935. 4. sz. 7–8.o.

[40] Uo.

[41] Mindössze Rátz Jenő tábornok a vezetés lélektanáról, Náray Antal vk. őrnagy a politika és hadvezetés viszonyáról értekezett a *Szemle* 1932-es évfolyamában. Egy évvel később Móricz Béla adott történeti áttekintést a politika és hadvezetés viszonyáról a magyar történelem folyamán.

ami az elkövetkező években alapvetően meghatározta politikai és katonai tevékenységét. Ha várakozásával ellentétben német részről vonakodást és visszautasítást tapasztalt, azt hajlandó volt a nem egyértelmű magyar szövetségi politikának betudni. A kétkedőket elutasította, a magyar ügy hátráltatójának tekintette. Remélte, hogy Gömbös – mint erre megnyilvánulásaiból következtetni lehetett –, kihasználja a lehetőséget, aminek a honvédség fejlesztésében is mielőbb meg kell mutatkoznia. Ezért a Németország felé történő határozott nyitást várta a kormánytól. Késedelem nélkül hozzá kell kezdeni továbbá a kormány és a honvédség vezetése közötti, az eddiginél érdemibb, eredménnyel biztató alkotó együttműködés kialakításához is. Mivel távol állt tőle a nácizmus és bármely szélsőséges politika, ezért nem értett egyet a magyar szélsőjobbnak a hadseregre is kiterjedő pártpolitizálásával, mely meggyőződése szerint csak gyengítheti a határozott és az erők szükséges összefogására építendő erőfeszítéseket.

Szűkebb és tágabb környezete előtt sem tartotta titokban, hogy azon kevés számú tábornok közé sorolja magát, aki alkotó módon birtokában van mindazon gyakorlati és elméleti ismereteknek, melyek a hadsereg legfelső vezetésére is képessé teszik. Ugyanakkor, ellentétben a honvédség némely tábornokával, nem kívánt belefolyni a napi politikai csatározásokba. Pécsről különben sem kísérhette kellő figyelemmel a vezetés boszorkánykonyháiban történteket. A megtisztelő beosztás nemcsak az akadémiától szakította el, de távol került mindazon szervek közeléből is, ahol a hadsereg jelenét és jövőjét intézték. Nem volt tisztában azzal sem, hogy mi történik a Kormányzó Katonai Irodájának kulisszái mögött. Azonban még Pécset sem lehetett nem észrevennie, hogy a kormányzó bizalmát bíró Rőder Vilmos és Kárpáthy Kamilló tevékenysége egyre kevésbé felel meg a tisztikartól politikai törekvései mellé egyértelmű felzárkózást váró Gömbös miniszterelnöknek. Hozzá is eljutottak a pletykák, melyeket bizonnyal az érdekeltekre tett epés megjegyzésekkel kísérhetett. Jóakarói azonnal továbbították a kormányzónak és a miniszterelnöknek egyaránt súgók füléhez. Ő a vidéki helyőrségben a szabályzatnak megfelelően igyekezett távol tartani tisztjeit is a politizálástól, bár a miniszterelnök által hirdetett ezideig főként ígéretekben megnyilvánuló cselekvő politikát közel érezte magához. A feladatokra koncentrált, dolgát eredményesen végezte, amit a legfelső vezetés az 1932–1935 közötti időszakban többször is kiváló minősítéssel értékelt. Tudta, hogy közvetlen beosztottjai is elismerik katonai ismereteit és parancsnoki kvalitásait, alkalmasnak és esélyesnek tartják a legmagasabb beosztások betöltésére is. Számosan vannak közöttük, akik nem rajonganak érte, de ezek is inkább felfelé buktatásában reménykednek. Erőszakosságáról, ellentmondást nem tűrő modoráról terjengenek hírek, melyek nem alap nélküliek ugyan, de ezek elkerülhetetlen velejárói a parancsnoklásnak. Érdeklődését várakozássá fokozták az 1934 utolsó hónapjaiban kiszivárgó hírek: a közeledő választások előtt változás várható a vezérkar főneke és a honvédség főparancsnoka személyében. A nyugállományba vonuló Rőder és Kárpáthy utódjául Horthy keménykezű, politikától mentes és hozzá feltétlenül hű embereket akar ezekre a posztokra állítani. Úgy érezte, személyében a politikamentes kemény kéz biztosított, és kormányzóhűsége sem kérdőjelezhető meg. Számított rá, hogy hívják.

A honvédség felső vezetésében bekövetkező változások nem is várattak sokáig magukra. Az eredmény Werth számára lesújtó volt. A Horthy által választott és 1935. január 16-val hivatalba lépők személye aligha hagyott kétséget afelől, hogy valóban Horthyhoz közel állnak. Levonhatta a következtetést, hogy ő nem tartozik ezek közé. A vezérkar főnökévé (HM VI. csoportfőnök) Somkuthy Józsefet nevezte ki a kormányzó. Az ekkor

52 éves tábornok már 1928. július 16-tól a Kormányzó Katonai Irodájának főnöke volt, ahova a 4. vegyesdandár tüzérparancsnoki beosztásából került. Senki előtt nem volt kétséges, hogy a kormányzó megbízható embere. Csak 1935. február 1-jén, új beosztása átvételekor lépett elő altábornaggyá.

Meglepetést okozhatott Werthnek az ugyanekkor a honvédség főparancsnokává kinevezett Shvoy István altábornagy személye is. Az 59 éves tábornokot nyugállományból hívta vissza a kormányzó. Shvoy altábornagy 1928. október 1–1933. január 1-jéig, nyugdíjazásáig a szombathelyi 3. vegyesdandár parancsnoka volt. Shvoy 1935. február 1-jétől gyalogsági tábornok lett, s 1935. január 16–1936. szeptember 5-ig volt a honvédség főparancsnoka.

Werth Horthynak a személyével szembeni bizalmatlansága megnyilvánulásának érezte a történteket. Somkuthy semmilyen téren nem állja ki vele az összehasonlítást. A kabinetirodában szürke eminenciásként eltöltött hosszú évek alatt vált a kormányzó bizalmasává. A honvédség hírei és a kormányzóhoz bejelentkezők csak rajta keresztül, véleményétől kísérve kerültek a Legfelső Hadúr elé, aki bizonyára döntéseihez is kikérte véleményét. Ők ketten sohasem kerültek közvetlen szolgálati viszonyba. Nem vívhatta ki ellenszenvét. Somkuthy mindenestre nem szolgált a Vörös Hadseregben, miként a főparancsnoknak visszahívott Shvoy sem. Utóbbi olasz fogságban vészelte át a kritikus időszakot. A kormányzó Shvoyt is érdemesebbnek találta nyugállományból visszahívni, minthogy őt vegye számításba.

Werth magába zárta csalódottságát és tovább végezte vagyesdandár parancsnoki feladatait. Hívei és vigasztalói azonban gondoskodtak róla, hogy a kinevezésekről alkotott véleménye a legfelsőbbig is eljusson. Ez csak tovább rontotta jövőbeni esélyeit. Abból, hogy kimagasló vegyesdandár parancsnoki szolgálatáért 1935 augusztusában a II. osztályú Magyar Érdemkereszthez megkapta a csillagot, levonta a következtetést, hogy további szolgálatára nem tartanak igényt. Nem várta meg, hogy küldjék. Az év végén, 55 évesen, szolgálati idejének letöltésére hivatkozva nyugállományba helyezését kérte. A kormányzó nem volt hozzászokva, hogy tábornokai ily módon adjanak nyomatékot nemtetszésüknek. A kéréshez – lehet, hogy Werth újabb csalódására – 1936 februárjában hozzájárulását adta.

Werth Henrik altábornagy 1936. március 1-jétől megszűnt a honvédség tábornoki karának aktív tagja lenni. Immár Budapestről kísérhette figyelemmel a politikában és a hadsereg életében történteket. Az aktív politizálástól, az egyre erősödő és harsányabb szélsőséges pártok megnyilvánulásaitól távol tartotta magát, még ha a honvédség fejlesztését érintő egyes radikális követeléseikkel egyetértett is. A katona számára változatlanul csak a kormány politikájával egyező politizálást tartotta megengedhetőnek. Helytelenítette, hogy a tisztikarban és a vezérkarban is egyre többen vannak, akik szélsőjobboldali pártok és eszmék irányában kötelezik el magukat. Ő a magyar politika jobbratolódását, a kormány német kapcsolatainak erősödését a revízió megvalósításának lehetősége s ennek elengedhetetlen feltételeként a honvédség fejlesztése szempontjából értékelte.

A Horthy által is jóváhagyott kompromisszumon alapuló gömbösi politika hadseregen belüli befolyásának erősödésével magyarázta Werth az újabb helycseréket. Somkuthy 1936. szeptember 5-én bekövetkező felváltása az altábornaggyá előlépő Rátz Jenő tábornokkal ennek eredménye volt. Az ekkor 54 éves, kiváló katonai kvalitásokkal rendelkező és szélsőséges politikai nézeteit nyíltan vállaló Rátztól várható volt a miniszterelnök politikai vonalvezetésének egyértelmű képviselete a vezérkarban. Werth jól ismerte, utódja volt az akadémián. Alkalmasnak is tartotta a feladatra, ha túlzó politizálásával nem is

értett egyet. Kinevezésének pikantériája volt, hogy Rátzot, aki 1935. januártól Somkuthy helyettese volt, politizálása okán 1936. május 1-jén leváltotta a kormányzó, s a budapesti 1. vegyesdandár parancsnoka lett.

Somkuthy szerepe ezzel még nem ért végett. A kormányzó 1936. szeptember 2-án felmentette a betegeskedő Gömböst a honvédelmi minisztérium vezetése alól, és nagy körültekintéssel, fáradhatatlan buzgalommal és önzetlen odaadással teljesített kiváló szolgálatai elismeréséül a szolgálaton kívüli viszonyban gyalogsági tábornokká nevezte ki. Utódjául a miniszterelnök javaslatára Somkuthy altábornagyot nevezte ki, s egyben tüzérségi tábornokká lépett elő. Megbízatása csak október 12-ig tartott, amikor a Gömbös halálát követően megalakuló Darányi-kormányba Röder Vilmos gyalogsági tábornokot hívta vissza. Ő megfelelő ember volt, hogy egyensúlyt képezzen a hadügyi kormányzat és a Gömbös-i örökséget a vezérkarban képviselő Rátzzal szemben. Somkuthynak pedig a különböző szolgálati beosztásaiban fáradhatatlan buzgalommal és odaadással teljesített kiváló, értékes szolgálataiért meleg köszönetét nyilvánította és az I. osztályú Magyar Érdemkeresztet adományozta.

Werth úgy ítélte meg, hogy Rátz és Röder között ő játszhatná a mérleg nyelvét. Ezért a legkevésbé sem értett egyet azzal, hogy az immár 60 éves és megromlott egészségű Shvoy István nyugállományba helyezését követően, 1936. szeptember 5-én a honvédség főparancsnokává Sónyi Hugó altábornagyot nevezte ki a kormányzó, majd október 1-jén gyalogsági tábornokká léptette elő. Az 53 éves Sónyi 1934. május 1–1936. szeptember 5-ig a 7. vegyesdandár parancsnoka volt. A húszas években a minisztérium elnökségének vezetőjeként megfelelő kapcsolatot építhetett ki a kormányzóval, amit ezt követően vegyesdandár-parancsnokként is tovább ápolt. A politikai alku eredményeként végrehajtott kinevezésekből Werth levonta a következtetést, hogy ő sem Gömbös, sem pedig Horthy bizalmát nem bírja. Az újabb csalódás után a titkos tanácsosi kinevezés aligha volt elégséges ír számára.

II.

Az elkövetkező másfél év nyugállományban telt el. Nincsenek ugyan ismereteink, de hősünk korábbi és későbbi életét ismerve bizton állíthatjuk, hogy ambícióit fel nem adva, az elmulasztott lehetőségek miatti aggódással kísérte figyelemmel a felforrósodott politika eseményeit. Miközben a külföldi és honi katonai szakirodalom a közelgő háború megvívásának módjáról értekezett, neki változatlanul nem volt közlésre szánt mondanivalója.

Rátznak az újrafelfegyverzés megkezdésével kapcsolatos álláspontja és ajánlásai nem maradtak a katonai vezetés és a kormányzat körein belül, hiszen azokhoz a tisztikar minél szélesebb támogatását igyekezett elnyerni. Werth egyetértett: szerinte is közeleg a cselekvés órája, melyhez sürgősen meg kell teremteni a bel- és külpolitikai, valamint a katonai feltételeket. Átérezte Rátz aggodalmát, hogy a fontolgató Darányi-kormány a lehetőségeket kihasználatlanul hagyja. A többoldalú német kapcsolatok kiépítése elodázhatatlan. Vele egyetértve úgy prognosztizálta, hogy 1940 körül háború lesz Európában, amiből Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva nem maradhat ki. Ebben a minden bizonnyal kulcsszerepet játszó Németország oldalán kell részt vegyen.

Arról is meg vagyunk győződve, hogy csak a kormányzó és a kormány vezetésével tartotta lehetőnek az általa is szükségesnek vélt változásokat, a szélsőséges erőknek a had-

seregen belül is megnyilvánuló bomlasztó tendenciáit és kísérleteit károsnak ítélte. Ezért nem kis aggodalommal tölthették el az 1937 tavaszán már a kormány megbuktatásával fenyegető belpolitikai viharok. Tűrhetetlennek találhatta a szélsőjobbnak a törvényes rendet veszélyeztető s az erők megosztására irányuló kísérleteit, melyek a tisztikart is bomlasztják, és sajátos módon hatnak ki a magyar–német kormányközi kapcsolatokra, akadályozva azok alakítását. Megnyugtató volt számára, mikor a MOVE puccskísérletének kudarcával, majd Szálasi perbe fogásával és pártjának betiltásával a kormány úrrá lett a helyzeten. A honvédség szilárdan állt a hadúr mellett. Nem kellett sort keríteni a kormányzó állítólagos szándékára, hogy Röder vezetésével egy keménykezű kormányt bíz meg a helyzet stabilizálásával, melyben legbelső híve, Keresztes-Fischer Lajos lenne a honvédelmi miniszter.

A vezérkar főnöke 1937 nyarán elérkezettnek látta az időt, hogy emlékiratot készítsen egy a honvédség ütőképességét biztosító hadrendről, melyhez 1700 millió pengőt tartott szükségesnek. Kérte a honvédelmi minisztert, terjessze az emlékiratot mielőbb a minisztertanács elé, mert az nem tűr halasztást. A végre november 10-én a kormányzónál összeült értekezlet azonban nem hozott döntést. Amint Rátz elpanaszolta, a terv megvalósíthatóságában elsősorban Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter kételkedett. Végül megbízták Imrédy Bélát, az MNB elnökét a hadsereg igényeit és az ország gazdasági helyzetét összeegyeztető pénzügyi terv kidolgozásával. Mivel azonban az Imrédy által kilátásba helyezett összeggel – évi 100 millió – sem volt a hadsereg belátható időn belül támadó hadműveletekre képessé tehető, Rátz 1938. január 2-án benyújtotta lemondását a kormányzónak, amit az nem fogadott el.

A honvédségért aggódó Rátz lemondásának híre kellő hatást váltott ki a tisztikarból, mely egyetértett a hadsereg érdekében radikális változásokat követelő parancsnokával, s felsorakozott mögötte. Január első napjaiban felkereste a kormányzót régi bajtársa, Soós Károly nyugállományú gyalogsági tábornok – 1919-ben a nemzeti hadsereg vezérkarának főnöke, majd 1920-ban hadügyminiszter –, s a tisztikar nevében kilenc pontból álló memorandumot terjesztett elő. A kétségkívül Rátz sugallta iromány sürgősen megvalósítandó, a jobboldalra és a hadseregre támaszkodó, erélyesebb, autokratikus alapon nyugvó kormányzást, a baloldal és a zsidók elleni fellépést, valamint olyan, a nagy cégek fokozott állami ellenőrzését is feltételező gazdasági intézkedéseket követelt, melyek alkalmasak arra, hogy lehetővé tegyék az azonnali és gyors felfegyverzést. Érvelésében figyelmeztetett a közelgő háborúra, amikor is egy felkészületlen Magyarországnak majd félre kell állnia és lemondania revíziós követeléseiről.[42] A kormányzó megnyugtatta Soóst. A program tervezése már folyik, és a végrehajtás sem késik sokáig.

Darányi miniszterelnök 1938. március 5-én Győrben bejelentette az egymilliárdos újrafelfegyverzési programot. Megvalósítása változásokat tett szükségessé a kormányban. Imrédy Béla 1938. március 9-én tárca nélküli közgazdasági miniszter lett. Feladatául kapta az ország gazdasági politikájának egységes irányítását. A programot nem vállaló és sértődött Fabinyit az Imrédyvel mindenben egyetértő Reményi-Schneller Lajos váltotta fel a pénzügyminiszteri székben. A Magyar Nemzeti Bank elnöke a nyugati kapcsolatairól ismert bankszakember, Baranyi Lipót lett. Imrédy 1938. március 11-én már új szerepkörében tájékoztatta a kormányt a vagyonadón alapuló program részleteiről.

Ezek a változások azonban nem voltak elégségesek. Egy dinamikus, a várhatóan további politikai és gazdasági döntéseket megkívánó fegyverkezési program vezénylésére alkalmas kormányra volt szükség. A május 14-én hivatalba lépő Imrédy-kormány

[42] *Macartney, C. A.:* October Fifteenth. I–II. k. Edinburg, 1956. I. k. 212–214. o.

megfelelőnek látszott a feladatra. A miniszterelnök programjának támogatására azonnal beemelte a kormányba Rátz Jenőt. Ő, mint a program megalkotója és kiharcolója, a hadsereg számára biztosíték volt annak maradéktalan támogatására, a hozzá szükséges honvédelmi politikai kialakítására.

Rátz kinevezésével előtérbe került utódjának személye. A politikai radikalizmusra hajló Rátzzal megerősödött a jobboldali behatás a kormányban. A távozó Rőderrel a katonai vezetésben megbomló egyensúlyt a vezérkarnál kellett kiegyenlíteni. A kormányzónak és körének fejtörést okozott, ki legyen a megfelelő ember a vezérkar élén. Különösen azok után vált ez döntővé, hogy Imrédy politikája a külpolitikai elkötelezettség fokozása és a rendeleti kormányzás irányába mozdult. A honvédség számára kedvezőek voltak lépései. Legelső ténykedései közé tartozott, hogy addig is, míg a kormánynak széleskörű felhatalmazást biztosító honvédelmi törvény elkészítésére és életbe léptetésére sor kerülhet, az országgyűléssel elfogadtassa az 1938:XV. törvénycikket, mely 1939. június 30-ig ismét meghosszabbította a kormány felhatalmazását a gazdasági életben szükséges intézkedések megtételére, kiterjesztve azt a termelés folytonosságának biztosítását célzó intézkedések megtételére. Intézkedések születtek a kibővített fegyverkezési program megvalósítása érdekében is. Rátz Jenő gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszter, augusztusban ismertette a minisztertanáccsal a honvédelmi törvény tervezetét, amelyik, „mivel hazánk jelenlegi helyzetét akár nemzetközi, akár országos viszonylatban vizsgálva feltétlenül számolnunk kell a háború lehetőségével", az „összes intézkedéseket összefoglalva, módot és lehetőséget nyújt arra, hogy az országnak háború esetén a legteljesebb erőkifejtést biztosítsa".[43]

Werthnek kedvére volt a miniszterelnök határozott fellépése. A számára különben ellenszenves Rátzot is megfelelőnek találta a honvédség érdekeinek a kormányon belüli eredményes képviseltére. Feléledt a remény. Rangidős volta, nyugállományba vonulása előtt elért beosztásai, azon kevesek elé helyezték, akik egyáltalában szóba jöhetnek a vezérkar főnökeként. De katonai kvalitásainál, emberi magatartásánál fogva sem találhatnak nála alkalmasabb embert a vezérkar főnökének posztjára. Politikai megnyilvánulásoktól változatlanul távol tartotta magát, nehogy rossz színben tűnjön fel a kormányzó előtt. Biztos volt benne, hogy amennyiben a Legfelsőbb Hadúrnak előadhatná elképzeléseit, elnyerné bizalmát.

A bekövetkező eseményekre a legkevésbé sem számított. A történelem, de inkább a kormányzó ismételte önmagát. Közvetlen környezetében találta meg a provizórikus megoldást. Katonai Irodája vezetőjét, Keresztes-Fischer Lajos altábornagyot nevezte ki 1938. május 24-i hatállyal a vezérkar főnökévé. Keresztes-Fischer, aki három évvel korábban Somkuthyt követte a Katonai Iroda élén, elődjéhez hasonlóan maradéktalanul bírta a kormányzó bizalmát. Jól érezte magát a helyén. Eszébe sem jutott, hogy kényelmes beosztását a vezérkar főnökével cserélje fel. Éppen most, mikor a hadseregfejlesztési program naponta felelős döntések elé állítja a vezérkar irányítóját. Ő nem bírja az ezzel járó feszültséget és izgalmakat. Horthyval történt megbeszélést követően azzal a kikötéssel vállalta a feladatot, hogy rövidesen visszaveszi irodafőnöki beosztását. Mikor ez később megtörtént, a kormányzó főhadsegédi kinevezéssel jutalmazta szolgálatait.

Mivel Keresztes-Fischer nem kívánt hosszabb időre a vezérkar élén maradni, a kormányzónak végül döntenie kellett a vezérkar főnökének személyéről. A számításba jö-

[43] Magyar Országos Levéltár (MOL) Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Mt. jkv.) 1938. augusztus 10.

hető altábornagyok a következők voltak: Jány Gusztáv altábornagy, a 3. vegyesdandár parancsnoka, aki Keresztes-Fischer utódja lett a Katonai Iroda élén; Denk Gusztáv altábornagy 1938 májusában a hadsereg főparancsnokának helyettesévé lépett elő lovassági tábornokká történő előléptetése mellett; Littay András altábornagy a 7. vegyesdandár parancsnoka, akit meghagytak fontos beosztásában, ő legkevésbé sem jött számításba.

A megoldásnak Nagybaczoni Nagy Vilmos altábornagy látszott, aki ekkor az esetleges Csehszlovákia elleni hadműveletekben döntő szerepet játszó I. vegyesdandár parancsnoka volt. Ő azonban nem tartozott az esélyesek közé. Ennek okát Rátz honvédelmi miniszter támogatásában látta. Később így emlékezett a történtekre: „Egy alkalommal Rátz Jenő honvédelmi miniszter magához kéretett. Tudtam arról, hogy engem látott volna szívesen a vezérkari főnöki állásban. Azt hittem, hogy erről akar tárgyalni velem. Rátz este 7 óra tájban fogadott. Tulajdonképpen semmitmondó ügyeket tárgyaltunk meg, amikre már nem emlékezem. Az azonban megmaradt emlékezetemben, hogy elbeszélte az új vezérkari főnök, Werth kinevezésének a történetét. Erről a kinevezésről úgy értesült, hogy a kormányzó telefonon közölte vele, hogy Werth Henrik, a vezérkar új főnöke hamarosan felkeresi őt. Rátz honvédelmi minisztert ez a kinevezési mód, amely az ő megkérdezése nélkül, sőt megkerülésével történt, nagyon lehangolta. Elvárta volna, hogy a kinevezendő vezérkari főnök személyét illetően tőle is előzetesen véleményt kérjen a kormányzó. Az ügy annál is inkább bántotta, mert Werth és Rátz nem volt egymással jó viszonyban. Werth altábornagy – mint a IV. hadtest parancsnoka – Sónyi Hugó altábornagynak a honvédség főparancsnokává történt kinevezésekor, magát mellőzve érezvén, nyugállományba helyezését kérte, s most onnan hívta vissza a kormányzó."[44]

Nagy Vilmos nem lett ugyan a vezérkar főnöke, azonban sikerült kivívnia Werth ellenszenvét és féltékenységét, ami meghatározójává lett későbbi szolgálati viszonyuknak. A kormányzót és körét is sikerült meggyőznie, hogy Nagy Vilmos a honvédségtől távozó Rátz, illetve a szintén tilos vizekre evező Imrédy elvbarátja.

A kialakult helyzetben csak Werth Henrik altábornagy reaktiválása jelenthette a megoldást. Valószínűleg Röder Vilmos és a konzervatív körök részéről Bethlen István is segített eloszlatni a kormányzó fenntartásait a magát korábban nyugállományba kérővel szemben. Megnyugtató volt, hogy a szélsőjobb nem exponálta magát mellette. A pártpolitikától magát elhatároló, feladatát békében és háborúban mindig kifogástalanul teljesítő, a revíziós politikában bízó és azért tenni kész tábornok alkalmas a vezérkar főnöki kinevezésre. A bizonyítási vágy is sarkallni fogja.

A még funkcióban lévő Rátz honvédelmi miniszternek a vezérkar főnöke személyével kapcsolatos elképzelését már érintettük. Habár a vezérkar kinevezendő főnökét neki kellette előterjeszteni az államfőnek, nagy sérelmére annak jelölésében fél hónappal levegőben lógó leváltása előtt már nem hallathatta szavát. Imrédy miniszterelnök véleményéről nem tudunk. Minden bizonnyal a honvédelmi miniszterének menesztésével és annak utódlásával kapcsolatos kérdések jobban izgatták. Számára Werth egyike volt a talonból elővarázsolt öreg katonáinak.

Werth életének reménye és nagy vágya beteljesedett. A kormányzó 1938. szeptember 29-i hatállyal Werth Henrik altábornagyot kinevezte a honvéd vezérkar főnökévé és előléptette gyalogsági tábornokká. Előtte a lehetőség, elképzelései szerint felépítheti és a revízió megvalósításának eszközévé teheti a honvédséget, hiszen, mint az 1937-ben életbe

[44] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. Budapest, 1986 . 43–44. o.

lépő szervi határozvány is megerősítette, a vezérkar főnökének kezében van a honvédség háborús alkalmazása, illetve az arra történő felkészítése.[45]

Feladata ellátásban elsősorban a kormányzóra kívánt támaszkodni, akinek hadúri jogainak egy része elsősorban a vezérkar főnöke tevékenysége által valósul meg. Az alárendelést és szolgálati viszonyt tekintve a vezérkar főnöke közvetlenül az államfő parancsai alatt áll, tárgyi tekintetben azonban a honvédelmi miniszternek van alárendelve. Bízott benne, hogy a kormányzót kellő érveléssel – akár a politikusokkal szemben is – megnyerheti törekvéseinek. Erre jó alkalom, hogy a vezérkar főnökének a kormányzónál közvetlen előadási joga van. Vele a kontaktus fenntartása hivatali kötelessége. Ezen az sem sokat változtat, hogy előadása tárgyáról a honvédelmi minisztert előzetesen idejekorán tájékoztatnia kell, hogy esetleges észrevételeit időben megtehesse. Erre a hadsereg-főparancsnokkal szemben is kötelezett. Sürgős ügyekben azonban, amikor az említettek előzetes tájékoztatása az ügy sérelme nélkül nem lehetséges, az utólagos tájékoztatás lép életbe. Az ügy sürgőssége a vezérkar főnökénekének megítélésétől függ. A hadsereg főparancsnokának történő referálást szükségtelennek tartotta, mint magát a főparancsnoki funkciót is.

Nem véletlenül igyekezett túlontúl is a Legfelsőbb Hadúrra támaszkodni és bizalmát megnyerni. Tisztában volt vele, hogy egy politikailag egyre nehezedő időszakban került a honvédség élére és egyben a nagypolitikába. Életében először kell miniszterekkel, politikusokkal – köztük arisztokratákkal – érintkeznie, megnyilatkoznia előttük és érvelni igaza mellett. Ebben eddig nem volt gyakorlata. Kipróbált öreg politikusok mosolyogtak rá, és sejtette, hogy a háta mögött azonnal leszólják. Nem akarta meghallani vele szemben használt jelzőiket. Fokozta zavarát, hogy politizáló tábornokokat, tiszteket is látott, akik nagy igyekezettel keresték civil politikusok, pártvezérek kegyeit. Ezek kerülték őt, ahelyett, hogy szint vallottak volna. Meg volt győződve, hogy a hadseregben vissza kell szorítani a politizálást, és helyre kell állítania a fegyelmet. Ez a hadseregben lévő viszonyok letisztulását és átláthatóságát fogja eredményezni. E nélkül nem lehet hadsereget vezetni.

Osztatlan bizalommal közeledett a vezérkari testület tagjaihoz, a vezetés elit gárdájához, akik közül többeket az akadémiáról ismert. Úgy vélte, tekintélye van előttük. A honvédségnél eleddig szokatlan módon, hivatala átvétele alkalmából október 10-én fennköltt hangú vezérkari parancsban fordult a vezérkari testület tagjaihoz: „A szebb jövőbe vetett rendíthetetlen hittel eltelve léptem beosztásomba. Szilárd hitem abból a meggyőződésemből is ered, hogy oly testület főnöke lettem, amelynek kimagasló értéke, tudásának rangos színvonala és példás szorgalma osztatlanul segítségemre lesz az elém tornyosuló, rendkívüli feladatok megoldásában." Bizalmának alapját az képezi, hogy szerencsés lehetett „a vezérkari testület számottevő részét nevelni és előkészíteni a Honvéd Vezérkarra váró, magasztos , s – talán napjainkban – már tettre hívó feladatokra".[46]

A testület idősebb részével viszont a világháborús és azt követő időszakban került „az egymás megismerését és megbecsülését elősegítő, szolgálati viszonyba". Szükségesnek tartotta, hogy bemutatkozása „első perceitől kezdve kétséget eloszlató módon" minden

[45] Szervi határozvány a honvédség számára (1937): A honvéd vezérkar főnökének hatásköre és kötelessége a honvédség háborús alkalmazására, illetve az arra történő felkészítésére terjedt ki. A vezérkar főnökei – elsősorban is Werth – a saját kötelmeiket és kötelességeiket meghatározó szervi határozványokkal kapott jogosítványaikat sajátos öntörvényűséggel igen széles körűen értelmezték: felhatalmazásra a hadsereg ügyeit illető bel- és külföldi tárgyalásokra, kapcsolatok önálló létrehozására, sőt szóbeli megállapodásokra is. Minderre lehetőnek vélték az utólagos tájékoztatás kötelmének kiterjesztését is. Ez konfliktushoz vezetett mind a kormányfővel és a kormányzati szervekkel, mind pedig a gazdaság és ipar vezetőivel egyaránt.

[46] HL Eln. Vkf. 4. 1938/42545.

vezérkari tiszttel ismertesse azokat az alapelveket, melyek magától értetődően magatartásuk alapjait kell képezzék. A vezérkari tisztet „férfias, nyílt, a legmagasabb célra ellenállhatatlanul törő, szilárd jellem ékesítse".[47] Forró nemzeti érzés hassa át, mint nagy tettek és áldozatok rugója. Hassa át az elöljárók iránti feltétlen bizalom és engedelmesség. Legyen a vezérkari tiszt magas szintű szaktudás birtokában. Képzettsége azonban nem lehet öncél. Jóakaratú belátással kell párosuljon. Ez esetben nem fog az a „meglévő és vélt hibák meddő felkutatására, boncolgatására felhasználódni, hanem mint az egyed és összesség közös kincse nagy teljesítmények lendítőkerekévé válik".[48]

Az új főnöknek a vezérkari testület iránti megbecsülésén nyugvó várakozásteljes sorai megelégedettséggel tölthették el az érintetteket, ami azonban ezután a vezérkari tisztek politizálásáról következett, már nem mindenkiből váltott ki osztatlan lelkesedést. „Pártpolitikai elveket a vk. tiszt nem hangoztathat! A mi »politikánk« adva van, mert az nem lehet más, mint az, amit a Legfelsőbb Hadúr, kormánya kinevezésével szentesit. Ennek a politikának kell alárendelnie magát minden vk. tisztnek, ennek kell, hogy letéteményese legyen kifelé is, s nem tekintgethet jobbra vagy balra, hogy ily módon átmentse személyét a politikai változások esetére."[49]

A túlzottan jobb felé nyitó Imrédy-kormányban bekövetkezett változásoknak a honvédelmi miniszter is áldozatul esett. A vezérkar egyes szimpatizáns tagjai számára, akik a miniszterelnök politikai törekvéseihez való igazodástól előremenetelük meggyorsítását remélték, ez kemény figyelmeztetés volt. A kormányzó akaratával történő legcsekélyebb ellenszegülés megengedhetetlen, sőt, üldözendő. A vezérkari tiszt „magasztos eszményeitől" távol kell álljanak a szélsőséges eszmék, politikai megnyilvánulások.

A vezérkari szolgálat minden részletét kiválóan ismerő Werth hosszasan sorolta az annak ellátásával kapcsolatos kívánalmait, tanácsait. Ezek megszívlelendők voltak, és senkinek sem lehetett kétsége, hogy ezek betartását a maga ellentmondást nem tűrő módján meg is fogja követelni. Bár nem volt naiv, mégis meg volt győződve, hogy a vezérkari tisztek zöme készen áll feladata fenntartások nélküli betöltésére. Önmagából indult ki, aki katonaéletének hosszú évtizedei alatt lételemének tekintette a szabályzatok szerinti maradéktalan szolgálatot. Ezt követelte beosztottjaitól is.

Figyelemre méltó részét képezte a parancsnak a vezérkari tisztnek a csapattiszttel szembeni magatartásával kapcsolatos figyelmeztetés, ami szintén nem volt szokásos megnyilvánulás a vezérkar korábbi főnökei részéről. A vezérkari tiszt legyen „szerény, tisztelettudó és feltétlen bajtársias" csapattiszt bajtársával szemben. Gondoljon arra, hogy a csapattiszt van hivatva végrehajtani a legnehezebb körülménynek között, akár vére hullása árán is a parancsot, amit a vezérkar szerkeszt. A vezérkari tiszt is a csapattól jött és végül oda tér vissza. Ki kell alakítani a kölcsönös bizalmat. Súlyos és nehéz feladat ez, amelynek megoldásán valamennyi vezérkari tisztnek „állandóan és lelkiismeretesen" munkálkodni kell.

Werth nagy lendülettel fogott a munkához a vezérkar élén. Alapvetőnek tartotta a mozgásterét meghatározó és máris késében lévő fejlesztési munkálatok meggyorsítását, az ehhez szükséges feltételrendszer biztosítását. Amint ezt korábbi írásaiban is kifejtette, az első világháborús vereség okát a politikai és katonai vezetés összhangjának és együttműködésének hiányából is eredeztette. A hiba ismétlődését elkerülendő, a revízióra ké-

[47] HL Eln. Vkf. 4. 1938/42545.
[48] Uo.
[49] Uo.

szülő és ehhez hadseregét fejlesztő államnak meg kell teremteni a szükséges összhangot a bel- és külpolitikai, valamint gazdasági feltételek érvényesítése érdekében. A világborús vereség okait latolgató, a megoldás útját korábban a jövő elithadseregében kereső és arról értekező stratéga áll előttünk, akitől változatlanul nem állhat távol, hogy a kormány politikája nyomán megteremtendő nemzeti összefogással és erőfeszítéssel a honvédség ezen elvek jegyében szükséges fejlesztése is megvalósítható. Ennek követelése és ösztönzése az ő és az általa vezetett vezérkar elsőrendű kötelessége.

A fenti elvek jegyében hirdetett programot a beosztottjainak hivatali bemutatkozása során. Az előttük álló tennivalók közül a hadrendfejlesztésnek a külpolitikai helyzet megkívánta meggyorsítását jelölte meg legfontosabbnak. A honvédség fegyverzeti és felszereltségi állapota egyelőre siralmas, ami eleve lehetetlenné tette a német–csehszlovák konfliktusba való bekapcsolódást. Ha ez a helyzet sokáig fennáll, kizárja a külpolitikai helyzetből esetlegesen adódó lehetőségek kihasználását. Márpedig a jelenlegi feltételek mellett a hadseregfejlesztési munkálatok üteme egyelőre oly lassú és oly sok kívánnivalót hagy maga után, hogy a hadra foghatóság elérése megengedhetetlen messzeségbe tolódik ki. A hivatalba lépő Bartha Károly szolgálaton kívüli táborszernagy, honvédelmi miniszterrel hamarosan kidolgozzák azokat az elveket és szükségesnek tartott intézkedéseket, melyek elfogadtatása és végrehajtása a dinamikus hadseregfejlesztés alapját képezhetik.

Mielőbb meg kell szilárdítani a katonai vezetés együttműködését a kormányzattal. A beruházási törvény mellett további törvények, köztük a már folyamatban lévő honvédelmi törvény mielőbbi megalkotásával lehetőséget kell teremteni a hadsereg érdekében végrehajtandó mindennemű igazgatási és gazdasági intézkedések megtételéhez. Már békében valamennyi polgári érdeket és szükségletet a honvédség fejlesztésének kell alárendelni. Az államigazgatásból és gazdaságból ki kell szűrni mindazon lehetőségeket, melyek sértik a honvédség érdekeit. A kormány ne hozzon a hadsereget érintő intézkedéseket a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnökének előzetes tájékoztatása és véleményének kikérése nélkül.

Jelentős összeggel kell emelni a milliárdos fejlesztési programot és a honvédelmi költségvetést. Kormányzati eszközök igénybe vételével mindent meg kell tenni a hadiipari tevékenység hatékonyabbá tételéért. Állami hitelekkel és kedvezményekkel is kell növelni a hadiipari kapacitások megteremtését, az iparanyag és félgyártmány ellátását. Akár politikai és gazdasági áldozatok árán is meg kell teremteni a szükséges importlehetőségeket.

Elsőrendű fontosságúnak tartotta a vezérkar főnöke, hogy a kormány külpolitikai vonalvezetése fenntartások nélkül megfeleljen a revízió érdekeinek. A hadseregnek e cél érdekében történő fejlesztése és mielőbbi hatásos alkalmazásának lehetősége elsősorban csak a német kormánnyal szoros együttműködésben képzelhető el. A jövőre nézve le kell vonni a következtetéseket a német–csehszlovák konfliktus során kialakult kellemetlen helyzetből.

Erős kézzel és határozottsággal könnyen alakítható testületnek tartotta a vezérkar főnöke a honvédség egész hivatásos tisztikarát. Nélkülük a mégoly kiváló törekvések is dugába dőlhetnek. Ezt azért tartotta hangsúlyozandónak, mert a tisztikar jelentős hányada nyíltan kifejezésre juttatta egyetértését Imrédy, sőt Szálasi törekvéseivel, valamint egyéb szélsőséges nemzetiszocialista és fajvédő pártokkal, csoportokkal. Habár ezek törekvései részben egybehangzanak a hivatalos kormány politikai törekvéseivel, bomlasztóak, megjelenésük a tisztek között üldözendő. Meg volt győződve, hogy ezek a nemkívánatos politikai tendenciák – melyek megzabolázására ő is hivatott – egyrészt a vezetés korábbi gyengeségének, másrészt annak a türelmetlenségnek tudhatók be, mellyel a tisztikar az

egyre késő kibontakozást ezeknél kereste. Amennyiben a vezetés a tisztikarnak azon jogos követeléseit, melyek megvalósulását egyesek eddig szélsőséges politikai pártok programjaiban vélték megtalálni, határozott célok érdekében felkarolja és erre mozgósítani képes, levezeti a felgyülemlett elégedetlenséget, és a cselekvőképes energiákat a helyes irányba tereli.

A hivatala átvételével és a szükséges tájékozódással járó tennivalókat háttérbe szorította a magyar–csehszlovák tárgyalások és az első bécsi döntéssel kapcsolatos vezérkar főnöki feladatok sokasága. A csapatok mozgósítása és felvonulása, majd a bevonulás az előre elkészített tervek szerint bonyolódott le. A vezérkar új főnökére még csak a csapatok mozgásának figyelemmel kísérése és ellenőrzése hárult. Azonban megváltozott a helyzet a minisztertanácsnak Kárpátalja megszállásáról hozott november 8-i döntését követően. A térségben lévő csapatok gyors felkészítése és a megszállás lebonyolítása már feladat elé állította őt és az általa irányított vezérkart. Miközben a magyar diplomácia az olasz és német partnereinél a lépés várható fogadtatásáról tájékozódott, a megszállás előkészítésére és végrehajtására operatív csoport alakult. Az Imrédy Béla miniszterelnökből, Kánya Kálmán külügyminiszterből, a honvédség részéről Bartha Károly honvédelmi miniszterből és Werth Henrikből álló csoporthoz még Andorka Rudolf vk. ezredes, a 2. vkf. osztály vezetője csatlakozott. November 19-én Werth beszámolt az előkészületekről. A helyzetet optimistán ítélte meg, az akciót különösebb nehézségek nélkül végrehajthatónak tartotta. A már felvonult csapatok két-három nap alatt be is fejezhetik a megszállást. Andorka óvatosabb volt főnökénél, ő tíz nappal számolt, mondván, egy ellenállás nélküli pacifikációs séta is eltarthat odáig. Márpedig ellenállással is számolni kell. Osztályvezetőjének megnyilvánulása bosszantotta Werthet. Ő gyengébbnek ítélte meg az itt állomásozó és dezorganizálódó csehszlovák csapatok várható ellenállását. Bízott a német–olasz – elsősorban diplomáciai – támogatásban is. Az előterjesztett eredeti hadműveleti terv szerint a magyar és lengyel szabadcsapatok egyidejű felléptével, a románoknak a lengyelek által biztosított semleges magatartása mellett 2 hadtesttel november 20-án megindítják a támadást. A honvédség még rendelkezésre álló hadtestei Csallóköz és Rozsnyó környékén biztosították volna az akciót. A támadás napját november 20-ban szabták meg. Ezt azonban a csapatok felvonulásának késése miatt november 21-re, majd 22-re kellett halasztani.[50]

A honvédség megméretésére azonban nem került sor. Ribbentrop november 21-én elmarasztalta a bécsi döntés megszegésére készülő hálátlan magyar kormányt. Imrédy levonta a következtetést: a németek korábbi sérelmeiket nem egykönnyen felejtik el. A további revíziós lépésekhez csak egy Németországnak tetsző megengedő politikán át vezet az út. Werth egyetértett. A történteket a honvédséget is kínosan érintő blamázsnak tekintette. Ez elkerülhető lett volna megfelelő külpolitikai előkészítés esetén.

Werth az eseményeket követően hosszú beszélgetést folytatott Andorkával a nemzetközi politika várható alakulásáról. Nem osztotta véleményét, hogy a világkoalíció meg fogja folytani Németországot. Ő egyértelműen, csak a „Németországgal való szoros kooperációban látja a követendő utat", ezért „be kell hódolnunk a németeknek!" Andorka megjegyezte naplójában: „Azt sem értem akkor, hogy miért harcol Werth a nyilasok ellen és egyéb ilyenek ellen?"[51] A vele szemben ellenérzéseket tápláló és már a távozás

[50] *Andorka Rudolf:* A madridi követségtől Mauthausenig. Budapest, 1978. 64. o.
[51] *Andorka:* i. m. 70. o.

gondolatával foglalkozó Andorka naplójában igen sarkosan fogalmazta meg az általa mondottakat. Lehetséges, hogy ezek a szavak nem egészen így hangzottak el, azonban semmi kétség a megnyilatkozás tartalmát illetően. Csak Németországgal szoros kapcsolatban tartotta megvalósíthatónak a revíziót, illetve erre a honvédség felkészítését. A kormány különben sem engedheti át a kezdeményezést a szélsőséges erőknek. Csak ily módon lehetséges kifogni a szelet a vitorlájukból.

Főnök és beosztott kezdetben nem szimpatizáltak egymással. Werth számára Andorka túlzottan nagypolgári volt, míg az szűklátókörűségben marasztalta el őt. Kapcsolatuk azonban rövid együttműködésük során is változott. A vezérkar főnöke ha néha morogva és ellentmondva is, de egyre nagyobb érdeklődéssel hallgatta a széles látókörű és jól informált, a hadseregen kívüli politikai és polgári értelmiségi körökben járatos beosztottjának véleményét.

Werthet nyugtalanították a nyilasoknak a hadseregben egyre fokozódó tevékenységéről érkező hírek. Megvetette és a hadsereg fegyelmére veszélyesnek tartotta a handabandázó nyilasokat és a nekik behódolt tiszteket. Elsősorban ellenük kereste a fellépés lehetőségét. Elbizonytalanodott, amikor Imrédynek a hadsereg fegyelmére nem kisebb veszélyt jelentő, sőt őt személyében is támadó és a katonai vezetésben változásokat követelő, hangjukat egyre erőteljesebben hallató híveivel került szembe. Ezek az ő megnyilvánulásaiban a miniszterelnökkel szembeni bizalmatlanságát vélik felfedezni. A növekvő ellenséges hangulat mögött nem volt nehéz a miniszterelnök elsőszámú bizalmasának, Rátz Jenőnek a hatását fellelnie. Meglepte annak számára elfogadhatatlan, nyugállományú tábornokhoz méltatlan viselkedése.

A vezérkar főnöke nehezen tudott eligazodni a miniszterelnök viselkedésén. Bizalommal közeledett felé. Mint a fegyverkezési program egyik megalkotójától, megértést és támogatást remélt tőle. Sőt, nem álltak távol tőle az erők koncentrálására, a vezetés egy kézbe vételére irányuló törekvései sem. A hivatalba lépése óta eltelt viszonylag rövid zsúfolt időszak nem hagyott elégséges időt, hogy a kormányelnökhöz való viszonyát alaposabban tisztázza, s értékelje a körülötte kialakuló belpolitikai erővonalakat. Azt tapasztalta, hogy a kormánypártban lappangó, eddig is már a kormány átalakításához vezető ellentéteknek a kárpátaljai külpolitikai kudarcot követő további éleződése nem maradt hatástalan a tisztikar egyes tagjaira sem. Meglepő és szoltalan volt, hogy parancsa ellenére főként a fiatalabb vezérkari tisztek még a közvetlen környezetében is egyre nyíltabban tovább politizálnak. Őt háta mögött nyugdíjból visszahívott, begyepesedett és apolitikus vén salabakternek tartják, aki nem érti meg az idők szavát.

Andorka naplójában leír egy Werthre nagy hatást gyakorló esetet. December közepén a tisztikar nyilas voltáról folytatott bizalmas megbeszélést a főnökkel, amikor az észrevette, hogy Álgya-Pap Zoltán vk. alezredes, saját szárnysegéde az ajtónál hallgatózik. „Igen kellemetlen jelenet volt. Végeredményben Álgya nem rossz, hanem nagy szamár. A főnök leváltatja."[52] A leváltás igen gyorsan meg is történt.

A tisztek felfogásáról gyűjtött adatok az mutatták, hogy egyesek bizalma a Legfelsőbb Hadúrban is megrendült. Ezt Werth igen súlyos, az egész hadsereg fegyelmét alapjában aláásó, tűrhetetlen megnyilvánulásnak tartotta. El is határozta, hogy felhívja erre a kormányzó figyelmét. Bár az antiszemitizmus távol állt tőle, arra a megállapításra jutott, hogy a Horthy-fiuk zsidóbarátsága, valamint az a tény, hogy a kormányzó zsidó nagytő-

[52] *Andorka:* i. m. 75. o.

késekkel érintkezik, egyes tisztek ellenszenvét váltja ki. Úgy látszik a maga módján kezd bedőlni a túlzóknak – jegyezte fel naplójában Andorka –, mikor a szélsőjobb visszaszorításáról beszélgetve, Werth megemlítette neki szándékát. Óvta ettől főnökét, még ha különben jóakaratú szándékkal közelednék is.[53]

Miközben Imrédyvel és követőivel meggyült a baja, megrendült benne azok bizalma, akik éppen a hadseregbeli politizálás megszüntetését, a szélsőjobb előretörésének megakadályozást várták tőle. Úgy látszik, Werth nem tud rendet teremteni a hadseregben – fogadta december végén Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a nyilasok elleni közös fellépés ügyében összehívott értekezletre érkező Andorkát. Éppen az általa előadottaktól kellőképp felbőszülve, miszerint a hadseregben megtett lépések nem bizonyultak eléggé hatásosnak, fejtette ki elmarasztaló véleményét. A polgári társadalomban már rend van, a baj a honvédségben található. Teljes a zűrzavar, a tisztikar fegyelme a mélyponton. Werth különben egy „öreg voják", akinek nincs érzéke a politikai finomságok iránt. Andorka igyekezett védeni főnökét, aki „egész életében hozzászokott, hogy egyenes emberek között legyen, s ezért »jóhiszemű« mindenkivel szemben."[54] Keresztes-Fischer Imrédy és Csáky jelenlétében Bartha Károly honvédelmi miniszterrel is összeveszett, aki igyekezett megvédeni a tisztikart vádjaitól.

Bartha később magához kérte Andorkát, aki neki is kifejtette véleményét a tisztikar politizálásáról. Kifakadt Werth ellen, aki szerinte a tisztikart hordának tartja. „Akkor ne csodálkozzék, ha a tisztikar bizalmát nem tudja megnyerni." Bartha „egyszerűen nem akar világosan látni, maga is Imrédy »radikális« vonalán áll. Behunyja a szemét és mindent gyönyörűnek lát" – jegyezte meg Andorka.[55]

Werth megrökönyödéssel fogadta a híreket. A honvédség politikamentessége felett őrködni a vádaskodó Barthának is elsőrendű kötelessége.

A vezérkar főnöke a több oldalról jövő szorítás középpontjában érezte magát. Kezdetben bizonytalan volt ugyan a színfalak mögötti politikai küzdőtéren való eligazodásban, azonban nem kellett sok idő, hogy felismerje a Horthy és Imrédy közötti növekvő ellentétet. A kormányzóval szembeni politizálás tarthatatlan. A nemzet erőfeszítésének jelen szakában romboló hatású. A hadseregre gyakorolt hatása pedig egyenesen katasztrofális. A kormányzónak ezen mielőbb változtatnia kell. Már-már a lemondás gondolatával foglalkozva panaszolta el neki a körülötte kialakult lehetetlen légkört, mely a honvédség jövőjére is veszélyes. A kormányzó megnyugtatta és bizalmával megerősítette őt pozíciójában. Nem hátrálhat tehát. Rendet kell teremtenie. Ezt várja tőle a Legfelsőbb Hadúr, akit a mögötte álló Bethlen-csoport egyre határozottabb fellépésre biztat. Nem vesztheti el alig megszerzett, törékeny bizalmát. Annak meglátásához pedig, hogy Horthy és a miniszterelnök közötti harcban ki lesz a győztes, nem kellett különösebb éleslátás.

Werth 1939. január elején újabb paranccsal figyelmeztette a vezérkari testületet. Véget fog vetni a politizálásnak. „Három hónap előtt, a vezérkari főnökség átvétele alkalmával kiadott parancsomban megrajzoltam az eszményi vezérkari tiszt képét, és ugyanott tisztáztam a politikával kapcsolatos nézetemet is. Minden kétséget kizáróan írásba adtam akkor, hogy: »Pártpolitikai elveket a vk. tiszt nem hangoztathat! A mi politikánk adva

[53] *Andorka:* i. m. 78. o.
[54] Uo. 79. o.
[55] Uo. 80. o.

van, mert az nem lehet más, mint az, amit a Legfelsőbb Hadúr kormánya kinevezésével szentesít. Ennek a politikának kell alárendelnie magát minden vk. tisztnek, ennek kel, hogy letéteményese legyen kifelé, s nem tekintgethet jobbra vagy balra, hogy ily módon átmentse személyét a politikai változások esetére«."[56] A vezérkarban még mindig nem szűnt meg a politizálás, és egyesek még mindig hangoztatnak pártpolitikai elveket s tesznek célzatos politikai kijelentéseket oly formában, amely nem egyeztethető össze sem a katonai fegyelemmel, sem azzal az egészséges szellemmel, amellyel komoly és fontos rendeltetésű testületnek, mint a vezérkar, rendelkeznie kell. „Még egyszer és utoljára a legnyomatékosabban figyelmeztetem a vezérkari testület minden tagját, hogy feltétlenül tartózkodjék minden politikai megnyilatkozástól... E testület egyedeinek meg nem gondolt kijelentései továbbá azt a szörnyű veszélyt is magukban rejtik, hogy a csapattiszteknek rossz példát adva, azokat hasonló könnyelmű cselekedetekre, megnyilatkozásokra ösztönzik. A vezérkari tisztek tehát alaposan gondolják meg, hogy e téren mit mondanak, mit cselekednek! Hatványozott mértékben vonatkozik a felelősség az idősebbekre is, főként az elöljárókra... annak az elöljárónak eljárása pedig, aki alárendeltjét vagy alárendeltjeit éppenséggel a politika mezejére igyekszik terelni – ahelyett, hogy onnan visszatartaná –, meg nem bocsátható bűn, amely feltétlen megtorlást érdemel!" Azok a vezérkariak, aki a parancs ellenére sem hajlandók elszakadni a politikától, kérjék nyugdíjazásukat, mert különben ő lesz kénytelen nyugdíjaztatni őket. Hangsúlyozni kívánta azonban: mindez nem jelenti azt, mintha nem lenne megengedett, sőt kötelesség a vezérkari testület számára, hogy „az új koreszméket megismerjék, tanulmányozzák".[57]

A miniszterelnök menesztése a levegőben lógott. Werth bénultsága oldódott Imrédyvel és híveivel szemben. Hiúságában is megsértve, a fő ellenfelének tartott Rátz és hadseregbeli követői ellen fordult. Keresztes-Fischer rátapintott Werth legsebezhetőbb pontjára. Nem rejtette előtte véka alá, hogy Rátz Imrédynél keményen fúrja.[58] Werth sem maradt adós, február 7-én élénk színekkel ecsetelte Keresztes-Fischer előtt Rátznak a hadseregre ható destruktív szerepét. Egyértelműen őt tette felelőssé a bomlásért.[59]

Változatlanul bízott a németekben. Nagy várakozással tekintett Csáky januári berlini látogatása elé, aki hazatérve igyekezett a valósnál pozitívabb képet vázolni Werth előtt, tompítva a Hitler szájából a csehszlovák kérdésben eddigi tanúsított magyar magatartás miatt elhangzott szemrehányások élét. Hitler nyugalmat akar a határ mentén, ezért a magyar terroristák szüntessék be a nyugtalanság keltését. Ez utóbbi nem volt Werth ellenére, mert már korábban is fel akart lépni az általa gyülevésznek tartott társaság ellen. Mindazonáltal Csáky érzése szerint a németek hallgatásuk ellenére sem tartják elintézettnek a csehszlovák kérdést. Nem ingatta meg Csáky beszámolója. Bízott Hitler jóindulatának visszaszerezhetőségében.

Andorkát, akit együttműködésük során kezdte megismerni főnöke pozitív tulajdonságait, minduntalan meglepte annak német vonalon tanúsított szándékos vagy akaratlan naivitása. „Én a főnököt mindig egy nagyobb horizontú kritikus koponyának tartottam, de most kénytelen vagyok azt mondani, hogy »naiv«."[60]

[56] HL Eln. Vkf. 1. 1939/711.
[57] Uo.
[58] *Andorka:* I. m. 90. o.
[59] Uo. 102. o.
[60] *Andorka:* i. m. 103. o.

Valóban, Werth hinni akart. Nagy hatással voltak rá Sztójay jelentései. Meg volt győződve, hogy a sajátos katonai szempontokat érvényre juttató követ a katonai vezetés számára is értékes információkat küld. Már 1928-tól katonai attaséként kiemelt kötelességének érezte a magyar és német vezérkar közötti kapcsolat építését, majd 1935-től jelentései és elemzései sohasem mulasztották el az eseményeknek a követ feladatát meghaladó mélységű katonai elemzését, a politikusok előtt sem eredménytelenül állítva előtérbe a német hadsereg erejét, amit feltétlenül figyelembe kell venni a magyar politikai döntéseknél. Túlbecsülte a német fegyverkezés arányait és a német hadsereg erejét, hogy eloszlasson kétségeket, s fogékonyabbá tegye a magyar politikát a birodalmi törekvések iránt. Jelentései a német hadsereg létszámát 20 millióra, a mozgósítható hadosztályok számát 150-220-ra becsülték. Hasonlóképp felnagyította a Luftwaffe erejét. Olyan, közelebbről meg nem határozott típusú új repülőgépekről jelentett, melyek bármikor elérhetik Anglia partjait, és döntő csapást mérhetnek az angol flotta támaszpontjaira. A várható háború esetén német elgondolás szerint „Közép- és Kelet-Európa államainak azonnal és konkrétan állást kell foglalniuk egyik vagy másik fél mellett".[61]

Sztójay februárban hitelt érdemlő informátorra hivatkozva jelentette: Németország szándéka a csehszlovák kérdés megoldása. A keleti részek Magyarországhoz kerülhetnének. Amikor rámutatott, hogy „az időpontot jó előre kellene, hogy velünk közöljék, s hogy a tárgyban konkrét megállapodások és katonai megbeszélések is szükségesek", informátora azt válaszolta: a likvidálás talán már áprilisban, de szándékuk szerint mindenképpen még ebben az évben történhet meg. Az ezzel kapcsolatos magyar nyugtalanságra célozva még megjegyezte, hogy Németország nem fog a nyugati államokkal háborúba keveredni. A felkészületlen magyar hadsereg alkalmazásával kapcsolatos aggályok leszerelését célozta – Sztójay szerint más oldalról is megerősített – képtelennek tartott állítása, miszerint a csehszlovák hadsereg meggyengült, nehéztüzérségi anyagát a németek megvásárolták, azok már a birodalom területén vannak.[62]

Werth az ország és hadsereg helyzetének megítélésében általában azonos véleményen volt a jelentős politikai karriert befutó Sztójayval, tekintélye az évek során egyre nőtt szemében. Megbízott széles politikai látókörrel ötvöződő katonai szakértelmében, véleményét saját tevékenysége és döntései során figyelembe vette. A honvédség és a birodalom politikai és főként katonai körei között alakuló kapcsolat elsőszámú letéteményesének tekintette. Sztójay kéretlenül is folyamatosan informálta a német illetékeseket a vezérkarnak és a hadsereg tisztikarának a német külpolitikai törekvésekkel kapcsolatos nézetazonosságáról, a német hadsereg iránti rokonszenvéről, sőt azokról a véleménykülönbségekről is, melyek a vezérkar és annak főnöke, valamint a kormány között fennállnak.

A februári napokban Werth számára érthetetlen volt, hogy miközben nem hivatalos berlini információk ahhoz a következtetéshez juttatták a kormányt, hogy készen kell állni a cselekvésre, miért nem meri elrendelni a legszükségesebb katonai előkészületeket sem. Ha a csapatok mozgósítását és felvonultatását a rutén határon mellőzik is, de legalább ennek előkészítése történjen meg. Így nem lehet kihasználni majd az alkalmat. Egyszerűen „nem lehet megmagyarázni neki – jegyezte fel február 28-án Andorka –, hogy addig, amíg a németek ellenállását le nem győztük, kilátástalan minden katonai vállalkozás.

[61] MOL K 64-81-21-1939. Rep.
[62] Uo.

Werth javíthatatlan pronémet, aki képtelen látni más szemüvegen át." „Német–magyar katonai szövetségről álmodozik és vakon bízik a németek katonai fölényében."[63]

Werth türelmetlenségének híre természetesen Berlinbe is eljutott. Március 5-én német Abwehr tisztek érkeztek Budapestre, hogy magyar kollegájukkal, Andorkával tisztázzák a két hadsereg együttműködésének kibontakozását zavaró kérdéseket, mint például a ruténkérdés. Andorka igyekezett megnyugtatni őket a ruténekkel szembeni magyar szándékokat illetően, azonban rámutatott, hogy ha nekünk nem engedik megoldani a kérdést, majd Varsó és Bukarest megteszik.[64]

A vezérkar főnöke végül is nem várt tovább, hanem március10-én Teleki miniszterelnöknek kifejtette véleményét a ruténkérdésről. A jelek arra utalnak, hogy előbb-utóbb aktuálissá válik a megoldás. Ennek érdekében viszont aktívabb külpolitikára és a hadseregnek adott határozott instrukciókra van szükség. Javasolta Telekinek az együttműködés szorosabbá tételét a lengyel szabadcsapatokkal, továbbá – amennyiben a részleges mozgósításra egyelőre nincs lehetőség – a honvédségen belül tényleges tisztekből és legénységből olyan illegális alakulat megszervezését, melynek révén Magyarország a mozgósítás elrendelése és ezzel a külföld figyelmének előzetes felkeltése nélkül bármikor készen állhat a Kárpátaljára való meglepetésszerű behatolásra.

Teleki nem volt elragadtatva a vezérkar főnökének elképzeléseitől, feleslegesnek és megvalósíthatatlannak tartotta. A csehszlovák kérdés kiéleződése láttán azonban ő is szükségesnek vélte, hogy Sztójay érdeklődjön a német külügyminisztériumban a német szándékok iránt. Ribbentrop nyugalomra intette Sztójayt, de ígéretet tett, hogy a csehszlovák kérdésben bekövetkező változások esetén időben kapcsolatba lép a magyar kormánnyal.[65]

A Tiso eltávolítására tett március 10-i kísérlettel felgyorsultak az önálló Szlovákia kikiáltásához vezető események. Werth 11-én részleges mozgósítás elrendelését kérte. A változatlanul óvatos kormány azonban csak két évfolyam fegyvergyakorlatra történő bevonultatásához, valamint a határvadász-zászlóaljak felriasztásához volt hajlandó hozzájárulni.[66]

Ilyen előzmények után a honvédséget végül készületlenül érte Hitler március 13-i üzenete: a magyar kormány szabad kezet kap Kárpátalja elfoglalására. A katonai akció megindítása – március 15. – előtt teljes titoktartást kért.[67]

Werthnek fenntartásai voltak, mikor a kormányban eluralkodó lelkesedés közepette tudtára adták, hogy két nap múlva meg kell indítania a csapatokat. Korábban egy hetet kért volna a mozgósítás végrehajtásához, illetve a csapatok felvonultatásához, mivel a honvédség akkori állapotában csak a mozgósítás előkészületei is 72 órát vettek igénybe.[68] A rendelkezésre álló rövid idő a mozgósítást már lehetetlenné tette, csak a fegyverben lévő soralakulatok jöhettek számításba. Az akciót zömükben február 1. óta szolgáló újoncokkal kellett végrehajtani, ami kockázatos volt. Nem lehetett kétséges, hogy a Kárpátalján állomásozó 12. csehszlovák gyaloghadosztály, valamint a 2. gyorsanmozgó hadosztály 2. gépkocsizó dandára ellenállás estén jelentős veszteséget okozhat a benyomuló magyar

[63] *Andorka:* i. m. 108. és 109. o.
[64] Uo. 110. o.
[65] MOL K 64-83-336/a 236/1939. Rep.
[66] *Andorka:* I. m. 114. o.
[67] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. (Összeáll. *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt.*) Budapest, 1968. (A továbbiakban: A Wilhelmstrasse...) 368. o. (198. sz.)
[68] HL Eln. Vkf. 1. 1939/3402.

csapatoknak, sőt az egész hadművelet sikerét is megkérdőjelezheti.[69] Ilyen körülmények között Werth a legnagyobb kétségektől gyötörve adta ki március 13-án a parancsot a rendelkezésre álló alakulatok azonnali felvonulására a két nappal később megkezdendő megszálló hadműveletekhez. Menetből kell harcba lépni. Súlyképzés lehetetlen. Ki vállalja a felelősséget a veszteségekért? Szorongását nem sokban oldották a szlovákiai helyzetről érkező hírek, melyek az önálló szlovák hadsereg követelése következtében kiéleződött cseh és szlovák ellentétekről, a cseh katonáknak a Hlinka-gárdával való összecsapásairól, valamint a Szlovákiában állomásozó alakulatok moráljának rohamos csökkenéséről érkeztek. A magyar kormány és katonai vezetés nem kapott előzetes értesítést Csehszlovákia március 15-én kezdődő német elözönléséről, így nem számíthatott arra sem, hogy a csehszlovák alakulatok majd megkezdik elvonulásukat nyugati irányban, igyekezve elkerülni az összeütközés lehetőségét a magyar csapatokkal.

A kormány nem osztotta a vezérkar főnökének aggodalmát. Féltek, hogy ha nem cselekszenek, elmulasztják az alkalmat. Volosin kieszközölheti Hitlernél az önálló Kárpát-Ukrajna megalakítását. Csáky 14-én ultimátumot adott át a budapesti csehszlovák követnek, s ugyanakkor – a német tilalom ellenére – közölte Beck lengyel külügyminiszterrel, hogy a honvédség másnap megindul.

Ezúttal mellőzzük a felvonult és a megszállásban részt vevő és ellenállással alig találkozó csapatok hadműveleteinek részletezését. Három nap alatt elérték az ezeréves határt és kapcsolatot teremtettek a lengyelekkel. Csáky már 17-én győzelmi jelentést tárt a minisztertanács elé: „Magyarország erélyes, elszánt, gyors cselekvésével, honvédségünk bámulatos lendülettel végrehajtott teljesítményeivel nagy prestige nyereséget szerzett nemcsak Németország és Olaszország előtt, de más államok előtt is."[70] Szükségesnek találta kiemelni, hogy Románia nem mert a határövezetbe bevonulni, mert ő tudtukra adta, hogy bárhonnan jövő támadást a magyar csapatok megtorolnak.

A katonai vezetők, de a kormány sem volt oly biztos a román csapatok várható magatartásában, mint ez Csáky szavaiból kitetszett. Szorongva figyelték a határra felvonult román csapatok mozgását, s igen megkönnyebbültek, hogy nem került sor összecsapásra. A területi igénnyel fellépő és csapatait március 15-én a határon felvonultató román kormány a német retorziótól tartva ugyan tétlen maradt, azonban a csapatok támadó szándékra utaló jelenléte így is zavaró volt, és tovább élezte a román–magyar viszonyt.

Werth ezzel szemben a kormányzat és a katonai vezetés összhangjának teljes hiányát látta a történtekben. Nem volt hajlandó akceptálni, hogy Teleki és Csáky a német külügy megnyilvánulásaitól tették függővé a szükséges katonai intézkedéseket. Meg volt győződve, hogy ezek nem váltottak volna ki német retorziós lépéseket. A Kárpátaljára bevonuló csapatok még el sem érték a kitűzött menetcélokat, mikor jelentése már Teleki és Csáky asztalán volt. Kárpátalja megszállása befejeződött. A terület „pacifikálása" azonban, tekintettel a nehéz terepviszonyokra, még hosszabb időt fog igénybe venni. A sikeresen végrehajtott akció – a minisztertanácsban elhangzottakkal ellentétben – katonai szempontból egyenesen „kaland jellegű" volt. A feladat és az alkalmazott erők között a kényszerhelyzet folytán ugyanis igen nagy aránytalanság mutatkozott, a hadműveletek pedig előkészítetlenek voltak. A siker csak a csapatok teljesítményének és a szerencsének köszönhető. Emlékeztetett, hogy a Felvidék megszállását követően a csapatok mozgósí-

[69] HL Eln. Vkf. 1. 1939/3373.
[70] MOL Mt. jkv. 1939. március 17.

tott állapotban voltak, s Kárpátalja megszállása is meg volt szervezve. Ezt követően a készültséget a kormány megszüntette, s az előkészületek megtételét szorgalmazó március 10-i javaslatát nem vették figyelembe. Ezt követően két nappal a kormány olyan követelményekkel lépett fel, amelyeket csak a legnagyobb kockázat vállalásával tudott megoldani. Végül felszólította a miniszterelnököt: „...kérem jövőbeni politikai célkitűzéseit oly időben velem közölni, hogy a katonai előkészületek tervszerűen és megbízhatóan részemről megtehetők legyenek".[71] A jövőre nézve levonta a megfelelő következtetést. Még egyszer nem hozhatja magát és a honvédséget ilyen válságos helyzetbe. Ezt nem győzte hangoztatni szűk környezetének tagjai előtt: „A főnök rettentő boldog, hogy ez a vakmerő, katonailag hihetetlen könnyelmű dolog sikerült. Ilyen kis erőkkel újoncokkal ebben a hófúvásban! Őrült szerencsénk volt !" – jegyezte fel naplójába Andorka.[72]

A Kárpátalja megszállását követő hosszan elnyúló román–magyar feszültség során a kormány óvatossá vált, s Bartha sürgetései ellenére is késleltette a mozgósított erők leszerelését. El akarta kerülni, hogy a román csapatokkal szemben cselekvésképtelen legyen. Csak a román hadseregben megkezdődött leszerelést követően, április közepén rendelte el hasonló magyar lépések megtételét.

A Kárpátalja körüli események részben elterelték ugyan Werth figyelmét a kormányfőváltás történéseiről, de ugyanakkor megalapozták kettőjük diszharmonikus viszonyát is. Teleki hivatalba lépésekor helyzete megszilárdulni látszott a hadseregben. Hirtelen megsokasodtak körülötte a hozzá hű emberek. Az eddig jobb felé orientálódók hátterük meggyengülése folytán közeledtek a „merev és apolitikus" főnökhöz, akinek eddig fejét kívánták. Felsorakoztak mögötte Telekivel szemben, aki várhatóan a németorientált külpolitika és elkötelezettség, valamint a katonai vezetés politikai befolyásának mérséklésére fog törekedni. Hamar felismerte Telekiben törekvéseinek ellenfelét. A Kárpátalja körüli események alatt és után nem késett tudtára adni, hogy a „civil" politikusok beavatkozását a katonai vezetés dolgába egy bizonyos szinten túl akadályozó tényezőnek tekinti, ami lerontja annak hatékonyságát. A kormány katonapolitikai elképzeléseihez, a közös célok megvalósításához szükséges katonai intézkedésekhez szakmai szabad kezet és támogatást kér, amit ha nem kap meg, arra kényszerülhet, hogy az önálló cselekvés vagy a lemondás között válasszon.

A miniszterelnök sem nézett túlzott bizalommal a vezérkar főnökének működése elé, azonban remélte, hogy annak kormányzóhűsége, Rátzcal és híveivel támadt ellentéte és az ennek jegyében tett kijelentései, lépései megfelelő alapot képeznek részéről egy túlzott németorientált megnyilvánulásoktól mentes politika támogatásához. A kormány politikáját is alakítani szándékozó Werth kijelentései és fellépése meglepték. Számára az volt természetes, hogy a hadügyet a honvédelmi miniszter képviselte a kormányban, rajta keresztül jutott el hozzá a hadseregvezetés véleménye, kívánsága, akár kritikája is. Most váratlanul a honvédelmi miniszter megkerülésével közvetlenül jelentkezett nála a vezérkar főnöke, és felelősségre vonta a kormánynak a kárpátaljai ügyben játszott szerepéért. Ez a közjáték eleve meghatározta a viszonyukat.

A jelentkező ellentét megnyilvánulásai azonnal kedvező visszhangra találtak a most Werth mögött felsorakozó tisztikar körében, akik szerint „Werth képviselte a kormány diplomáciai utakat kereső és kunyerálgató eljárásával szemben a cselekvő katonai akara-

[71] MOL K 64-83-35-354/1939. Rep.
[72] *Andorka:* I. m.114. o.

tot".[73] Egyetértettek vele és támogatták, mint a katonapolitikai célkitűzéseknek megfelelő elv és gyakorlat kidolgozásáért és megvalósításáért, illetve a hadseregnek e célok érdekében történő sokoldalú felkészítéséért és alkalmazásáért felelős parancsnokot, akinek ehhez a politikára is kiható szerepet kell játszania a katonai vezetés élén. Ezeket az elveket akarta elfogadtatni a hadseregen kívül is mindazokkal, akik szerepet játszanak az ország politikájának alakításában. Hangsúlyozta, hogy felelősséggel csak így tehet eleget megbízatásának. A kormány bel-, külpolitikai „bizonytalankodásait" a szilárd katona- politikai célkitűzések kialakítását zavaró tényezőnek tekintette, ami lehetetlenné teszi a maximális erőkifejtésre való felkészülést. Ezzel olyan állapotokat teremtenek, melynek a legfőbb cél, a revízió megvalósítása látja kárát. Ebből kifolyólag összeütközései a miniszterelnökkel és másokkal a revíziós célok gyors megvalósítása érdekében a hadsereg harckészültségének emeléséhez szükségesnek tartott intézkedések körüli nézeteltérésekből adódhatnak. Teleki nem kis riadalmára Werth nem győzte hangsúlyozni, hogy megbízatását a Legfelsőbb Hadúrtól kapta, így elsősorban neki tartozik elszámolni tevékenységével. A kormányfő szerint a vezérkari főnök elindult azon az úton, hogy állam legyen az államban.

Teleki nem számított rá, hogy az egyre nehezedő külpolitikai körülmények között megvalósítani szándékolt, tőle elvárt politika belső ellenzéke a kormányzó hívének számító vezérkar főnöke személyében jelentkezik. A hivatali nézeteltérés idővel mélyről fakadó indulatoktól terhes személyeskedő ellentétté fajult köztük. Werth idegenkedett az arisztokratától, a hírneves tudóstól és államférfitől, aki őt, tábornoki csillagjai és magas beosztása ellenére is lenézi. Később igyekezett minden alkalmat megragadni, hogy Telekivel szembeni kisebbrendűségi érzéseit kompenzálhassa. A miniszterelnök valóban lenézte ezt a zömök, kerekfejű, okvetetlenkedő, sváb parasztból felemelkedett tábornokot, aki jogot formál magának, hogy közvetlenül beleszóljon a kormányzati munkába.

Bartha a román–magyar feszültségnek a miniszterelnök és a külügyminiszter római és berlini útját követő enyhülését követően már csak az anyagi és pénzügyi kihatásokra való tekintettel is szükségesnek látta a mozgósított csapatok leszerelését, és ennek foganatosítására kérte a vezérkar főnökét. Werth azonban óvatos volt. A revíziós politika bevallott célja Erdély visszaszerzése. Romániával a feszültség bármikor kiújulhat. A határmenti román fegyveres jelenlét a politika legkisebb rezdüléseit is nyomon követi. A románok erődítenek a határon. Egy esetleges megelőző támadásuk sem kizárható. A csapatok visszatértek békehelyőrségeikbe és a tartalékosokat leszerelték. Azonban május 1-től fegyvergyakorlatok, átképzések stb. ürügyén biztosították egyes alakulatok további felemelt létszámon tartását. Május 8-án „különleges műveletek" megkezdését is javasolta Telekinek: „A Románia elleni hadműveletek előkészítése és adott esetben tervszerű végrehajtása olyan előmunkálatok megkezdését teszi szükségessé, amelyek előkészítése huzamosabb időt – részben éveket – igényel. Ezeknek a következőkben felsorolt előmunkálatoknak megindítását a mindenkori külpolitikai helyzettől függetlenül, titokban, a szükséges elővigyázatossági rendszabályok gondos betartásával már most szükségesnek tartom, annál is inkább, mert ezeket rögtönözni nem lehet."[74] A „műveletek" keretében Werth egy sejtrendszer kiépítését javasolta, amelynek feladata szabotázstevékenység, közlekedési és híradóvonalak, ipari létesítmények rombolása elsősorban a leendő magyar hadműveletek megkezdésekor. Szükségesnek tartotta továbbá egy olyan titkos erdélyi önvédelmi szer-

[73] *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 343. o.
[74] MOL K 64-82-27-1017/1939. Rep.

vezet létrehozását is, melynek feladata a magyar javak elhurcolásának megakadályozása, valamint a meginduló hadműveletek során birtokba vett területeken a katonai közigazgatásban való segédkezés. Egyelőre nem tartotta kivihetőnek az erdélyi magyarság általános felkelésének kirobbantásához szükséges munkálatokat, mivel ezek nem tarthatók titokban, és külpolitikai súrlódásokhoz vezethetnek. Ezzel szemben lehetőnek vélte a határ menti lakosság felkelésének sejtrendszer alapján történő előkészítését, az intenzív és tudatos propagandatevékenység megindítását. A szervező munkát az 5. vkf. osztálynak a határ menti térképhelyesbítő csoportok közreműködésével kell végrehajtani.

A miniszterelnök által összehívott szűk körű értekezlet 1939. május 22-én megtárgyalta és hozzájárult a terv kivitelezéséhez. Teleki azonban fokozott óvatosságra intett, s folyamatos tájékoztatást kért. Kikötötte, hogy az erdélyi magyarság politikai, vallási és gazdasági vezetőit ne szervezzék be.

A Mussolininél, majd Hitlernél tett áprilisi látogatásaik során tapasztaltak mind a román, mind pedig az élesedő lengyel kérdésben még nagyobb bizonytalanságba kergették Telekit és Csákyt. A kormány célja a fegyveres semlegesség politikája, ennek megfelelően kell folytatni a hadsereg felfegyverzését, hogy a revízió a német elkötelezettség nélkül, a háborúba sodródás elkerülésével is megvalósítható legyen. Egy esetleges német–nyugati konfliktus keltette háborús zűrzavart kihasználva, még a háború befejezése előtt cselekedni kell. Ez esetben a háborútól távol maradó magyar kormánynak a békeszerződés során könnyű lesz a román–magyar határ módosítását elismertetni.

A Teleki-féle fegyveres semlegességi politika elmélete nemcsak a szélsőséges politikai erők, de Werth számára sem volt elfogadható. A fegyveres semlegességet nem tudta értelmezni. Miféle háború lehetséges a térségben, melyben szomszédaink részt vesznek, miközben mi a béke szigeteként állunk, s semlegességünkért a békekötéskor területekkel jutalmaznak meg? A revízió letéteményesét a jövőnek a térséget is érintő háborújában és az azt követő rendezésben meghatározó szerepet játszó Németországban látta. A bekövetkező háborúból nem maradhatunk ki. Abban a minden bizonnyal győztes németek mellett kell részt vennünk. Mint eddig is bebizonyosodott, az önálló akciók kiváltják a németek ellenkezését. A magyar honvédség még a körülmények optimális alakulása mellett sem lesz abban a helyzetben, hogy politikai, alkalmasint fegyveres támogatás nélkül lépjen fel. Felfegyverzését is aligha lehet a németek politikai és gazdasági engedmények árán kicsikart támogatása nélkül végrehajtani.

A lengyel kérdésben is eltávolodott álláspontja a kormányétól. Ezt megvilágítja az a legközvetlenebb munkatársaival még márciusban folytatott beszélgetés, ami feltehetőleg Hory András varsói követnek a danzigi kérdéssel kapcsolatos jelentésével függött össze. Hory ebben kifejtette, hogy a lengyelek készek arra, hogy a nyomásnak ne engedjenek, s ha kell, fegyverrel is megvédik jogaikat. Egy lengyel–német konfliktus esetén számítanak a nyugati hatalmak támogatására.[75] Werth, aki már ekkor is kritikusnak látta a lengyelek helyzetét, felvetette: háború esetén mi legyen a magyar álláspont? Andorka és Náday István altábornagy hadműveleti csoportfőnök véleménye megegyezett, Lengyelország ellen fog állni, és érvénybe lép a francia–lengyel szövetség, ami egy világháború kiindulópontja lehet. Ebben nekünk feltétlenül semlegeseknek kell maradnunk, amíg csak lehet. László Dezső vezérkari ezredes, az 1. vkf. osztály vezetője ezzel szemben annak

[75] Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. (Összeáll. és s. a. r. *Juhász Gyula.*) I–V. k. (DIMK) IV. k. 126. o.

adott hangot, hogy Németország oldalán Lengyelországot meg kell támadnunk.[76] Werth bizonytalan és tartózkodó volt. Ez nemcsak a magyar közvéleményben és a hadseregben is meglévő lengyelszimpátiával függött össze, de katonai megfontolásokkal is. Erősen megfontolandónak tartotta a fegyverkezése kezdetén tartó honvédséget belevinni egy, akkori megítélése szerint hosszan elhúzódó fegyveres konfliktusba. Ugyanakkor a távolmaradásban is veszélyt látott. Nem szabad kockáztatni a konfrontációt Németországgal. Véleményének alakításában szerepe volt Lengyel Béla ezredes, varsói katonai attasé jelentéseinek is, melyek a valóságosnál lényegesen erősebbnek festették a minden bizonnyal nyugati támogatást is élvező lengyel hadsereg erejét és ellenálló képességét.

Telekinek a lengyel kérdéssel kapcsolatos merev elhatárolódása zavaró tényező volt a kormány és a hadvezetés Romániával kapcsolatos terveiben is. A német részről várható retorziók épp akkor fenyegettek, mikor döntés született a Románia elleni katonai felkészülés meggyorsításáról. Werth felhívta Teleki figyelmét az ország mozgósításának elmaradottságára, a hadianyag-termelés lemaradására. A fegyverkezési programhoz újabb hiteleket kért és kapott. Rámutatott, hogy egyre nagyobb hátrányban vagyunk a román hadsereggel szemben, amely meglévő túlsúlyát a határon lévő erődvonal további erősítésével fokozza. Ezen nem sokat változtatnak a jelentések a román hadsereg mozgósításának zűrzavarairól és hiányos fegyverzetéről.[77] Zavarta a látható német–román közeledés, mely nemcsak a német diplomáciának a románokkal szembeni ellenségeskedés csillapítására irányuló figyelmeztetéseire, de a gazdasági kapcsolatokra is kiterjedt. A magyar kormánynak a romániai fegyverszállítások elleni tiltakozásai ellenére is állandósuló szállításokat a lengyel ügyben kinyilvánított álláspontjával magyarázta.

A kormány mindenesetre kísérletet tett, hogy színvallásra bírja német partnerét a hadianyag-szállítások ügyében, és elősegítse az ország bevonását a német–olasz hadigazdálkodási együttműködésbe. Sztójay június 21-én feljegyzést nyújtott át a német külügyminisztériumban azzal a kéréssel, hogy „legalábbis elvi vonatkozásban a hadigazdálkodás kereteit már most megállapítsuk, s így minden eshetőségre készen álljunk, lehetőség szerint előre pontosan tudjuk, mit várnak tőlünk adott esetben és mit várhatunk mi ellenszolgáltatásként a két nagyhatalomtól", s a három ország „illetékes katonai vezetői felhatalmazást kapjanak arra, hogy a hadigazdálkodás gazdasági és ezzel összefüggő katonai részről egymás között mielőbb tárgyalásokat folytassanak".[78]

Werth azzal a megbízással utazott 1939. július 4-én bemutatkozó látogatására Berlinbe, hogy – bár még hivatalos német válasz nem érkezett – tárgyalásai során említse meg a kérdést.

A vezérkar főnökét vendéglátói nagy reverenciával fogadták. Mindent megtettek, hogy meggyőzzék őt a német hadsereg erejéről. Tapasztalnia kellett, hogy partnerei az ő kérdéseit megelőzve igyekeznek részletesen tájékoztatni és kifejteni véleményüket a felmerülő kérdésekben. Brauchitsch vezérezredessel, az OKH parancsnokával és más vezetőkkel folytatott megbeszélései során felvetette a német hadianyag-szállítások jelen és jövőbeni helyzetét, valamint a hadigazdálkodási együttműködésbe való bekapcsolódási szándékot. Vendéglátói udvarias és megértő magatartást tanúsítottak, a konkrét ígéretektől azonban tartózkodtak.

Az iránta megnyilvánuló bizalom jelét látta Werth abban ahogy július 5-én Hitler fogadta. Bár a személyes megbeszélésről nem maradt feljegyzés, minden bizonnyal elfogódottan, megértéssel hallgathatta a Führert, mikor az terveiről és a Wehrmacht előtt álló fel-

[76] *Andorka:* i. m. 125. o.
[77] HL Eln. Vkf. 1. 1939/3875.
[78] A Wilhelmstrasse... i. m. 403. o. (221. sz.)

adatokról beszélt. Nem tudjuk, hogy a magyar vezérkar főnöke felvetette-e neki a javasolt hadigazdálkodási együttműködést vagy az egyre neuralgikusabbá váló román kérdést.

A legtöbb időt azonban Halder vezérezredes, az OKH vezérkari főnöke társaságában töltötte a vendég. Ujszászy István vk. ezredes, a 2. vkf. új osztályvezetője szerint ez a látogatás alapozta meg Werth és Halder bensőséges barátságát. Újszászy így emlékezett vissza: „A két ember mentalitásában rendkívül sok hasonlatosság volt. Mindkettő olyan katona, aki gondolkozás nélküli szervilitással követi azon politikai és társadalmi rendszert, amelyben él. Egész lényét hivatásának, az előrelátható háborús hadműveleteknek szenteli. Mindkettő reakciós előítéletekkel terhelt, mint akik szemellenzővel járják a világot. Úgy Werthben, mint Halderben nagyfokú katonai professzori vonás uralkodott, bizonyos mértékű, korlátolt kedélyességre hajlottak. Szakmájukban végtelen szorgalmasak, odaadó munkások."[79] Megbeszéléseik során elsősorban a két hadsereg lehetséges együttműködéséről, a honvédség hadfelszerelésének támogatásáról esett szó, de sor került a politikai helyzet várható alakulására is. Halder bizalmasan közölte, hogy rövidesen napirendre kerül a danzigi korridor és a lengyel kérdés fegyveres megoldására. A Romániával szembeni magyar tervek nem képezték a megbeszélés tárgyát.

Természetesen találkozott a magyar vendég a Wehrmacht még több tábornokával, a csapatoknál tett látogatásai során csapatparancsnokokkal is. A program gazdag volt. Wünsdorfban egy korszerű fegyverekkel felszerelt és erős tüzérségi tűztől támogatott gyalogzászlóalj támadását mutatták be neki. Majd az új Me. gépekkel ellátott Richthofen vadászrepülő osztályt szemlélte meg. Különösen felkeltette érdeklődését a Magdeburg melletti Altengrabowban egy páncéloshadosztály gyakorlata. Vendéglátói nem mulasztották el azt sem, hogy Saarbrückenbe repítsék és itt bemutassák a Siegfried-vonal még befejezés alatt álló szakaszának erődjeit és az azt védő csapatok gyakorlatát. A látogatások során nem volt nehéz a német hadsereg fegyverzetétől, felszerelésétől, állapotától és fegyelmétől elkápráztatott Werthet megnyerni a két hadsereg még szorosabb együttműködése ügyének. A látottak hatása alatt megjegyezte Ujszászynak: „Barátom, ezzel a néppel jóban kell lennünk. Nincs az a hatalom, mely ezt az országot legyőzze!"[80]

Werth augusztus 3-án Pariani tábornoknak, az olasz vezérkar főnökének meghívására László Dezső vk. ezredesnek, az 1. vkf. osztály vezetőjének társaságában Olaszországba utazott. Megtekintették a Torino és Rivoli környékén lezajlott olasz hadgyakorlatot. A látottak közel sem voltak olyan hatással, mint a német hadsereg bemutatói. Az olasz hadsereg erejét és ütőképességét eddig sem becsülte sokra, most csak megerősödtek előítéletei. A Parianival folytatott megbeszéléseitől azt remélte, hogy a közlékenyebb olasz révén többet tudhat meg a Romániát illető, Berlinben előtte elhallgatott német szándékokról is. Csalódnia kellett, Parianinak a lényeget megkerülő óvatos válaszai nem elégítették ki. Kifejtette olasz kollegájának, hogy Magyarország Romániában látja egyetlen ellenségét. Részletesen taglalta a román hadsereg gyengéit és a magyar felkészülést. Nagy vonalakban vázolta a magyar hadműveleti tervet is. Pariani a maga részéről udvariasan jónak tartotta a számára közömbös tervet, de szükségesnek tartotta megjegyezni: annak részleteiről csak akkor lenne érdemes tárgyalni, ha a három szövetséges állam közös hadműveleteinek célja Románia lenne. Egyelőre azonban tudomása szerint ilyesmiről szó sincs.[81]

[79] Történeti Hivatal Levéltára, Ujszászy-anyag A-414/7.
[80] Uo.
[81] HL Eln. Vkf. 1. 1939/4417.

Viszonylag nagyobb érdeklődést keltett az iránti érdeklődése, hogy az olasz–magyar együttműködés keretében készítsenek-e összehangolt hadműveletei tervet Jugoszlávia ellen. Az ezúttal is tartózkodó Pariani egyelőre legfeljebb egy megszállási terv elkészítését tartotta reálisnak.

A leghatározottabb nemmel felelt Pariani, mikor vendége Franciaországgal és Angliával kapcsolatos elképzeléseik iránt érdeklődött. Vannak-e a francia hadsereg elleni hadműveleteket feltételező és a német hadsereggel összehangolt terveik.

Szóba került a lengyel kérdés is. Werth a magyar csapatok esetleges alkalmazása ellen foglalt állást. Vendéglátója megnyugtatta, erre nem is fog sor kerülni.

A három baráti állam magyar részről feltétlenül szükségesnek tartott hadiipari és nyersanyag-gazdálkodási együttműködési ügye teljes sikertelenségre volt kárhoztatva.

A megbeszélések végeztével Parinai mereven elzárkózott az elől, hogy az elhangzottakat írásba foglalják. Az lesz a legjobb, szögezte le, ha októberben hármasban leülnek a németekkel és megtárgyalják az összes felvetett kérdést. Itt megállapodhatnak a közös hadműveleti célokban is, ami éppúgy lehet Franciaország, mint Románia.[82]

A magyar küldöttség anélkül hagyta el Olaszországot, hogy kérdéseikre választ kaptak volna. Kétségtelené vált, hogy eddig semmilyen német–olasz katonai megállapodás nem született. Az olasz politikusokhoz hasonlóan a katonai vezetés is teljes bizonytalanságban van Németország szándékait illetően. Telekinek az olaszok megnyerésére irányuló politikája nem sok haszonnal járhat, csak akadályozza saját német kapcsolataink kiépítését.

A lengyel–német háborús konfliktus kitörésének és a magyar reagálás megítélésében markáns ellentét támadt Teleki és Werth között. Utóbbi augusztus 23-án kérte a minisztertanács sürgős összehívását, hogy döntsön a lengyelekkel szövetséges Romániával szemben szükséges védelmi intézkedésekről. Már augusztus 20. óta folynak a román csapatösszpontosítások a magyar határon. A mozgósítás következtében a román hadsereg létszáma elérte az 500 000 főt, aminek fele Erdélyben vonult fel. Szlovákia is mozgósított, és területén megkezdődött a német csapatok felvonulása. A minisztertanács magáévá tette a vezérkar főnökének javaslatát, aki utasítást adott a részleges mozgósításra és a határmenti csapatok készenlétbe helyezésére.

A román kormány a magyar tiltakozásra tagadta a magyar határ felé irányuló román felvonulást. Gafencu külügyminiszter bizonyos folyamatba tett védelmi jellegű katonai intézkedéseket elismert ugyan, de azokat a két hatalmi csoport között esetleg néhány napon belül kitörő háborúval indokolta. Romániának szándékában áll megvédeni magát, ha bárhonnan is gyakorolnának rá presszíót. Békés szándékaikat kinyilvánítandó, felvetette a román kormány készségét egy megnemtámadási szerződés megkötésére. A magyar kormány a román felvonulás mértékére és irányára hivatkozva Gafencu válaszát nem tartotta megnyugtatónak.

Csáky kérte Sztójayt, hogy továbbítsa a német külügybe a magyar kormánynak a román lépések nyomán folyamatba tett tiltakozását és mozgósításának okát. A kormány a diplomáciai üzenetváltások közepette nem nagy örömmel vette tudomásul azt a szándékai ellenében kialakult román vélekedést, miszerint Németország a magyar mozgósítással akar nyomást gyakorolni Romániára, Lengyelország szövetségesére. Kétségtelen volt, hogy a magyar határon kialakult katonai feszültség német érdek. A románok által kiprovokált magyar mozgósítás – egy lehetséges magyar–német támadás lehetősége – alkal-

[82] DIMK IV. k. 397. o. (251. sz.)

mas volt a román hadsereg északi irányú akcióképességének csökkentésére, Romániának a lengyelekkel szembeni szövetségi kötelezettségének akadályozására. Figyelmeztetés egy elhamarkodott román lépés káros következményeire. Ezzel, ha áttételesen is, a magyar kormány részesévé vált a Lengyelország elleni német akciónak. Csáky azt remélte, hogy így lecsillapítja a semlegesség deklarálása miatti német ellenérzéseket.

A kormánnyal ellentétben Werth egy katonai együttműködésre vonatkozó német kérést sem tartott elvetendőnek. Ha nem is eléggé átgondoltan, de a revízió érdekében a német hadsereggel közös akciót is lehetségesnek tartott volna a Lengyelország mellett fegyveres konfliktusba keveredő Románia ellen. Erre azonban nem látott közvetlen lehetőséget, ezért úgy vélte, hogy a német hadsereg hadműveleteinek a románok elleni mozgósítással történő támogatása is jó pontokat jelenthet, némileg egyensúlyozza a kormánynak és egyes politikusoknak a lengyel kérdésben tanúsított merev magatartását.[83]

A Legfelső Honvédelmi Tanács augusztus 28-i ülésén Csáky hangsúlyozta az ország semlegességét a német–lengyel konfliktusban. A végrehajtott katonai intézkedéseket a román fenyegetéssel indokolta. Werth jelentette a tanácsnak, hogy ezek augusztus 29-én lényegében be is fejeződnek. A tanács úgy döntött, hogy a semlegességet ezzel is kinyilvánítandó, további katonai intézkedéseket nem foganatosít. Werth ezzel a folyamatban lévő román hadmozdulatokra, de különösen a konfliktus valószínűsíthető alakulására való tekintettel sem értett egyet.[84] A tanács döntése a magyar fegyverkezést igen érzékenyen érintő reagálást váltott ki Berlinben. Woermann közölte Sztójayval, hogy a magyar magatartás bizonytalansága miatt Keitel leállította a német hadianyag-szállításokat.[85] Ezzel a lépéssel nemcsak a hadfelszerelési program útjába gördítettek akadályokat, de szándékuk szerint mélyítették a szakadékot a kormány és az iránt uk engedékeny katonai vezetés között. Werth ismételten igazolva látta, hogy a kormánynak a német politikával szembeni fenntartásai veszélyeztetik a honvédség felszerelését és akcióképességének alakítását. Nyíltan nem adott ugyan hangot véleményének, és a kormány intézkedésihez tartotta magát, de a honvédség érdekében szükségesnek vélte az elsősorban Teleki befolyásának tulajdonított lengyel politika felülvizsgálatát. Erősödött meggyőződése, hogy a honvédség érdekeinek megfelelően fokozni kell a vezérkar befolyását a kormányra, amihez meg kell nyerni a kormányzó hallgatólagos hozzájárulását.

Ribbentrop szeptember 1-jén, a német támadást követő órákban már utasította Erdmannsdorff német követet, hogy közölje Csákyval, Németország pillanatnyilag semmiféle fegyveres segítséget nem kér. Feltételezi, hogy a magyar kormány nem tesz külön semlegességi nyilatkozatot, nyitva hagyja maga számára az esetleges lehetőségek kihasználását. Kérte Erdmannsdorffot, igyekezzen kipuhatolni a magyar szándékokat, és

[83] Kritkával kell fogadnunk Ujszászynak évekkel későbbi rendőrségi vallomását (Történeti Hivatal Levéltára, Ujszászy-anyag A-414/7.) Szerinte augusztus utolsó napjaiban Budapestre repült Eberhardt Kinzel vk. ezredes, az OKW idegen hadseregek osztályának a munkatársa. Tájékoztatta Werthet a Lengyelország ellen tervezett hadműveletek megindításáról. Hadműveleti együttműködésről nem tett említést. Kérte viszont a magyar vezérkarnak a lengyelekre vonatkozó nyilvántartási adatait, valamint a kárpátaljai vasutak szükség szerinti átengedését a német felvonulás részére. Ennek ellentételeként ígéretet tett a drohabijczi olajforrások közös kiaknázására. Werth állítólag az első kérés végrehajtására utasította Ujszászyt, és ígéretet tett, hogy az átvonulással kapcsolatosan jelentést tesz a kormánynak. Alig képzelhető el, hogy a német vezérkar – amennyiben erre szüksége volt – az átvonulás ügyében csak egy-két nappal a támadás előtt a magyar vezérkar főnökéhez fordult volna, hogy közvetítsen a kormányhoz. Ezt később sem tette. Ha ez megtörtént volna, Werth különben sem késett volna a referálással.

[84] HL Eln. Vkf. 1. 1939/4507.

[85] A Wilhelmstrasse... i. m. 431. o. (250. sz.)

kétséges magatartás esetén erőteljesen hasson a magyar kormányra.[86] Az események alakulását figyelő Werthet Ribbentrop üzenetének elsősorban a „nyitva hagyott magyar lehetőségek" kihasználásával kapcsolatos kitétele ragadta meg, amivel értelmezése szerint egy Románia elleni közös fellépés lehetőségére is utalhat.

A háború kitörését követően a kormány bevezette a rendkívüli állapotot, és elrendelte a magyar VI. hadtestnek a határra történő felzárkóztatását. Egyéb intézkedést nem tartott szükségesnek.

A vezérkar főnöke szeptember 4-én levelet juttatott el Telekihez a háború lehetséges alakulása miatt szükséges további katonai intézkedésekről. A miniszterelnök nyugtalanul olvashatta az előterjesztését A vezérkar értesülései szerint változatlanul újabb csapatok érkeznek Erdélybe. A Szovjetunió csapatösszevonásokat hajt végre a lengyel és a besszarábiai határon. Ha szovjet hadmozdulatokra is sor kerül, mint ezt Gafencu szeptember 1-jén kijelentette, Románia kötelezettségeinek megfelelően valószínűleg csapatokat küld Lengyelországba. Ez esetben számítani lehet arra, hogy „Románia a keskeny román–lengyel határ kiszélesítése érdekében a Kárpátalján át támad, és ugyanakkor határát nyugat felé a Tiszáig tolja előre. Mindezt meg kell akadályoznunk. Ezért javaslom a) az összes határvadász-alakulatok mozgósítását, nyugati határunk kivételével; b) a keleti határnak, valamint egy későbbi általános mozgósítás után bekövetkező általános felvonulásunk biztosítása érdekében a már mozgósított erőink felvonultatását." Az intézkedés sürgős, mert a felvonulás öt napot vesz igénybe.[87]

A vezérkar főnökének helyzetfelmérése hibásnak bizonyult, amikor a francia és brit hadüzenetet követően a lengyelek megsegítése érdekében lehetségesnek tartotta egy több frontos háború kialakulását, melynek Románia is közvetlen résztvevője lesz. A nyugati hatalmak által a német határon kezdeményezett harccselekmények esetén is aligha jöhetett szóba, hogy a több oldalról körülvett és elszigetelt, maga is támadástól rettegő és emiatt katonai intézkedésekhez folyamodó román kormány öngyilkos módon háborút kezdeményez, azaz a Tiszáig való előretöréssel, valamint a német csapatoknak a Kárpátalján és Szlovákián át történő hátbatámadásának megkísérlésével kiprovokálja maga ellen a német–magyar közös fellépést. Ha kezdetben szándékában állt is a román kormánynak a lengyelek megsegítése, már az első napok gyors német hadisikerei nyomán a lengyel hadsereg általános visszavonulása, a szovjet csapatok fenyegető felvonulása keleti határain, ugyanakkor az egyelőre elsősorban biztató üzenetekre szorítkozó nyugat tétlensége, megfontolásra késztették.

Werth mentségére szolgáljon, hogy mindössze három nappal a háború kirobbanását követően, az Erdélyben változatlanul folyó román felvonulástól is indíttatva értékelte így a helyzetet. Német részről a román csapatok ellen magyar területről indított akció gondolata a hadműveletek megkezdését követően sem merült fel. Ilyen megkeresés részükről ekkor sem érkezett. A magyar mozgósítást és a besszarábiai határon felvonuló szovjet csapatok fenyegetését teljesen elegendőnek tartották, hogy a román kormányt elrettentsék meggondolatlan lépésektől.

Még nem kezdődött meg a Szovjetuniónak a németekkel kötött szerződés titkos záradékában lefektetett inváziója Lengyelország ellen, de voltak arra utaló jelek, hogy a szovjet csapatok is be fognak avatkozni. Ebben az esetben a szovjet csapatokkal közös

[86] MOL K 64-81-24-848/1939. Rep.
[87] Uo.

hadműveletek is elképzelhetőek voltak a románok ellen. A miniszterelnökkel ellentétben Werth ebben semmi kivetnivalót nem talált. Minden lehetőséget kész volt kihasználni, ami Erdélybe vezet. A német–szovjet szerződés meglepte ugyan, azonban olyan fontos lépésnek tartotta, ami Németország részéről kiküszöböli az első világháború elvesztésének egyik fő tényezőjének tartott kétfrontos háborút. Amennyiben két ilyen, egymással antagonisztikus viszonyban lévő rendszer a cél érdelében feladta merev különállását és egyességre lépett egymással, és a jelek szerint közös katonai akciókra is hajlandó, akkor a cél érdekében a magyar kormány is felülvizsgálhatja merev álláspontját. A megszállt orosz területek miatti szovjet–román feszültség is fegyveres összeütközéshez és Románia megroggyanásához vezethet, amit ki kell használni Erdély visszaszerzésére. Ez nem jelenti az ideológiai szembenállás feladását, valamiféle baráti közeledést a két ország között.

A magyar kormány közben kétségbeesett diplomáciai kísérleteket tett, hogy területi igényeinek német, olasz részről történő változatlan elismertetése mellett továbbra is távol tartsa magát a konfliktustól, s megőrizze az ország semlegességét. Ribbentrop szeptember 7-én bizalmas megbeszélésre Berlinbe hívta Csákyt. Habár jól ismerte a kormány szándékát, biztosítékot kért, hogy egyetértésük nélkül semmit nem tesz Románia ellen. A meggondolatlan lépésektől feleslegesen óvta a meglepett magyar külügyminisztert, aki buzgalmában még a megnemtámadási szerződés gondolatát is felvetette. Ezt Ribbentrop szükségtelennek tartotta. Fel kellett ismernie, hogy a német diplomácia a két ország közötti feszültség fenntartására törekszik ugyan, de ellenez minden fegyveres összeütközést. Bukarestben a német diplomácia azzal riogatja a román kormányt és közvéleményt, hogy fennáll egy Erdély elleni magyar támadás lehetősége, azonban a német diplomácia mindent megtesz ennek a veszélynek az elhárítása érdekében.

Csáky látogatásával egy időben Berlinben közölték a hadianyag-szállítások zárlata miatt interveniáló Sztójayval, hogy bár a politikai indok megszűnt, a szállítási nehézségek továbbra is fennállnak. Werth és Bartha levonták a következtetést: a németek nem egykönnyen fognak kiengesztelődni a lengyel kérdésben tanúsított merev magyar álláspont miatt. Azon töprengtek, hogyan tudnák rábírni a kormányfőt és külügyminiszterét a honvédséget sújtó fenntartásaik felülvizsgálatára. Gondjaik fokozódtak, amikor szeptember 9-én Ribbentrop a berlini útját követően fellélegező Csákynak felvetette a magyar területen át történő csapatszállítások kérdését. A kérést a kormány kénytelen volt visszautasítani.

A lengyel hadjárat befejezése után sem enyhült a német diplomácia által indukált feszültség. A lengyel menekültek befogadása, a lengyelbarát megnyilvánulások fokozták a német ellenérzéseket. A lengyel szimpátiától a honvédség sem volt mentes. Sónyi Hugó gyalogsági tábornok, a hadsereg főparancsnoka szeptember 17-én kénytelen volt tiszti parancsban elmarasztalni a tisztikar elsősorban fiatalabb tagjait, akik a lengyelek mellett foglalnak állást, sőt eközben németellenes kijelentéseket is tesznek. Ezek a megnyilvánulások már kivívták a német vezető körök tiltakozását, s igen alkalmasak a német–magyar jó viszony megrontására.[88]

Ugyanakkor a kiéleződött magyar belpolitikai helyzetben a szélsőjobbnak a német diplomáciai nyomás kihasználásával indított kormányellenes offenzívája támogatására a német hadseregvezetés is megragadta az alkalmat. Kinyilvánították a tisztikar iránti

[88] HL Eln. Vkf. 1. 1939/4998.

bizalmukat, lépéseket tettek a két hadsereg közötti kapcsolat elmélyítése érdekében. A lengyelországi hadszínteret Csatay Lajos tábornok vezetésével október elején megtekintő katonai küldöttséget a legnagyobb vendégszeretettel és megkülönböztetett bánásmóddal fogadták. A német tisztek a hadműveletek során szerzett tapasztalataik átadásakor többször hivatkoztak rá, hogy ez bizalmas, csak a magyar bizottságnak szól.

A jobboldal és a tisztikar egyetért – bizonygatták a tisztek között terjesztett illegális röpiratok. Az ezekben felsorolt kül-, bel- és gazdaságpolitikai követeléseket, mint a katonákéval megegyezőeket adták elő, melynek megvalósítása egy jobboldali és radikális kormányzatra vár. Ebben a kormányban helyet kell kapniuk egyes megbízható katonai vezetőknek, például Werthnek és Barthának is. Werth nem örült a kitüntető bizalomnak s még kevésbé a szélsőjobb hadseregnek szánt uszításainak. Ezt a hadsereg egységére és fegyelmére nézve károsnak, üldözendőnek tartotta. Az sem derítette jókedvre, hogy német titkosszolgálati jelentések szerint az arisztokráciára és a kormányzóra támaszkodó Telekivel szemben az Imrédy, Werth, Sónyi, Bartha és Csáky csoport áll, mint a jobboldali hatalomváltás esetén Csáky vezetésével létrejövő, a kormányzó ellenében működő és a hadseregre támaszkodó diktatórikus kormány lehetséges várományosai. Bosszantotta, hogy félreértik törekvéseit s azok kinyilvánítását. Nem politizálni akar, hanem a kormányzótól és az általa kinevezett magyar kormánytól nyert megbízatásának megfelelően maga és a tisztikar minden energiáját a honvédség megkésett fejlesztése és kiképzésére akarja fordítani, hogy az mielőbb alkalmassá váljon a kitűzött célok támogatására. Fogékony a térségben jelentkező bármely – német, orosz – románellenes erővel a közös cselekvési lehetőség kihasználása iránt. Egyelőre csak ez biztosíthatja az önálló hadműveletek eredményes megvívására még felkészületlen honvédségnek a túlerőben lévő román hadsereg elleni sikerrel biztató alkalmazását. Vezérkar főnöki kötelmeinek – a miniszterelnöknél szélesebben értelmezett – határain belül bármikor készen áll felvetni az általa megfontolandónak tartott katonai szempontokat és vitatkozni azok érvényre juttatásáért, még ha azok részleteiben nem egyeznek is a kormány külpolitikai irányvonalával.

A katonai vezetés figyelmét októberben a belpolitikában tapasztalható mozgásoktól nem független német–magyar gazdasági kérdések rendezése, valamint a kiéleződött szovjet–román viszony kötötte le. Szeptember 24-én a kormány döntése nyomán helyreállt a diplomáciai kapcsolat a Szovjetunióval. Tárgyalások kezdődtek a közös gazdasági lehetőségek kihasználásáról, ami felbátorította Werthet. Remélte, hogy a Szovjetunióhoz való közeledés mérsékelni fogja Teleki szovjetellenességét, s egyet fog érteni a helyzetből fakadó előny kihasználásával. A szovjet–román fegyveres ellentét kirobbanása esetén a szovjet csapatokkal egy időben kell cselekednünk, amíg a román erők zöme keleten lesz lekötve, s a konfliktust várhatóan gyorsan lezáró fegyverszünet lehetővé nem teszi, hogy haderejüket teljes egészében ismét ellenünk koncentrálják. A német–szovjet szerződés nem taktikai, de stratégiai lépésnek látszik, mely hosszabb időre kijelölte a két hatalom közötti érdekszférákat. A Szovjetunióval egyidejűleg végrehajtott románellenes akciónk ezért nem állhat ellentétben Németország érdekeivel sem, azt nem elleneznék. Werth Romániában elsősorban Németországgal is ellenlábas nyugati szövetségest látott, s figyelmen kívül hagyta a románok leválasztására és megnyerésére irányuló német érdekeket és azok véghezvitelének módozatait.

A románok elleni közös akció gondolatával nem állt egyedül. A tábornoki és tisztikar egyetértett. Nagybaczoni Nagy Vilmos gyalogsági tábornok, ekkor a honvédség feltételezett hadműveleteinek egyik vezénylő tábornoka, szintén meg volt győződve, hogy az

alkalmat kihasználva, együtt kell működni az oroszokkal. Ki is fejtette Werthnek: ha Románia olyan helyzetben van, hogy nem tud ellenünk semmit tenni, „saját fegyvereivel foghatjuk meg; hiszen épp úgy kihasználhatjuk szorongatott helyzetét, amint Románia tette eddig mivelünk". Werth erre azt felelte volna neki, hogy „az oroszokra nem bízhatjuk rá magunkat. Ő már ez irányban puhatolózott."[89] Nagy Vilmos a válaszból levonta a következtetést: a kormányzónak és környezetének nem volt ínyére, hogy az oroszokkal közös akcióba kezdjünk, még ha ez sikerekkel kecsegtetne is.

Werth pedig oly mértékig meg volt győződve, hogy a miniszterelnököt sikerül meggyőznie a szovjet hadsereggel együttes fellépés hasznáról, hogy saját felelősségére kapcsolatok kiépítését kezdeményezte a szovjet vezérkarral. Utasította Faragho Gábor ezredest, az újonnan kinevezett moszkvai magyar katonai attasét, hogy kezdjen puhatolózó tárgyalásokat az együttműködés ügyében.[90] Teleki azonban felbőszült, mikor a dolog tudtára jutott. Közbelépése miatt érdemi lépések megtételére már nem is került sor.

A kormány sem maradt azonban teljesen érzéketlen a Werth felvetette megoldás iránt. Nagy súllyal esett latba az ily módon kialakuló háborús helyzet hatása az erdélyi magyarságra. Természetesen közel sem látták oly egyértelműnek a helyzetet. Csáky ezúttal is az olaszoknál érdeklődött: mi lenne, ha a szovjet Besszarábiát megszállná, és a magyar kormány a közvélemény miatt nem maradna tétlen. Ciano rövid úton a konfliktustól való távolmaradást s a szomszédos államokkal való jó viszony kialakítását ajánlotta. Ők nincsenek abban a helyzetben, hogy az események nemkívánatos alakulása esetén segítséget nyújthassanak.[91]

Csákyt nem nyugtatta meg az olasz válasz. Kérte Villani magyar követet, közölje Cianóval egy Besszarábia elleni szovjet intervenció esetén a magyar kormány előtt álló lehetőségeket: ha a Szovjetunió békésen vagy háborúval megszállná Besszarábiát, a közös akciót jelentő magyar beavatkozás elkerülendő. Amennyiben azonban az esemény következtében Romániában a káosz jelei mutatkoznak, ami a magyarok elleni öldökléshez vezet, akkor a magyar beavatkozás nem maradhat el. Ebben az esetben „a beavatkozásnak nem kell közös akciónak lenni, és pacifikációs jellege dokumentálható volna".[92]

Ciano azt javasolja, hogy mi maradjunk veszteg még akkor is, ha az oroszok bevonulnak Besszarábiába – tájékoztatta Csáky a minisztertanácsot október 5-én. Ez elég volt, hogy a kormány elvesse a Szovjetunióval közös fellépés gondolatát. Senki nem találta szükségesnek megérdeklődni, a külügyminiszter miért nem érdeklődött a kérdésben közvetlenebbül érdekelt Ribbentropnál. Teleki megnyugtatásához Ciano álláspontja is elégséges volt, megerősítette a katonákkal szemben. A döntés kellemetlenül érintette Barthát, aki lemondással fenyegetőzött.

Werth indulatos lett, mikor a minisztertanács döntését közölték vele. Nem értette a kormány visszakozását Ciano intelmeinek hatására. Csákyhoz sietett, és megismételte érveit. A német–orosz együttműködésből, Lengyelország lerohanásából és megszállásából arra lehet következtetni, hogy egy Románia elleni orosz akció Németország hallgatólagos hozzájárulásával, sőt asszisztálásával fog lezajlani. A nyugati hatalmak nem fognak és gyakorlatilag nem is tudnak beavatkozni a két nagyhatalom közé ékelt Románia védelmében, amint a lengyelek esetében sem tették. A szovjet benyomulásnak a román

[89] *Nagybaczoni Nagy:* i. m. 37. o.
[90] *Macertney:* i. m. I. k. 386. o.
[91] MOL K 64-82-27/b-882/1939. Rep.
[92] MOL K 64-82-27/b-885/1939. Rep.

kormányra és hadseregre gyakorolt dezorganizáló hatását ki kell használni, és a még meglehetősen gyenge ütőerőt képező honvédséggel legalább Erdély egy részét el kell foglalni. Németországot kész helyzet elé kell állítani. A német diplomácia sürgősen be fog avatkozni, és kompromisszumos megegyezésre inti a feleket. Ez nem lesz ellenükre, mert Románia megmentőiként befolyásukat fogják növelni. Megerősítette őt Ujszászy jelentése is, mely szerint Romániában nagy a nyugtalanság a szovjet szándékokkal szembeni bizonytalanság miatt. Bukarestben a Besszarábia elleni akciót biztosra veszik. Páni félelem lett úrrá. A csapatáthelyezések a magyar arcvonalról keletre egyre nagyobb méreteket öltenek.[93]

Werthnek a hadseregvezetés által is ismert és pártolt álláspontját nem minősíthetjük csupán egy, a német hadseregben túlontúl bízó, beszűkült látókörű tábornok tévedésének. Az katonailag indokolható helyzetelemzésén alapult. A revíziónak a rendelkezésére álló katonai eszközökkel történő megvalósítása, bár rövid ideig, de a kormány által is fontolóra vett lehetőségnek látszott.

A kedvező időszaknak hamar vége szakadt. A német kormány kéretlen állásfoglalása ugyanis nem váratott sokáig magára, ami megerősítette a kormányt döntésének helyességében. Csáky érthetett belőle, azt Cianón keresztül áttételesen hozták a magyar kormány tudomására. Ugyanis – mint Villani október 7-én jelentette – Berlinben Romániára vonatkozólag közölték Cianóval, hogy mindaddig, míg semlegességét megőrzi – és azt alighanem meg fogja tenni –, sem orosz, sem német támadásnak nem lesz kitéve, mivel a két nagyhatalom a status quót nem akarja megbolygatni. Megérkezett az üzenet Bukarestbe is. Amennyiben a semlegesség ellen vétenek, úgy Oroszország megszállja Besszarábiát, a birodalom nem lép akcióba, mert nincs közös határa, hanem Magyarországra és Bulgáriára bízza, hogy Románia likvidációjában részt vegyen.[94]

A vezérkar október 15-én önmaga igazolására is Csáky külügyminiszter elé terjesztette jelentését az erdélyi magyarságnak az események folytán megváltozó hangulatáról. Az erdélyi magyarok közötti hangulatkeltés, valamint az általunk már említett diverzáns cselekmények szervezésével megbízott 5. vkf. osztály szerint a magyarság a lengyel–német háború kitörésekor a románok nyomott hangulatát érzékelve biztosra vette a magyarok bevonulását. Magyarországnak a háború kitörését követő hetekben tanúsított visszafogott magatartása következtében azonban a „magyarság hangulata romlott, de még mindig tartotta magát az a hit, hogy csak a kedvező alkalomra várunk."[95] Ennek elmaradása és a magyar csapatvisszavonások igen kedvezőtlen hangulatot váltottak ki, egyesek már a magyar revíziós törekvések feladását jósolják. A románoknak behódoló magyarok hangja felerősödött. A kitartóknak a magyar kormány támogatásába vetett hite is csökkent, és félő, hogy egy további magyar–román közeledés teljes lelki összeomlásukhoz és a magyarság behódolásához vezetne. Magyar részről még eddig semmiféle biztatást nem kaptak, annál inkább dolgozik a román terror és propaganda. Ez utóbbira reagálva, Werth megjegyezte: elsősorban a magyar rádióra vár a feladat, hogy folyamatosan tájékoztassa az ottani magyarságot Magyarország törekvéseiről, azaz hirdesse, hogy „a magyar igazságról sohasem fog lemondani és rabságban élő testvéreit nem hagyja cserben".[96]

[93] MOL K 64-81-23-926/1939. Rep.
[94] MOL K 64-82-27/b-921/1939. Rep.
[95] MOL K 64-82-27-937/1939. (HL Eln. Vkf. 1. 1939/83385.)
[96] Uo.

Csáky nem értett egyet a rádiópropaganda intenzitásának növelésével. Különösen a Bukarestből érkezett legújabb hír után nem, amit azon melegében továbbított Werthnek: „Éppen a mai napon értesültem bukaresti követünktől arról, hogy Bihar megyében nagyobb szabású magyar összeesküvést lepleztek volna le a románok, melynek szálai Szatmár megyébe is átnyúlnak, aminek felfedezése máris számos letartóztatással, sőt állítólag többrendbeli kivégzéssel járt volna. Ilyen körülmények között nem kerülhetnők el rádió hírszolgálatunk újabb iránya és az erdélyi magyarság mozgolódása közötti összefüggés látszatát. A dolog különben is a rádiók lepecsételéséhez vezetne."[97]

Az erdélyi szervezkedés felgöngyölítése kellemetlenül érintette a kormányt. Teleki ingerülten vonta felelősségre a vezérkart. Mérgét – okkal vagy ok nélkül – a szerinte nagyszájú és kardcsörtető katonák dilettantizmusa váltotta ki, mellyel szerinte a még kezdeti stádiumban levő szervezkedést irányították. Növelte ellenszenvét, hogy a szervezkedés elhatározásakor kapott instrukciókat nem tartották be. A miniszterelnök folyamatos tájékoztatását, véleményének kikérését mellőzték, határozott tilalma ellenére szerveztek be embereket, köztük kisebbségi vezetőket és egyházi személyeket.

Werth október 22-én megkereste Csákyt: tájékozódása szerint valóban „saját szervezet felfedezéséről van szó". A lebukás körülményeit vizsgálat tárgyává tette, s arról tájékoztatni fogja. Két nappal később megerősítette, hogy a letartóztatott személyek azonosítása megtörtént, azok egy része valóban a beszervezettek közé tartozik. Kérte Csákyt, hogy utasítsa Bárdossy László bukaresti magyar követet, tegyen meg mindent a letartóztatottak védelméért. Felhívta figyelmét arra a biztos forrásból származó és Bárdossy által is megerősített és az eset kapcsán nem elhanyagolható értesülésére, mely szerint „Berlin irányítása mellett az erdélyi német kisebbség is tart fenn titkos sabotage szervezetet Romániában".[98]

A román kormány a leleplezett összesküvés ügyét igyekezett diszkréten kezelni. Kerülni akarták az ellentétek további éleződését. Erre intette őket a német diplomácia is. A két kormány megállapodott, hogy az ügyet nem tárja a nyilvánosság elé. Bessenyei György, belgrádi magyar követ, jugoszláv kormánykörökre hivatkozva november 10-én jelentette: a román kormány mindent megtesz, hogy „az Erdélyben felfedezett összeesküvés ügye ne akadályozza a magyar–román közeledést".[99] A katonai bíróságoktól elvonták az összes pereket, és polgári bíróság elé utalták. A jugoszláv külügyminisztérium reméli, hogy a magyar–román tárgyalások újból megindulnak.

Az összeesküvés keltette vihar elcsitult ugyan, azonban az eset a kormányfő és a vezérkar, illetve annak főnöke között tovább rontotta az amúgy is bizalmatlan viszonyt. Folyt a kölcsönös, sok esetben meggondolatlan vádaskodás, egymásra mutogatás. Telekinek a katonákkal szemben első felindulásában gyakorolt kritikája sem volt megalapozott. Homlok Sándor vezérkari ezredes, a szervezkedést irányító 5. vkf. osztály vezetője nem tartozott a „nagyszájú, kardcsörtetők" közé. A meglehetős sietséggel épülő sejtrendszer leleplezése nem kívánt nagy bravúrt az erre felkészült román elhárító szervektől. Különösen ha nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a román–magyar ellentétet kézben tartani és irányítani szándékozó német diplomácia keze nemcsak az összeesküvés elsimításában, de a román elhárítás nyomravezetésében is közreműködött. Az ezzel kapcsolatos feltételezéseket valószínűsítette az a Bárdossytól származó, de a 2. vkf. osztály

[97] MOL K 64-82-27-937/1939. (HL Eln. Vkf. 1. 1939/83385.)
[98] MOL K 64-87-37/b-954/1939. Rep.
[99] MOL K 64-82-27/a-1000/1939. Rep.

csatornáin keresztül is megerősítést nyert értesülés, miszerint Berlin irányítása mellett az erdélyi német kisebbség is tart fenn titkos szabotázs szervezetet. Ennek leleplezéséről sem ekkor, sem pedig a későbbiekben nem érkezett hír. A magyar szervezkedés ellentétes volt a német érdekekkel. A kormány fáradozásai eredményeként az összeesküvésben részt vevők zömét, 67 főt (17 egyházi személyt) december folyamán áttették a határon, mindössze 15 fő ellen hoztak ítéletet.

A magát és beosztottjait igazságtalanul elmarasztalva érző, sértődött és visz-szavágásra kész Werth a miniszterelnök helyett az ügytől elhatárolódni igyekvő Csákyt találta meg. November 14-én indignálódott hangú átiratot küldött neki, megküldve azt egyúttal Telekinek és Barthának is. Sérelmesnek találta, hogy az ő egyik „közege" előtt Csáky azt a kijelentést tette, hogy ő (Csáky) korábban az összeesküvésről tudomással nem bírt. E meglepő állítással ellentétben még május 8-án előzetes hozzászólás céljából megküldte neki az erdélyi különleges hadműveletekről szóló tervezetet. Május 11-én válaszolt is: a tervvel nagyjában egyetért. A tervezetet a honvédelmi miniszter is megkapta, akinek az abban foglaltakkal szemben szintén nem volt észrevétele, azonban javasolta, hogy a különböző tárcákat érintő vonatkozásainak megtárgyalására kezdeményezze értekezlet összehívását a miniszterelnök és a külügyminiszter részvételével. Az értekezletre május 22-én sor is került a miniszterelnöknél, mely alkalommal „Nagyméltóságod az ott általam előadottakkal, beleértve tehát az erdélyi szervezkedést is, mindenben egyetértett".[100]

Csáky válasza már másnap megérkezett. Visszautasította a neki tulajdonított kijelentést, miszerint nem volt tudomása az erdélyi szervezkedésről. Egyetértéséről – miként Werth is említi – még május 11-én értesítette. Sőt, ellentétben a neki tulajdonított megjegyzéssel „Nagyméltóságod közege előtt két követ jelenlétében még azt is megemlítettem, hogy magam részéről ilyen akciónak megvalósítását bizonyos keretek között szükségesnek is tartom".[101]

Csáky nem állhatta meg, hogy ne vágjon vissza az igaztalan állításért. Szemére vetette Werthnek, hogy figyelmen kívül hagyta a május 22-i értekezleten a miniszterelnök és jómaga által is előadott kérést, hogy a szervezkedésbe az erdélyi magyarság politikai és gazdasági szervezeteinek vezetőit ne vonják be. Nem teljesítette továbbá a miniszterelnök kérését, hogy minden beszervezésre kerülő erdélyi személyiség nevét vele bizalmasan közöljék és vegyék figyelembe véleményét.

Werth hagyta eluralkodni magán az indulatot. Nem tudott felülemelkedni, bántani akart, és meggondolatlanul vádolta –Teleki helyett – Csákyt. Nem gondolta végig higgadtan a történteket, amikor helyt adott meg nem nevezett „közege" kijelentésének. Az ügyben döntést hozó közös értekezlet után Csáky nem kompromittálhatta magát ilyen meggondolatlan nevetséges állítással, miért is tette volna. Ő viszont kitette magát mindazok rosszindulatának, akiknek érdekük volt a közte és a kormány közötti viszony további élezése. Nem tudjuk, vajon az affér kézfogással, vagy anélkül ért-e véget. Azt elérte, hogy az elképzeléseivel szemben nyitottabb Csáky szorosabban zárkózott fel Teleki mellé vele és a katonákkal szemben.

Csáky írásban, a miniszterelnök szavakban hányta szemére, hogy kérésüket semmibe vette. Megkérdőjelezték az általa irányított testület szakszerűségét. Igazságtalannak tartotta a vádakat. A májusi döntés és a szervezkedés leleplezése között alig négy hónap telt

[100] MOL K 64-82-27-1017/1939. Rep.
[101] Uo.

el. A szervezés sürgős volt és eredménnyel is járt, ha korán lelepleződött is. A körülmények nem tették lehetővé a beszervezett személyek sok szempontú gondos megválogatását, az esetleges provokatőrök kiszűrését. Azokat lehetett beszervezni, akik vállalták a nem veszélytelen feladatot, és alkalmasnak is mutatkoztak a szervezet belülről történő bővítésére. Így kerültek közéjük papok. Teleki a szigorúan titkos szervezésbe történő, miniszterelnöktől merően idegen beavatkozásával pedig csak zavart keltett, lassította, sőt bizonyos esetekben lehetetlenné tette a szervezet kiépítésének „szakszerű" irányítását.

Nem tudjuk, hogy az erdélyiekért aggódó Teleki végül is milyen mérvű tájékozottsággal bírt a beszervezettek személyéről, mennyiben folyt bele kiválogatásukba. Kik voltak azok az elébe terjesztettek, akiknek beszervezéséhez ő járult hozzá? Egy-egy jóváhagyásával beszervezett erdélyi az azonnali lebukásra számíthatott. Ismerve a magyar viszonyokat, ez szinte személyének közzétételével volt egyenértékű.

A kérdés ugyan megoldódott, hiszen ezek után aligha lehetett volna folytatni a szervezkedést, azonban ennek nyomán tovább mélyült a kölcsönös ellenszenv és bizalmatlanság. A szaporodó ellentétek, melyek főképp Werthnek és az általa irányított vezérkarnak Horthy által is jóindulattal kezelt önállósulási törekvéseiből voltak eredeztethetőek, egyre jobban aggasztották Telekit. Meglátása szerint a kormány vonalától egyre inkább eltérő katonapolitikai vonal van kialakulóban, mely az egyre bonyolultabb külpolitikai viszonyok között befolyásolni igyekszik a kormány döntéseit s veszélyezteti azok végrehajtását. Félt, hogy a hadsereg felbátorítja a radikalizálódó jobboldalt, s végső esetben szövetségre lép vele. Mindez magában hordja a nyílt szakítás lehetőségét. Félt, hogy a hadseregvezetés és a közte lévő ellentét külföldön is köztudottá válik, ami elsősorban a politikájával szemben állóknak nyújt támadási felületet, s rontja revíziós esélyeinket. Ugyanakkor nem tudott úrrá lenni túlzott bizalmatlanságán és veszélyérzetén. Ez odáig terjedt, hogy a számára megbízhatatlan vezérkar megkerülésével, saját megbízható csatornáin át igyekezett tájékozódni külhoni katonai kérdésekben is. Az egyes országokban akkreditált követek útján gyűjtötte értesüléseit a nyugaton kialakult furcsa háborúról, a francia és brit hadsereg erejéről, felszereléséről, stratégiai elképzeléseikről, általában a nagyhatalmak háborús terveiről. De nyugati források segítségével tájékozódott a német hadseregről, Hitler és a német vezérkar szándékairól is. Hasonló feladatra kérte Villani római követet is. Villani fenntartással vállalta a megbízatást: ő nem katona, a jelentések szakszerűségéért felelősséget nem vállal. De a vezérkar megkerülésével, Bárdossytól kért tájékoztatót a román hadseregről is. Saját maga kívánta felmérni a rendelkezésre álló magyar csapatok és a román hadsereg közötti erőviszonyokat.

Telekinek a katonai attasékkal szembeni bizalmatlanságával sikerült hozzájárulni, hogy megromlott a viszony egyik másik követ és attasé között is. Érthetetlen volt az attasék számára a miniszterelnök velük szemben megnyilvánuló bizalmatlansága. Különösen kiéleződött az amúgy is rossz viszony Londonban Barcza György követ és Utassy Lóránd attasé között. Ebben az is közrejátszott, hogy Ujszászy a követ és munkatársai megfigyelésére adott utasítást. Teleki magatartását még akkor sem fogadhatjuk el teljesen indokoltnak, ha az attasék jelentéseiket valóban nem a miniszterelnök és a külügyminiszter tájékoztatására szánták. Igyekeztek elsősorban a vezérkar főnöke igényeihez igazodó információkat szerezni és továbbítani.

A hadseregvezetés az őszi hónapokban igyekezett mindent megtenni, hogy az ideiglenes német embargó okozta lemaradást behozza a hadiipar. Annak feloldását a német diplomácia a kormányra nehezedő újabb gazdasági követeléseik teljesítésével kötötte

össze. Elfogadtatásukhoz a magyar honvédségnek a kimaradó német hadianyagok miatt kétségbeeső vezetőit használták fel. Az októberben megkezdődött német–magyar kormányközi gazdasági tárgyalások során nyomást gyakoroltak a kormányra, ami nem is maradt eredmény nélkül.

A kormány döntése és Berlin nyugalmat sugalmazó behatása ellenére a magyar vezérkar főnöke változatlan kitüntető figyelemmel kísérte a román–szovjet viszony alakulását. Novemberben a szovjet sajtó figyelme a besszarábiai kérdés rendezése felé fordult. November 30-án kitört a finn–szovjet háború, amitől nem lehetett elvonatkoztatni egy Romániával szembeni hasonló szovjet lépés lehetőségét. Werth túltéve magát külpolitikai megfontolásokon, ismét hangot adott meggyőződésének: egy szovjet–román konfliktus kirobbanása esetén a magyar csapatoknak azonnal meg kell indulnia. Szándéka nem maradt titokban a magát az események miatt amúgy is szorult helyzetben érző román kormány és hadvezetés előtt.

Bárdossy december12-én arról tájékoztatta Csákyt, hogy míg másfél hónappal korábban a román kormány a mozgósított állomány csökkentésével foglalkozott, most még a szabadságolásokat is megszüntette. Sőt intézkedtek, hogy az újólag kiéleződött román–magyar viszonynak megfelelően a mozgósított erők zömét a nyugati határon koncentrálják. Bárdossy december 14-én egy Crutescu budapesti román követtől származó és a bukaresti kormány- és diplomáciai körökben elterjedt értesülést közölt Csákyval. E szerint a román kormány „számol azzal, hogy ha korábban nem, tavasszal háború lesz köztünk. Ezt a véleményét arra alapozza, hogy szerinte Magyarországon az történik, amit a vezérkar akar, ha pedig a vezérkar kétségtelenül háborúra készül, s ha tavasszal akár a németek kívánságára, akár más meggondolások alapján elérkezettnek látja az időt, megindítja a hadsereget Románia ellen a kormány megkérdezése nélkül vagy akarata ellenére is."[102] A jól értesült Crutescu a kormánynak a vezérkar ellenében nehezen kicsikart eredményeként még azt is terjesztette, hogy az erdélyi összeesküvés irányítóját, Homlok ezredest más beosztásba helyezték. Ezzel Crutescunak sikerült olajat öntenie a tűzre. Teleki megdöbbenésének adott kifejezést. Werthet és beosztottjait hibáztatta, amiért a románok tudtára jutott Homlok áthelyezése. Ezúttal sem fukarkodott a hadsereg vezetésének titoktartását illető kritikai megjegyzésekkel. Werth a dühtől fulladozva nyelte le a miniszterelnöki szemrehányást. A kiszivárogtatást maga is annál inkább súlyosnak tekintette, mert az csak legközvetlenebb beosztottjaitól kerülhetett ki, hiszen Homlok áthelyezése ekkor még csak kevesek által ismert szándékai közt szerepelt. Homlok 1940. március 1-ig még a Vkf. 5. osztály vezetője maradt. Két hónappal később nevezték ki berlini katonai attasévá. Werth mindenesetre vizsgálatot és a kiszivárogtatók felelősségre vonását ígérte.

Miközben vezérkar főnöki közreműködéssel sikerült a román–magyar viszonyt feszültté tenni, és Erdélyben folytak a román csapaterősítések, december 12-én a miniszterelnök asztalára került Werth memoranduma, melytől remélte, hogy sikerül meggyőzni és elképzeléseinek vállalására rábírni a vonakodó kormányt. Ebben kifejtette, hogy a Besszarábia kérdésében várhatóan bekövetkező szovjet lépés esetén Magyarország nem maradhat tétlen, azonnal meg kell támadnia Romániát, és el kell foglalnia egész Erdélyt. A rendelkezésre álló és mozgósítható erők a román hadsereg lekötöttsége esetén elégségesek a sikeres fellépéshez a különben számbeli fölényben lévő román csapatokkal szemben. A várhatóan súlyos veszteségek következtében a román hadvezetés képtelen lesz je-

[102] MOL K 64-83-35-977/1939. Rep.

lentősebb friss erőket felvonultatni a támadó magyar csapatok ellen. Sőt arra kényszerül, hogy további csapatokat dobjon át a keleti arcvonalra. A román ellenállás így gyöngülni fog, s a kezdeményezés a magyar oldalra tevődik át. Tovább fogja növelni a magyar csapatok győzelmi esélyeit a román hadsereg és hátország teljes összeomlása is. Ezzel döntő tényezőként a javuló fegyverzetű magyar csapatok hazafias lelkesedése áll szemben. Figyelembe veendők az augusztus–szeptemberi román mozgósítás tapasztalatai is, ami mindkét esetben 15 napot vett igénybe. A magyar mozgósítás és felvonulás ezzel szemben csak 4-5 nap. Gyors elhatározást követő, jól előkészített, meglepetésszerű felvonulással és támadással az ebből származó előny kihasználható. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az amúgy is igen különböző minőségű felszereléssel bíró román csapatok tartalék alakulatainak fegyverzete gyenge, márpedig a kétfrontos háborúban lekötött románok erőkifejtésük csúcspontján legfeljebb ilyeneket képesek Erdélyben felvonultatni.

A Werth által előadottakkal szemben joggal merülhettek fel kétségek. Miközben a gyors magyar mozgósításból és a csapatok felvonultatásából származó előnyökre alapított, figyelmen kívül hagyta, hogy a román csapatokat zömében már mozgósították, sőt, nagy erőkkel fel is vonultatták a magyar határon. Meglepésről tehát szó sem lehetett. A valóban gyenge felszereltségű románokkal szemben túlbecsülte a magyar csapatok fegyverzetét. Döntő módon esett latba az ily módon kényszerhelyzetbe kerülő Berlin várható reagálásának megítélése. Feltételezte, hogy amennyiben a románok elleni szovjet hadműveletek nem lesznek a német kormány ellenére, az elnéző megítélés a magyar akcióra is kiterjed.

Telekit bosszantotta a kormány politikájával történő szembefordulás újabb dokumentuma, megijedt azoktól a külpolitikai bonyodalmaktól, melyeket okozhat. Arról sem volt meggyőződve, hogy a honvédség jelen állapotában, kedvező külpolitikai körülmények esetén is képes-e egyáltalán Erdély visszafoglalására. Tartott a hiábavaló véráldozattól is. Elképzeléseinek felülvizsgálatára akarta rávenni Werthet. Ezt elsősorban a Legfelső Honvédelmi Tanács korábbi döntésének megerősítésétől remélte. December 19-én vitte a Tanács elé Werth memorandumát. A kormányzó elnökletével tartott ülésen elsősorban Teleki és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter éltek ellenvetéssel a várható külpolitikai következményekre hivatkozva. Werth javaslatát ismét elvetették, és a kormány állásfoglalásával egyetértve megerősítették azokat a feltételeket, melyek bekövetkezése esetén a honvédség beavatkozását szükségesnek tartják: 1.) ha veszély fenyegeti az erdélyi magyar kisebbséget; 2.) ha bolsevista forradalom törne ki Romániában; 3.) ha Románia harc nélkül átenged területeket Oroszországnak vagy Bulgáriának.[103]

Werth visszavágása nem sokáig váratott magára. A tanács ülésének második napirendi pontjaként ugyanis ő számolt be az országmozgósítás helyzetéről. Jó alkalom, hogy elmarasztalja a kormányt, illetve az annak irányítása alá tartozó, az ország mozgósítását és a haditermelés alakulását akadályozó kormányhivatalokat, és erélyes lépéseket követeljen. Megállapította: bár a magyar ipar 1939 szeptembere óta mozgósított állapotban van, korántsem a hadsereg érdeke megkívánta mértékben, így a termelés az erőfeszítések dacára sem érte el a megfelelő szintet. Elsősorban a kereskedelemügyi és iparügyi minisztériumot támadta, melyek vonakodnak a megfelelő intézkedések kiadásától. Az egyes miniszterek részéről a legteljesebb az egyetértés a hadsereg ügyeit illetően, azonban a minisztériumok fő tisztviselői „az országmozgósítási munkálatok fontosságát nyilván meg nem értve, azok iránt nemcsak közönyüket, de egyenesen ellenszenvüket nyil-

[103] *Macartney:* i. m. I. k. 389. o.

vánítják. Így az ügyek gyors, sima elintézését bizonyos hatásköri féltékenykedési szempontokból késleltetik. Az LHT által megadott határidőket nem tartják be, sőt azt magukra nézve sértőnek tekintik. A legjellemzőbbek egyes tisztviselők ily mérvű kijelentései: a külpolitikai feszültség enyhült, nem érdemes a dolgokat siettetni! A katonák miért olyan idegesek?"[104] Ezeket az állapotokat megváltoztatandó, a hadsereg fokozott részvételét követelte a gazdaság, illetve az ipar irányításában. Át kell szervezni a „bonyolult és elavult" közigazgatást, mely lehetővé teszi, hogy a munkafegyelem hiánya, a pontatlanság, a határidők be nem tartása miatt a felelősségre vonás elmaradjon. Ez viszont csak úgy érhető el, ha megfelelő módon biztosítják, hogy minden érdekelt minisztériumban az o.m. vezetője katona legyen és az o.m. ügyek irányításával megbízott főtisztviselőn át a miniszternél is legyen előadási és javaslattételi joga. Csak így biztosítható, hogy az o.m. szempontok az illetékes miniszter intenciójának megfelelően maradék nélkül, gyorsan és biztosan érvényesüljenek, valamint, hogy az áldatlan hatásköri féltékenykedések kiküszöböltessenek", és „...minden mulasztás a legszigorúbban meg legyen torolva."[105] Ha mindez nem valósul meg, nem vállalhatja a felelősséget a hadsereg felszereléséért és ütőképességéért. Az ország máris erőn felül mozgósított gazdasági erejének további katonai segédlettel történő maximális kihasználását követelte. Részletekbe menően foglalkozott azokkal a hitelkonstrukciókkal, melyek bevezetése lehetővé teszik szerinte a hadiipar kapacitásának további növelését, anyagellátásának javítását. Ehhez újabb 300 milliós sürgős beruházási hitelt kért a kormánytól a fegyverkezési program kibővítésére. A soron lévő magyar–német gazdasági tárgyalásokra célozva, elmarasztalta azt a kisszerű és szűklátókörű politikát is, mely a német igények megtagadásával késlelteti a német hadianyag-szállításokat és ezen keresztül a magyar hadiipari termelést.

A tanács tagjai jelentősebb ellenvetés nélkül fogadták el a beszámolót, habár annak megállapításai és következtetései a miniszterelnököt, valamint a politikai és gazdasági életnek a realitások talaján való megmaradásáért aggódókat és a katonai befolyást mérsékelni igyekvőket kétségbe ejtette. Nem lehetett megkérdőjelezni, hogy Werth a kormány által elé tűzött feladatok teljesítésétől vezérelve, a honvédség ehhez szükséges fegyverzetének, harckészültségének mielőbbi biztosítása érdekében követelte az ország erőinek mozgósítását. A kormányzó jelenlétét kihasználva és megértésére számítva, az őt feladata teljesítésében akadályozó miniszterelnök elleni ellenszenvtől is vezérelve mutatta be a helyzetet olyannak, ahol egyes politikai és állami vezetők hadseregellenessége akadályozza a hadiipari vállalatokat teljesítményre sarkalló katonákat. Ebben nem hátráltatták a tények, miszerint a kormányzat számolatlanul és óhajaiknak megfelelően oly mértékben bocsátja a hadsereg rendelkezésére a hiteleket, hogy azokat egyelőre fel sem tudják használni, miközben egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a kitűzött céloknak a megvalósítása szétfeszíti a békegazdaság lehetőségeit. Arra sem tért ki, hogy az ipar hiába növeli folyamatosan gyártási kapacitását, ha a leküzdhetetlen importnehézségek következtében – melynek fő okozója éppen a német szövetséges volt – képtelen határidőre teljesíteni vállalásait.

Werth nem ünnepelte jó hangulatban az 1940-es esztendő beköszöntét. Nem elég, hogy memorandumát ismét elvetették, de az felkeltette a német diplomácia érdeklődését is, és nem kívánt hatást váltott ki. Több forrásból érkeztek jelzések, hogy Berlinben helytelenítenek minden olyan lépést, ami magyar–román fegyveres konfliktushoz vezethet.

[104] MOL VKF 1. 939/21/OM.B.
[105] Uo.

Weizsäcker külügyi államtitkár Sztójaynak megjegyezte, nem hiszi, hogy az oroszok akciót kezdenének Délkelet felé. Talán a magyar kormánynak ezzel ellenkező értesülései vannak? Sztójay erre csak nemmel tudott válaszolni.[106] Weizsäcker kijelentette még, hogy mindaddig, míg Románia pontosan betartja gazdasági megállapodásait, számíthat a németek megértő támogatására. Sőt, a szovjet veszélyt is elodázottnak tartják.[107]

Bukarestben Gafencu román külügyminiszter megnyugvással nyugtázta, hogy ily módon Németország garantálja Románia határait. A jelek arra utalnak, hogy lépéseket tesz, hogy egy románokkal szembeni szovjet támadás ne érje váratlanul. Mi mással lehetne magyarázni a Szlovákiában év végétől végrehajtott német csapatösszevonásokat? Felkérték a szlovák kormányt, hogy hozassa rendbe a Magyarország felé vezető utakat, erősítse meg a hidakat.[108]

A magyar vezérkar némileg másképp ítélte meg a helyzetet. A hivatalos indoklás, hogy „pihenőre érkeztek" a motorizált alakulatok Szlovákiába, természetesen elfogadhatatlan. A Szovjetunió terjeszkedése, Finnország és Lengyelország megtámadása után senkit sem érhet váratlanul, ha a Szovjetunió nem áll meg Besszarábia határán, hanem megszállja egész Romániát. Teljesítené régi vágyát, a kijutást a Dardanellákhoz. Románia nem fogja megakadályozni, a Kárpátok is szovjet kézbe kerül, megnyílik az út a Duna-medencébe. Ez ellen – mint a múltban is – csak a Kárpátok magyar kézbe adásával lehet védekezni. Közép-Európa érdeke is tehát Erdély visszacsatolása. A szovjet hadsereggel történő együttműködés Erdély visszafoglalására, ezzel a Kárpátok vonalára történő felzárkózásra, a szovjet elleni védelem megszervezésére adhatna lehetőséget. Amennyiben a kérdésben konfrontáció támadna a Szovjetunió és Németország között, a német hadsereg a szovjet veszélyt elhárítására megszállná Romániát. A felvonult alakulatok csak magyar területen keresztül érhetik el Romániát, így aktuálissá válhat a német hadsereggel közös akció lehetősége.

Werthnek nem sokáig kellett kétségek között őrlődnie. A Wehrmacht vezérkara szükségesnek tartotta, hogy tájékoztassa magyar kollégáit a német csapatok szlovákiai jelenlétének okáról. Január 17-én Budapestre érkezett Kurt Tippelskirch tábornok, a német vezérkar nyilvántartó hivatalának vezetője, hogy megbeszélést folytasson Ujszászy ezredessel a hírnyilvántartási együttműködés javításáról, s ennek érdekében egy német összekötő tisztnek a Vkf. 2. osztályhoz történő vezényléséről. A szorosan vett közös szakmai kérdések megbeszélése után megragadta az alkalmat, hogy a két hadsereget érdeklő aktuális kérdésekről tájékoztassa kollegáját. Mindenek előtt megnyugtatta, hogy bár kénytelenek voltak a nyugat-szlovákiai lehetőségeket csapatok kihelyezésére és kiképzésére felhasználni, ez nem irányul Magyarország ellen. A kelet-szlovákiai csapatokról szóló hírek nem fedik a valóságot, de kérte, ezeket magyar részről ne cáfolják, mert azok terjesztése Romániával szemben kívánatos. Az Ujszászy számára nem túl meggyőző hivatalos indoklást követően Tippelskirch betekintést engedett a színfalak mögé. A román helyzetről elmondta, a német hadvezetés szerint nem valószínű, hogy a Szovjetunió tavasszal felveti a besszarábiai kérdést. Ha ez mégis bekövetkezne, és szovjet–román fegyveres konfliktus törne ki, ami a romániai belső rend felborultával járna, úgy Németország mindent elkövet a ploesti olajmezők biztosítása érdekében. Ez esetben gyors döntést kell elérni. Fütterer budapesti német légügyi attasé szerint a hadművele-

[106] MOL K 64-88-35-179/1939. Rep.
[107] MOL K 64-88-41-115/1940. Rep.
[108] DIMK IV. k. 679. o. (516. sz.)

teket legkésőbb 10 nap alatt kellene befejezni, nehogy az olajmezők használhatatlan állapotba kerüljenek. E cél biztosítására Magyarország beavatkozása is szükséges volna. A német hadsereg légi, tüzérségi és műszaki támogatást nyújtana a magyar csapatoknak. Természetesen – mondta Tippelskirch –, amennyiben a konfliktus lokalizálható és Románia nem omlik össze, úgy nem lesz német érdek Magyarország beavatkozása.[109]

Werth örömmel hallgatta Ujszászy beszámolóját, hiszen sejtését beigazolódni látta. Egyetértett Ujszászyval, akinek a német tábornok fejtegetései hallgatva az volt a benyomása, hogy német részről lehetséges egy megelőző Románia elleni fegyveres fellépés az esetben is, ha ezt belső bomlás ugyan nem indokolja, azonban a román kormány ellenáll a fokozódó német nyomásnak, s vonakodik a német–főleg gazdasági–igények kielégítésétől. Valószínű, hogy a német vezérkar már konkrét tervet is kidolgozott a Románia elleni akcióval kapcsolatosan, amit egyelőre nem kívánnak a magyar hadvezetéssel közölni. Ennek részét képezi a szlovákiai felvonulásuk. Várható, hogy rövidesen a magyar részvétellel kapcsolatos konkrét kérésekkel fognak előállni.

A vezérkar főnöke mindenesetre nem tartotta szükségesnek, hogy tájékoztassa Telekit és Csákyt a Tippelskirch által elmondottakról. Azt Ujszászy által beszerzett belső híranyagnak minősítette. Azzal a szándékkal tartotta vissza az információkat, hogy elkerülje Telekinek a közeljövőben szükségessé válható közös német–magyar katonai fellépés előkészületeivel kapcsolatos tiltását. A német vezérkar jelentkezése esetére meg akarta őrizni cselekvési szabadságát. Forduljon majd Telekihez a német diplomácia, amit aligha fog visszautasítani.

Werth a kormány megkerülésével a diplomáciát érintő lépésre szánta rá magát, mikor úgy vélte, hogy nem haszontalan, ha Róma figyelmét ráirányítja Erdély magyar védelmének fontosságára. A bátorítást Cianónak a fasiszta képviselőház ülésén decemberben elmondott beszéde adta, melyben rámutatott a szovjet veszélyre, s rokonszenvét nyilvánította Magyarországgal szemben. Célszerűnek látta, hogy Graziani tábornoknak, az olasz vezérkar főnökének figyelmét a szovjet veszélyre és az ezzel kapcsolatos erdélyi kérdésre terelje, remélve, hogy véleménye közvetítésével eljut Cianóhoz, akivel egyetértett, hogy a Szovjetunió expanziós politikába kezdett. Lengyelország, a Baltikum, Finnország után várhatóan a közeljövőben fegyveres akciót kezdeményez Románia ellen is, mivel a Dardanellákhoz Besszarábián, Romániân, Bulgárián át vezet az út. Románia a szovjet felé nyitott, határai nem védhetők, ezért meghátrál, vagy ha el is határozza magát az ellenállásra, hosszabb ideig erre nem lesz képes. A Románia közepén húzódó Kárpátok számára nem képeznek stratégiai védelmet. Bulgária és Jugoszlávia még akkor sem harcolnának komolyan az oroszok ellen, ha kormányaik erre kényszerítenék őket. A szovjet veszély, mely a Dardanellákat és a Közép-Duna-medencét fenyegeti, azt követeli, hogy lehető leghamarabb egy erős állam töltse be az őr szerepét a Kárpátokban és Erdélyben. Magyarország történelmi múltja bizonyítja, hogy alkalmas erre a szerepre. Werth példákkal bizonygatta Grazianinak, hogy a Kárpátokra támaszkodó első világháborús oroszellenes magyar hadműveletek sikerrel zárták el az orosz előrenyomulást Nyugat felé.

Telekinek immár közel egy éves kormányfői fungálása alatt egyfolytában romlott a viszonya Werth tábornokkal. Annak hatáskörét túllépő megnyilvánulásai, az államfő által kétségkívül tudomásul vett és fedezett beleszólása a kormány kompetenciájába tartozó ügyekbe, a honvédség felszerelésének és hadrafoghatóságának akár erőszakos, gazdaságon belüli eszközökkel történő siettetése, a hadseregnek a kormány külpolitikai prog-

[109] DIMK IV. k. 675 .o. (514. sz.)

ramjával és vonalvezetésével ellentétes felhasználásának módja és tervei, kétségkívül azt a képzetet keltették, hogy Werth saját hatalmi bázisát próbálja megteremteni. Források hiányában alig közelíthető, hogy Werth törekvéseiben a revíziónak az általa vezényelt honvédség részvételével történő megvalósítása mellett milyen mértékben volt jelen a sikeres revízió általi bizonyítás, s ezáltal saját további politikusi-hadvezéri emelkedésének vágya. Alapvető ellentét volt közte és a miniszterelnök között a mindkettőjük által hőn óhajtott revízió lehetőségeinek és az odavezető útnak a megítélésében.

Nem ő volt az egyedüli, aki nem tudta értelmezni Telekinek a fegyveres semlegességgel kapcsolatos elképzeléseit. A kormányfő jogos és támogatandó külpolitikai törekvése volt a semlegességnek a konfliktusoktól való távolmaradással és az elkötelezettség elkerülésével történő megóvása, ez azonban egyre kevésbé látszott összeegyeztethetőnek a revíziós lépések megtételével. Teleki számára vitathatatlan volt, hogy a honvédség ereje nem elégséges Erdély felszabadításához, még akkor sem, ha a térségben érdekelt hatalmak lábhoz tett fegyverrel néznék ezt a viadalt. Ennek azonban épp az ellenkezőjét feltételezte. Ennélfogva Erdély felszabadítása s ebben a honvédség részvétele csakis az érdekelt hatalmak beleegyezésével és támogatásával, esetleg velük együttes műveletekkel képzelhető el, ami már ütközött Teleki törekvéseivel. Egyre nagyobb averzióval viseltetett a véleményével a külpolitikát is befolyásolni szándékozó és ezzel a hadseregvezetésben is egyetértésre találó Werth iránt. Ugyanakkor sohasem invitálta hivatalos eszmecserére, nézeteik kifejtésére és ütköztetésére, antagonisztikusnak tűnő ellentéteik oldására. Ez szerinte a vezérkar főnöke félreértelmezett szerepének elismerése lett volna. Az ő kormányában a honvédelmi miniszter képviseli a hadügyi hatalmi ágat, a vezérkar főnökének javaslatai csak az ő előterjesztésében kerülhetnek a miniszterelnök és a kormány elé. Azon már rég túl voltak, hogy az ország érdekében jóhiszemű és baráti megbeszélést folytassanak akár a honvédelmi miniszter jelenlétében is. Semmi remény nem volt arra, hogy ezen változtatni lehessen. A kormányzónak ezt látnia kellett, ennek ellenére ő sem adta jelét, hogy az áldatlan helyzet tisztázására készülne.

A magát egyre fenyegetettebb helyzetben érző Románia elsősorban az olaszoktól remélte, hogy segítenek a kialakult helyzet tisztázásában. Gafencu külügyminiszter kérte Cianót, hogy tisztázza a magyar kormány szándékait, melyek mögött német fenyegetést éreznek.

Ciano vállalta a közbenjárást, habár szerinte a magyar kormány bizonyos területi engedmények nélkül adott esetben aligha lesz tétlenségre rábírható. Római látogatásra hívta meg Csákyt, aki román kollegájához hasonlóan azzal a szándékkal érkezett, hogy biztosítsa az olasz támogatást a kiélezett külpolitikai helyzetben. Ciano kifejtette neki, hogy amennyiben Romániát ért külső támadás esetén nem lépnek fel ellenük, ez találkozik helyeslésükkel, s román részről számíthatnak bizonyos területi sávok átengedésével. Csáky azonban csak oly mértékű terület átadására vonatkozó román szándékot tudott akceptálni, mely után Magyarország komoly befolyást tud gyakorolni a Kárpátok védelmére. Ciano kérdésére, hogy egy ilyen méretű területi követelést a magyar kormány hogyan kíván realizálni, Csáky harciasan válaszolt: „a kilátásba helyezett ágyúkra magyar szuronyokkal fogunk válaszolni".[110] Érdeklődésére, hogy a magyar kormány – más megoldást nem látva – mikor kíván háborút indítani Románia ellen, Csáky az LHT decemberi határozatára hivatkozva kijelentette: ez a körülményektől függ. A kormányzó és a kor-

[110] MOL K 64-85-23-39/1940. Rep.

mány akként határozott, ha „Oroszország Romániát megtámadja és utóbbi becsületesen, fegyveresen védi Besszarábiát vagy bármely más határát, Magyarország nem fogja hátba támadni".[111] Csáky ódzkodott egy önálló magyar fegyveres akcióval kapcsolatosan bármiféle kijelentéstől. Arra azonban rámutatott, hogy katonai szempontból az idő Magyarország ellen dolgozik. A román hadsereg napról-napra gyarapodik. Az erődvonal gyors ütemben épül, ezért magyar érdek, hogy a kérdést mielőbb, lehetőleg az európai konfliktus elmélyülése előtt rendezzék. A szovjet–magyar viszonyról szólva kijelentette, hogy Magyarország nem érzi magát veszélyeztetve általuk, s nincsenek vitás kérdések a két ország között.

A magyar vezérkar értékelése szerint a román diplomáciai erőfeszítések dacára változatlanul nem volt kizárható egy románokkal szembeni magyar fegyveres fellépés lehetősége. Románia ugyanis olasz támogatással egy számára veszélyes egyensúlypolitikára kényszerül. A látszat ellenére távol áll attól, hogy külpolitikájának irányát megváltoztassa és sorsát Németországhoz kösse. A román kormány és közvélemény változatlanul a nyugati demokráciák győzelmében hisz és azt kívánja. Ellenáll a német befolyás kiterjesztésének, ami kiválthatja a Tippelskirch által vázolt fegyveres beavatkozást. Egy kirobbanó fegyveres konfliktus esetén a három oldalról fenyegetett Románia nem számíthat nyugati segítségre, komoly ellenállásra képtelen. Az így adódó lehetőséget Magyarországnak azonnal ki kell használni, fel kell ajánlkoznia Németországnak. Sőt addig lenne kívánatos a leszámolás, amíg be nem következik az az egyáltalában nem kizárható helyzet, hogy Románia a jelenlegi politikájával szakítva behódol a német nyomásnak, s ezzel a magyar revíziós igények realizálása igen megnehezül.[112]

A magyar hírszerzésnek a román hadseregről gyűjtött adatai sem voltak szívderítőek. Megállapítást nyert, hogy az jelentős fegyverszállítmányokat kap nyugatról – még az USÁ-tól is –, ugyanakkor az olasz és a magyar tiltakozások ellenére Németország is változatlanul szállít mindennemű – elsősorban csehszlovák – hadianyagot. Növekedett a román gyalogság tűzereje, páncélelhárítása és tüzérsége. Francia harckocsianyaggal folytatódik a gépesített dandárok felszerelése. Eközben éppen a német szállítások késése miatt továbbra is késedelmet szenved a Románia elleni hadműveletekben döntő szerepet játszó magyar gyorsdandárok felfegyverzése. A szövetségi közreműködés zavarai akadályozzák tüzérségünk és légierőnk felszerelését is.

Nem hatott a váratlanság erejével, hogy 1940. március 3-án a kormányzó nyugállományba helyezte Sónyi Hugó gyalogsági tárornokot, a honvédség főparancsnokát, s egyúttal megszüntette a főparancsnokságot is. Werthnek ezzel régi kívánsága teljesült. Werth a szervezet egyszerűsítésére, a parancsnoklási viszonyok hatásosabbá tételére hivatkozva ért célt a kormányzónál. Ezzel kiküszöbölte a társparancsnokot, akivel a hadsereg irányításában akarva-akaratlan osztoznia kellett, ami megkötötte kezét.

Teleki tartott tőle, hogy a számára megbízható Sónyi mérséklő hatásának kiiktatásával a vezérkar főnöke tovább növeli hatalmát a hadseregben, ezért ellenezte ezt a katonák „belső ügyének" tartott és végül Horthy által szentesített lépést. A későbbiek során eredménytelenül emelte fel szavát az eredeti helyzet visszaállítása érdekében.

A hadsereg-főparancsnokság megszüntetésének epizódja nem vonta el Werth figyelmét a Romániával szembeni bizonytalan német szándékokról. A hírszerzés által jelentett

[111] MOL K 64-85-23-39/1940. Rep.
[112] HL Eln. Vkf. 1.1940/3414.

német anyagi támogatás Románia megnyerésének szándékára utalt, ugyanakkor a német csapatok fenyegető jelenléte Szlovákiában befolyásuk erőszakos érvényesítését is kilátásba helyezte. Ez utóbbi révén nyomás nehezedett Magyarországra is. A revíziót váró és ezért erőfeszítésekre is kész magyar közvéleményben zavart keltettek az ellenőrizhetetlen származású rémhírek: a németek a szlovák hadsereggel együtt a Magyarországhoz csatolt területek megszállására készülnek. Zavarta ez a felkészüléssel elfoglalt magyar tisztikart is, mely ebben a szövetséges bizalmatlanságát látta.

Mindenesetre a magyar kormány is igyekezett színvallásra bírni a német diplomáciát szándékairól. Érdeklődése középpontjában változatlanul a Szovjetunió Besszarábiával kapcsolatos fellépésének lehetősége, valamint attól el nem választhatóan a román olaj biztosítását célzó esetleges német katonai intézkedések álltak. A német diplomácia igyekezett kitérni a válasz elől. Weizsäcker a nála február 23-án érdeklődő Sztójayval szemben közel sem bizonyult olyan közlékenynek és jól értesültnek, mint korábban a vezérkarnál vendégeskedő Tippelskirch. A kérdést megkerülve kijelentette, valószínűtlen, hogy a Szovjetunió délkelet felé kezdeményezzen. Rómában Villani kérdezősködésére Ciano közlékenyebbnek bizonyult. Kijelentette: nem hiszi, hogy német–román háború lesz. Németországnak nincs szüksége rá, hogy a szerződésileg biztosított olajat így szerezze meg. Ha mégis meg akarná szállni Romániát, s átvonulást kérne a magyar kormányzótól, akkor véleménye szerint „öngyilkosságot követnénk el, ha ellenállnánk. Az átvonulást tehát tűrnünk kell". Teleki bizonyára jóleső érzéssel fogadta figyelmeztetését: „közös ügyet a birodalommal semmi esetre se csináljunk, mert annak igen súlyos következményei lennének. Ne vonuljunk be tehát a német csapatokkal együtt, hanem várjuk meg, míg azok az akciót befejezték, és csak akkor szálljuk meg Erdélyt azzal, hogy az ottani magyarság védelméről kell gondoskodnunk. Ezzel nem lépnénk be a háborúba és megakadályoznánk, hogy Erdély román uralom alól német uralom alá kerüljön". Villáni jól látta, hogy a Ciano ajánlotta állásfoglalás aligha találkozna a németek egyetértésével, s ennek a beszélgetésről küldött feljegyzésében hangot is adott: „Azt hiszem, nem lesz könnyű a németek beleegyezését a külön akcióhoz megszerezni, de ezt az aggályomat Cianóval nem közöltem."[113]

A német vezérkar elérkezettnek látta az időt a további tájékoztatásra. Budapesti látogatása viszonzásaként Tippelskirch tábornok március végén Ujszászyt Berlinbe invitálta. A pályaudvaron Kinzel vezérkari ezredes várta és a főhadiszállásra kísérte. Ott Tippelskirch fogadta, s rövid tájékoztatás után Halder vezérezredeshez, az OKH vezérkari főnökéhez kísérte. Halder előadta, hogy a románok erősen kacérkodnak az angolokkal, ami előtérbe tolta partraszállásuk lehetőségét a Fekete-tengeri román kikötőkben. Amennyiben Románia hűtlensége bebizonyosodna, úgy egy megelőző hadműveletet terveznek a magyar csapatok bevonásával. Halder az ezzel kapcsolatos felderítés bevezetésére és a folyamatos hírcserére kérte Ujszászyt.[114]

A hírek és események körüli bizonytalanság tisztázására és a szükséges teendők kilakítására Teleki megbeszélésre hívta össze az érdekelteket. Az április 6-án Csáky, Bartha és Werth részvételével lezajlott eszmecsere célja egy esetleges Románia elleni magyar–német együttműködéssel kapcsolatos álláspont kialakítása volt. Teleki semmi jelét sem adta, hogy tájékozott lenne a két vezérkar közötti üzenetváltásokról. Kérte Werthet, hogy tájékoztassa őt a német katonai szándékokról s ebben a magyar honvéd-

[113] MOL K 64-85-23-1840/1940. Rep.
[114] Történeti Hivatal Levéltára, Ujszászy-anyag A-414/7.

ségnek szánt szerepről. Az általa előadottak azonnal ki is váltották a decemberi LHT ülés döntéseihez ragaszkodó miniszterelnök ellenkezését. A románok elleni közös magyar–német fellépés kritériuma, ha a Szovjetunió Románia elleni beavatkozása vagy annak megelőzése váltja ki a német lépéseket, azzal a szándékkal, hogy az olajvidék elfoglalásával az orosz birodalmat megelőzze. A szovjetellenes él a nyugati hatalmak számára elfogadhatóvá tenné a magyar együttműködést. Hallani sem akart a Werth által vázolt és valószínűséggel bíró helyzetről, hogy Németország az olajat egy brit partraszállás esetére is biztosítani akarva, bármiféle szovjet beavatkozás nélkül is megszállhatja Romániát, amihez az átvonulás engedélyezését és a magyar csapatok aktív közreműködését kérheti a magyar kormánytól.

Ezt követően – mint erről Csákynak a megbeszélésről készített feljegyzéséből értesülünk – Teleki a német vezérkarral való érintkezés felvételét s a várható szándékaik felőli óvatos érdeklődést, egyúttal a magyar kormány álláspontjának tudatosítását kérte Werthtől. Az iniciatívát magához ragadva, készítsen egy tervezetet a Románia elleni német–magyar akcióról. Az egyezkedés során leszögezendő volna, hogy a két hadsereg közötti bármily megegyezés csak az orosz előrenyomulás esetén lép életbe, mivel „a magyar részvétel ebben az esetben az antikomintern alapján természetszerűleg történne".[115] Egy orosz–román konfliktus esetére igyekezett szűkíteni a magyar–német együttműködés lehetőségét. Ez esetben a németek az oroszok elől biztosítanák a román olajat, s ezzel az akció szovjetellenes élt nyerne.

Teleki szükségesnek látta annak azonnali felderítését, hogy a németeknek tudomása van-e az orosz tervekről, illetve azok várható időpontjáról. Vajon a német lépés egy támadólag fellépő Szovjetunió megelőzését, az olajforrások biztosítását célozza-e? A számára kedvezőtlen, de a német hadsereg akcióját meghatározó lehetőségre, hogy egy balkáni brit partraszállás ellen akarják biztosítani a román olajat, figyelmet sem fordított. Az érdekelt hadseregek vezetése közötti kapcsolatokra való tekintettel a felmerülő katonai kérdésekről egy magyar–német–olasz egyeztető megbeszélést is szükségesnek látott, ahol részünkről a Werth készítette terv lenne az irányadó.

Werth nem kívánt reménytelen vitába bonyolódni. Meg volt győződve, hogy az átvonulást és annak engedélyezését nem lehet a szovjet lépéseihez kötni, annak megtagadása pedig – miként ezt Ciano is kifejtette – öngyilkosság. Erdély átengedése a német megszállásnak pedig a revízióról való lemondást jelentheti. A miniszterelnök feltételeit a német vezérkarral nem lehet elfogadtatni. Csáky feljegyzése szerint ezután sor került azoknak az alapelveknek a rögzítésére, melyekre a Werth által kidolgozandó javaslatnak épülnie kellene.

A számunkra kedvező esetben, a besszarábiai szovjet benyomulás esetén, a német birodalmi csapatok a kárpátaljai magyar átmenő vasútvonal igénybevételével Kelet-Galícián és Bukovinán keresztül nyomulnának be Moldvába, míg a magyar csapatok Erdély megszállásával biztosítanák a németek oldalát. Ez esetben tisztázandó volna, ki biztosítaná a magyar jobbszárnyat egy esetleges jugoszláv megmozdulás esetén. Mivel ez elsősorban Olaszországtól várható, döntő a velük való egyeztetés.

A másik alternatíva, amit a vezérkar főnöke szintén kezdeményezhetne, hogy „elfogadjuk a német elgondolást, és megengedjük bizonyos meghatározott vonalakon a német csapatok átvonulását Magyarországon a román petróleum felé".[116] Ez esetben is tisz-

[115] MOL K 64-88-41-21/1940. Rep.
[116] Uo.

tázandó volna, hogy a német akció Oroszország ellen, illetve az orosz akció megelőzésére történik, ami Magyarország helyzetét megkönnyítené, mert a dolog antikomintern megmozdulásnak lenne beállítható. Ez esetben is felmerül Jugoszlávia semlegesítésének kérdése, valamint annak tisztázása, hogy a magyar csapatoknak hátuk biztosítására Erdéllyel egyidejűleg meg kellene szállniuk Kelet-Szlovákiát a Magas Tátra–Losonc vonalig (sic!). Tisztázandó volna továbbá, hogy mi történik Moldvával, mert „több mint valószínű, hogy az oroszok nem elégszenek meg Besszarábia megszállásával, hanem a Kárpátokig fognak előnyomulni, ahol sor kerülhet arra, hogy a magyar hadsereg kell, hogy megállítsa őket".[117]

A német lépésekre érzékeny Teleki a nyugat felé szánt gesztusként szerette volna elérni a német vezérkarnál „hogy az átvonuló német csapatok magyar területen magyar parancsnokság alá kerülnek, mert mi nem vonulhatunk be Erdélybe azzal a látszattal, hogy Erdélyt quasi a németek szerzik meg nekünk. Ez a jövőre nézve okozna a magyar kormánynak nehézségeket".[118] Azzal áltatta magát, hogy egy ilyen lépéssel elkerülheti vagy legalább csökkentheti az együttműködésnek és a szuverenitás feladásának a látszatát. Tisztázni kellene továbbá, mely vonalakon, mettől-meddig történik a német csapatok felvonulása. Hol lesz a demarkációs vonal a magyar és német csapatok között, meddig akarják azokat igénybe venni, továbbá Románia leveretése után hogyan történik a magyar vonalakon keresztül a német csapatok utánpótlása. Ezek a kérdések annál is inkább tisztázandók, mert az sem zárható ki, hogy a hadjárat hosszabb ideig elhúzódik és ez esetben „Magyarországnak számolni kell az angol–francia hadüzenettel annak minden konzekvenciájával együtt".[119]

A megbeszélésről készített Csáky-féle feljegyzés azt valószínűsíti, hogy a résztvevők fenntartások nélkül tudomásul vették az elhangzottakat, mint a Werth által kidolgozandó és képviselendő terv szempontjait. Holott a Románia elleni német–magyar együttműködésnek a miniszterelnök által előadott megoldási módjai legfeljebb csak jámbor óhajok lehettek, azok politikai és főként – itt nem részletezendő – katonai szakmai szempontból egyaránt kivihetetlenek, az azokon nyugvó elgondolást a vezérkar főnöke a német vezérkarnál csak úgy adhatta volna elő, ha annak katonai megoldásaitól elhatárolja magát. Amennyiben Werth vitába szállt volna Telekivel, azt Csáky feljegyezte volna. Feltételeznünk kell, hogy hallgatott, meg sem kísérelt ellentmondani. Arra sem vállalkozott, hogy legalább a miniszterelnök javaslatainak a hadvezetést érintő hibáira felhívja figyelmét. A maga szempontjából talán érthető, hogy reménytelennek és feleslegesnek találta a vele szemben amúgy is ellenszenvvel viseltető Telekit még jobban maga ellen hangolni. A német külügy és vezérkar majd a kormány tudtára adja kívánságát, ha az átvonulás, minden bizonnyal hamarosan, aktuálissá válik. És akkor egészen más együttműködési tervet kell készítenie. A Csáky-feljegyzés szerint Bartha honvédelmi miniszter is egyetértően hallgatott, feltehetően ő sem kívánt kormányfőjével vitába keveredni egy eleve elvetélt javaslat miatt.

Teleki nem táplált illúziókat. A vezérkar főnökének hallgatása nem az egyetértés jele. Bizonyosan vannak értesülései a német átvonulási szándékokról, melyeket itt nem adott elő. Épp ezért kétségei voltak, hogy instrukcióinak megfelelően fog-e tárgyalni a német

[117] MOL K 64-88-41-21/1940. Rep.
[118] Uo.
[119] Uo.

vezérkarral, amely őnála minden bizonnyal nagyobb befolyással van rá. Azt sem tartotta kizártnak, hogy a háta mögött Werth már kötelezettségeket is vállalt a németeknél, s ezzel olyan helyzetbe kényszerítheti a magyar kormányt, amely a már amúgy is igen törékeny nyugati kapcsolatok végleges megszakadásához vezethet.

A németekkel szemben engedékenyebb Csáky sem hitt a Teleki-féle elképzelések sikerében. Különben az átvonulás miatti magyar opponálást követően várható erőszakos német lépések megelőzésére aligha ajánlotta volna miniszterelnökének, hogy semmi esetben se hagyja függőben az együttműködést, valamint annak megfontolását, „nem volna-e szükséges esetleges összműködés esetén a németektől megkívánni, hogy velünk egy megnemtámadási és örök barátsági szerződést kössenek".[120]

A miniszterelnök diplomáciai lépésekre is rászánta magát, hogy a német követelésnek elébe menve kinyilvánítsa a magyar kormány álláspontját. Már a megbeszélést követő második napon Rómába küldte Baranyai Lipótot, hogy informálja a Ducét az eseményekről és a magyar kormány ezzel kapcsolatos nézeteiről, s bírja színvallásra. Budapesten nagy a riadalom, jegyezte fel Ciano naplójában, amikor Rómában Baranyai előadta neki, hogy „a német vezérkar meg akarja környékezni a magyar vezérkart. Azzal az ürüggyel, hogy Oroszország nemsokára bevonul Besszarábiába, Németország a román olajmezőket szándékozik elfoglalni, és szabad átvonulást kér Magyarországon. Ennek az engedélynek az ára Erdély volna. A magyarok számára felvetődik a fogas kérdés: vagy átengedik a németeket, vagy erőszakkal szállnak velük szembe. Mindkét esetben vége a magyar szabadságnak."[121] Ciano Baranyait és Villanit, akik az átvonulás ellen voltak, a maga részéről a német kérés teljesítésére intette, majd a Ducéhoz kísérte. A Duce igen tartózkodónak bizonyult. Kinyilvánította, hogy ő, aki Németország mellett áll, s felkészült a franciák és angolok elleni küzdelemre, ezúttal is a német ajánlat elfogadását ajánlja. Baranyi kérdésére, hogy katonai ellenállás esetén számíthat-e a magyar kormány olasz segítségre, Mussolini mosolygott: „Hát hogy képzelik ezt, amikor én Hitler szövetségese vagyok és az is szándékozom maradni?"[122]

Miközben a német átvonulástól tartó Teleki Werthtet tárgyalási szempontokkal látta el s Rómában próbált biztató ígéretekhez jutni, a német csapatok április 9-én bevonultak Dániába és partra szálltak Norvégiában. Várható volt a hadműveletek átterjedése a nyugati frontra. A német vezérkar Románia megszállását fontolgatta. Halder utasítást adott a vezérkar hadműveleti osztályának, hogy készítsenek sürgős tanulmánytervet arra az esetre, ha Szalonikinél angol partraszállás következne be, és lépéseket kellene tenni a román olaj biztosítására. A kész tervet április 8-án terjesztették Halder elé. Számvetésük szerint az angol csapatok Szalonikiből kiindulva gépesített erőkkel 6 nap, gyalogsággal 3 hét, de legkésőbb 28 nap alatt érhetik el a Dunát. Constanţánál partra szálló csapatok 48 óra alatt elérhetik Galaţit és Brailát, ami lehetővé tenné a román olajkikötők lezárását, másrészt a benyomuló angol hadihajók megakadályozhatják a Vaskapu német ellenőrzését is. A Constanta–Boszporusz hajóút mindössze 24 óra.[123] Az ellenintézkedéshez, azaz a német csapatoknak a román határra szállításához 5 napot tartottak szükségesnek. Ezt követően, a románok viselkedésétől függően, a megszálláshoz 8-17 nap elégséges. Amennyiben a nyugati hadjáratra az ideig nem kerül sor, az onnan átcsoportosított erők-

[120] MOL K 64-88-41-21/1940. Rep.
[121] Ciano naplója, 1939–1943. Budapest, 1946. 232. o.
[122] Uo. 233. o.
[123] *Generaloberst Halder:* Kriegstagebuch. I–III. k. Stuttgart, 1963. I. k. 24. és 256. o., valamint A Wilhelmstrasse... i. m. 480. o. (312. sz.)

kel – ami 10 napot venne igénybe – a megszállás rövidebb idő alatt is végrehajtható. Ejtőernyős csapatok bevetése kedvezően módosíthatja a megszállás lefolytatását. A művelet kiindulópontja és utánpótlási bázisa Bécs. Befolyásoló tényezőként kell számolni a magyar állásponttal, mivel a felvonulás magyar területen át történik, valamint sor kerülhet magyar alakulatok felhasználására is.[124]

Halder parancsára azonnal megkezdődtek az előkészületek. Április 7-én Budapestre érkezett Kinzel őrnagy, a német vezérkar keleti hadseregek osztályának vezetője, hogy nem hivatalosan tájékoztassa a magyar vezérkar főnökét a Romániával kapcsolatos előkészületekről. Kinzel április 9-én már jelentett is Haldernek: a magyar vezérkar főnöke a német átvonulással szemben nem emelt semmiféle kifogást, sőt annak ellenértékeként a megszállásban való részvételt kérte. A magyarok Észak-Erdélyben felszabadítóként kívánnak szerepelni. Halder erre pontos szakértői véleményt kér munkatársaitól a Romániával szembeni magyar katonai felkészültségről s a magyar csapatok felhasználásának lehetőségéről.[125]

Werth nem tartotta szükségesnek, hogy tájékoztassa a kormányfőt a Kinzellel folytatott megbeszéléséről, ahol nem az ő kérésének megfelelően járt el. El akarta kerülni, hogy Teleki a kormányzóhoz forduljon, s megakadályozza az esetleges katonai előkészületeket még azt megelőzően, hogy erre felszólítás érkezne a német vezérkartól. Vállalta az ügy ódiumát, mert meggyőződése volt, hogy az Erdély visszaszerzésének lehetőségével biztató akció előzetes vállalásával maga mögött érezheti a tisztikar, de a közvélemény támogatását is. A beszámolás a két vezérkar közötti tájékozódásról nem volt hivatali kötelessége. Teleki sem fog ellentmondani, ha a német kormány az átvonulás kérésével hozzá fog fordulni.

Werth a hadüzenetet követő több hónapos tétlenségében a nyugat gyengeségét látta megnyilvánulni. Ennek vet véget a német hadsereg. Északi akciója minden bizonnyal egy nyugati fronton indítandó sikeres támadás bevezetője. Ennek során Németország nem fog konfrontálódni a Szovjetunióval, amelyik nem exponálja magát a tőkés nyugatért. Még kevésbé teszi ezt Romániáért, aminek Besszarábia lesz az ára. A felgyorsuló eseményektől bátorítva elérkezettnek látta az időt, hogy kifejtse véleményét a német–magyar viszonynak az új helyzet megkívánta alakulásáról és a katonai együttműködésről. Április 15-én közreadott emlékiratát Telekinek, Csákynak és Barthának is megküldte, holott azt elsősorban a kormányzónak szánta. Támogatását akarta biztosítani a miniszterelnökkel szemben.

Az emlékiratban sürgette az eddigieknél határozottabb kiállást és cselekvést Németország mellett, ami nélkül aligha számíthatunk revíziós sikerre. A miniszterelnök nyugatbarát politikájára célozva kifejtette, hogy szerinte a semlegességi politika úgy sem tartható fenn tovább. Az nagy veszélyekkel jár, mert semlegességünket nem fogjuk tudni megőrizni. Helyünk a tengely mellett van, mert a „német–olasz barátság tartósnak látszik, a tengely erős. A végső győzelem nem lehet kétséges, bár a szerencse forgandó, mégis máris bizonyos megállapításokat lehet tenni a háború kimenetelét illetően. Németország ebben a háborúban jobban fel van készülve, mint a szövetségesek. A skandináv államok meghódítása után Németországnak nem lesznek nyersanyag gondjai. A Németország rendelkezésére álló anyagi erőforrások a német győzelmet valószínűvé, vereségét pedig kizárttá teszik. De még abban az esetben is, ha Németország nem nyerné

[124] *Halder:* i. m. I. k. 256. o.
[125] Uo. I. k. 251. o.

meg a háborút, haderejét a szövetségesek nem tudják megsemmisíteni, mint az első világháború végén. Erősebb belpolitikai és kormányzati rendszere miatt az anyaország ereje és ellenálló képessége valószínűleg nem fog megtörni. Ezért tehát Magyarországnak már most Németország mellé kell állnia ebben a küzdelemben. Elérkezettnek látom az időpontot, hogy a skandináviai cselekményekből a következtetéseket levonjuk, a semlegesség és a be nem avatkozás politikáját feladjuk és Németország oldalára álljunk, hogy ezáltal és ezúton az elszakított területeink visszafoglalását megvalósíthassuk."[126] (Teleki széljegyzete a neki juttatott példányon: „Esetleg az országot elveszítjük és járomba hajtjuk és vele a visszaszerzett területeket is.")

Werth elérkezettnek látta az időt, hogy vállaljuk azt, amit 1938-ban felkészületlenségünk miatt nem mertünk. Katonailag megerősödtünk, katonapolitikai helyzetünk az időközben lezajló események hatására kedvezőbb. „Németország hatalmi súlya és katonai ereje felől több ízben meggyőződtünk úgy, hogy ma már felelősen vállalhatjuk Németország oldalán a háború kockázatát is." (Teleki széljegyzete: „Én nem.")

Ha nyílt csatlakozásunk után Németország a háborút mégis elvesztené, akkor a jövő alakulásában biztos optimista Werth szerint a helyzet a következőképp alakulna: biztosan számíthatunk rá, ha most nyíltan Németország mellé állunk és vele együtt megindulunk, Erdélyt rövid időn belül visszafoglalhatjuk, sőt talán a Délvidéket is. Azután „a még hosszú ideig tartó háború alatt a megnövekedett Magyarország belső viszonyait rendezheti, katonai erejét a maximumig kiépítheti, határait megerősítheti úgy annyira, hogy Németország veresége esetén is képesek lennénk Magyarországot megvédelmezni és megtartani a területleadás és vereség folytán igen legyengült szomszédainkkal szemben. Ezután a visszacsatolt területeket mégis megtarthatnánk, mert a szövetségesek csak igen nagy áron szerezhetnék meg a győzelmet, és Magyarország újbóli feldarabolására a részükre már befejezett háború után nem fognak tudni nagy erőket a Duna-medencébe küldeni."[127]

Werth nem fejtette ki, hogy Németország jótéteményeit követően mivel fizetünk, miközben szomszédjaink elvéreznek a háborúban, hogyan fogjuk erőinket megőrizni, semlegességünket fenntartani. Kimondta a nemcsak katonai körökben elfogadottá vált és a háború végéig ható nézetet, a német vereség sem vezethet összeomláshoz. De ő biztosnak látta a győzelmet, a kétfrontos háború elkerülhetősége következtében esélye sem marad a francia–brit szövetségnek a német haderővel szemben. A Szovjetunió és az USA háborúba lépése fel sem merült gondolataiban.

Teleki az átgondolatlan helyzetelemzésen alapuló javaslatokat, a nyíltan meghirdetett háborús célokat a kormánya politikája elleni támadásnak minősítette. Április 18-án levélben fordult a kormányzóhoz. Ő nem küldött másolatot Werthnek, aki a kormánypolitika tőle elvárható képviseletét megkerülve meg nem engedhető terültre tévedt. Figyelmeztette a kormányzót, Werth nem látja a meglévő ország megőrzésének a problémáját. Mint nem magyar ember, nem érzékeli „a német penetráció" nagy veszedelmét. Magánakcióit meg kell fékezni addig, míg nem késő: „Hass oda, hogy a katonák ne politizáljanak. Az a nézetem, hogy nem biztos, hogy Németország győz, és éppen a mai pillanat nem alkalmas, hogy teljesen és lelkesen mellé álljunk fegyveresen. A holnap vagy a holnapután reánk cáfolhat. Ha eddig jól megúsztuk, ne rontsuk el esetleg az utolsó pillanatban nehéz helyzetünket. Politikai akciónk, azt hiszem, jó volt, erről letérni ve-

[126] Az Imrédy per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1945. 27. o.
[127] Uo.

szélyes."[128] Semmiképp sem lehetetlen, hogy nem Németország lesz a háború vesztese. A szövetségesek katonai, gazdasági és anyagi felkészültségét vezérkarunk nem ismeri. Az USA és Kanada öntik az anyagot. Nem igaz, hogy belpolitikailag rendezettebb és erősebb. Ha pedig Németország nyerné meg a háborút, úgy Erdély nem úgy lesz a miénk, hogy örömünk telne majd benne.

Werth változatlanul hallgatott a Kinzellel folytatott megbeszéléséről. Kerülte a találkozást. Az ismert oknál fogva különben sem tartotta fontosnak az amúgy is nyílt titokká vált tény tisztázását: a német vezérkar egy brit partraszállás veszélye miatt vette tervbe a megszállást, és ehhez fogja kérni az átvonulást, valamint az esetleges együttműködést.

Mivel az átvonulási szándékkal kapcsolatosan még semmiféle hivatalos német megkeresés nem történt, Teleki próbált tiszta vizet önteni a pohárba. Április 17-én levelet írt Hitlernek. Ebben felvetette, hogy tekintettel a Balkánon lejátszódó eseményekre, a Német Birodalom kormánya nem látja-e szükségesnek megbeszélés létrehozását Olaszország bevonásával, hogy „minden eshetőségre mind a három állam fel legyen készülve, meglepetés ne érhesse, illetve bevégzett tények elé ne állíthassák őket".[129] Hitler válaszát nem ismerjük. Reagálását azonban Halder naplójának április 24-i bejegyzéséből igen. Halder ekkor a Románia elleni megszállás tervéről számolt be. Hitler tudatosan félreértelmezve Teleki levelét, abból a románok elleni magyar támadó szándék megnyilvánulását vélte kiolvasni. A terv magyar vonatkozásainak áttekintése során közölte Halderrel, hogy a Teleki által javasolt háromoldalú megbeszélések szóba sem jöhetnek, mert azok különféle híresztelésekre adnának okot. Erről már a Ducét is tájékoztatta, aki szintén ellene van. Aggasztónak találta, hogy a magyarok erőszakot akarnak alkalmazni Románia ellen, ami nem felel meg Németország érdekeinek. Különben is egy önálló katonai akcióra a magyarok nem képesek, vereséget fognak szenvedni. A magyar hadsereg jelen állapotában legfeljebb három napig tud hadat viselni. A magyarok képesek lennének felgyújtani a lángot a Balkánon, ami angol érdek. Figyelmeztette a Ducét is a hálátlan, eddig semmi áldozatot nem hozó magyarok magatartására. A magyar lépés kiválthatja a Szovjetunió balkáni megjelenését is. Hitler bizalmatlansága kiterjedt a magyar csapatoknak a megszállásban való részvételére is. Egyelőre nem tartott célszerűnek szélesebb körű megbeszélést a magyar vezérkarral, legfeljebb a vasúti szállítással kapcsolatos érintkezés felvételét.[130]

Teleki a brit kormány tudomására hozta Németország esetleges átvonulási szándékát, amit annak megtagadása esetén erőszakkal is végre tud hajtani. Ez egyben ürügyet szolgáltatna arra, hogy a jelenlegi magyar kormány helyére egy Németországot mindenben kiszolgáló kormányzatot ültessen. Megfelelő kompromisszumok esetén azonban a magyar kormány korlátok közzé szoríthatná a németek átvonulását és a magyarországi tartózkodási idejét. Mindenesetre a magyar vezérkar technikai megbeszéléseket folytat a német vezérkarral, hogy drasztikus lépésüket elkerülje. Az átvonulásra természetesen csak akkor kerülhet sor, ha Romániát a Szovjetunió részéről támadás éri, aminek kevés a valószínűsége. A kormány szükségesnek találja felvetni: a brit kormány hajlandó-e ígéretet tenni, hogy megfelelő magyar magatartás esetén a háború befejeztével vagy más alkalmasak látszó időszakban érdektelenséget fog mutatni Erdélynek a magyar csapatok általi visszafoglalása esetén.[131]

[128] Az Imrédy per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1945. 27. o.
[129] Magyarország és a második világháború. (Szerk. *Zsigmond László.*) Budapest, 1966. 236. o.
[130] *Halder:* i. m. I. k. 269–270. o.
[131] MOL K-64-88-41-21/1940. Rep.

A válasz gyors volt és lehangoló. A brit kormány Telekitől ígéretet várt, hogy Magyarország feltételek nélkül fegyveresen ellenáll a német átvonulási kísérletnek. Ez esetre kilátásba helyezte a nyugati hatalmak segítségét. Teleki elutasította a merev brit álláspontot, mondván, már mentek tönkre kis államok, mert bíztak az angol segítségben.[132]

A németek előtt természetesen az átvonulás kérdésében létrejött magyar–brit érintkezés sem maradt titokban. Tudatában voltak, hogy a brit feltételeket a magyar kormány nem fogja elfogadni. Ismert volt előttük a Teleki–Werth ellentét. Utóbbi szerepét igen kedvezőnek találták a magyar–német viszony további alakulása szempontjából. Megnyugtató volt számukra a kormányzó hallgatása, amit a Werthtel szembeni lojalitás jelének tartottak. Mindez alapját képezte az angolokkal paktáló magyar kormány elleni hangulatkeltésnek, a politikai és gazdasági nyomás fokozásának. Az április 30-án gazdasági kérdések megtárgyalására Budapestre érkező Clodius megmondta Telekinek, hogy elvárják Magyarországtól, hogy bárhonnan, így az Anglia támogatta importból származó nyersanyagfeleslegét is Németországnak ajánlja fel, hiszen a magyar fegyverkezés az ő jóindulatuktól függ. Teleki tudomásul vette és együttműködésről biztosította. Kevésbé lelkesen, mint Werth, aki Clodius szerint „Németországnak mindig megbízható barátja volt, őszinte csodálatának adott kifejezést a német hadsereg norvégiai teljesítményének láttán. Az angol gazdasági háborúval kapcsolatban kijelentette, minden magyar katona tudja, hogy a magyar fegyverkezés csak Németország segítségével volt lehetséges, és csak Németország segítségével fejezhető be. Ezért a hadügyminiszter és ő mindig síkraszálltak a német–magyar gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tétele érdekében, és a jövőben is készen lesznek arra, hogy ezzel ellen irányzatokkal szembeszálljanak."[133]

Werth nyertesnek érezhette magát. A brit válasz, a német megnyilvánulások, Teleki semlegességi politikájának csődjét jelentették, s őt látszottak igazolni. Horthy változatlan hallgatását az egyetértés jelének tekintette. Tovább kell alakítani – a miniszterelnök ellenében is – az egyetlen üdvözítő és a revízióhoz vezető német szövetségi politikát. A nemzet majd hálás lesz neki, eljöhet az idő, mikor nem Telekit, hanem őt fogják a revízió atyjaként ünnepelni. Elemében volt. Május 6-án újabb emlékeztetőt készített. Ebben megerősítette az előzőben előadottakat. Sürgette a semlegesség és be nem avatkozás politikájának feladását, a csatlakozást a tengelyhatalmakhoz, hogy nemzeti céljainkat elérhessük. A honvédség fokozatos mozgósításának követelésével jelentkezett, hogy beavatkozásra készen álljon.[134]

Hitlernek a megszállásban való magyar együttműködéssel kapcsolatos megnyilvánulását az óvatos Halder nem sietett Werth tudomására hozni, aki viszont türelmetlenül várta a vezérkarok közti megbeszélések folytatását. Félt, hogy a német hadsereg eltekint közreműködésünktől, ami beláthatatlan messzeségbe tolja el az erdélyi bevonulást. Ezt elsősorban Telekinek tulajdonította. Április 26-án Halderhez küldte Ujszászyt, hogy megbizonyosodjon a helyzetről. Megbeszélésük részletei nem ismertek, azonban Halder Hitler utasításának megfelelően meglehetősen szűkszavú lehetett, s kerülhette a határozott állásfoglalást.[135]

[132] A Wilhelmstrasse... i. m. 481. o. (313. sz.)
[133] Uo. 483–484. o.
[134] MOL K 63-472. Szent-Iványi Domokos emlékirata. 32. o.
[135] *Halder:* i. m. I. k. 271. o.

Az egyre türelmetlenebb Werth tovább próbálkozott. Május 7-én Homlok berlini magyar katonai attasé jelent meg Haldernél és kért felvilágosítást. Halder ekkor, a nyugati hadjárat előestéjén, közlékenyebbnek mutatkozott. Aktuálissá vált a magyar szerep tisztázása. Halder szükségesnek találta közölni, nincs szó a Teleki által felvetett háromoldalú tárgyalásokról. Német–olasz közös érdek azonban, hogy a Balkánon nyugalom legyen, Románia bizonytalanságát leszereljék. Ennek érdekében szükségesek bizonyos előkészületek, melyek azonban egyelőre csak teoretikus jellegűek. Magyarországgal szemben a következő kérések merülhetnek fel: biztosítsa a német csapatok felvonulását, a vasutak, utak, repülőterek, hírközlő berendezések használatát. Amennyiben ez a német hadsereg számára szükségessé válna; a magyar csapatok legyenek készen arra, hogy a német csapatok délen, ők északon nyomulnak be román területre, sávhatár a Bihar-hegység lesz. Az akció során mindenki saját eszközeit használja, tehát a magyar csaptok ne számítsanak német tüzérségi, légi stb. támogatásra. Részletekre nem tér ki, mert ha a dolgok aktuálissá válnak, azok úgyis alapos megbeszélést igényelnek a két vezérkar között. Az együttműködési szándék diszkréten kezelendő, így semmiféle írásbeli megállapodásra nem fog sor kerülni. Halder kérte Homlokot, hogy az elhangzottakat csak Werthtel közölje.[136]

Halder tehát Hitler látszólagos merev elutasító magatartása ellenére számolt a magyar csapatok szükség szerinti közreműködésével. Felmerülhetett annak a lehetősége is, hogy a nyugati hadjárat leköti a német erők zömét, s a rendelkezésre álló csapatok – különösen román ellenállás esetén – nem bizonyulnak majd elégségesnek a megszállás gyors és zökkenőmentes végrehajtásához.

Werthet némileg megnyugtatta Halder bizalmas közlése. Várta a további konkrét utasításokat, hogy – akár a kormány mellőzésével –, megtehesse a szükséges intézkedéseket. A német vezérkar csakhamar jelentkezett is. Kérésükre május közepén, a nyugati hadjárat megindulását követően Kéri Kálmán vezérkari őrnagy Berlinben Thomas tábornokkal tárgyalta meg a német csapatok átszállításával kapcsolatos kívánalmakat. A tervnek megfelelően kb. 3 német hadtestet kellett Békéscsaba, Gyula térségébe szállítani, és ott páncélos és gépesített csapatok kirakására is alkalmas rámpákat előkészíteni. A szállítást úgy kellett bonyolítani, hogy az ne akadályozza a magyar csapatok Észak-Magyarországra szállítását. Kéri hazatérte után azonnal megkezdődött az előkészítés.[137] A felkészüléssel is kapcsolatba hozható volt, hogy a nyugati hadjárat hírére és várható romániai hatására való tekintettel Werth kérésére a minisztertanács már május 10-én hozzájárult a II. és VIII. hadtest mozgósításához.

A két vezérkar közti kapcsolatfelvétel nyomán megkezdődött előkészületek természetesen vezérkari tájékoztatás nélkül sem maradtak titokban Teleki előtt. A német átvonulás elkerülhetőségében vagy legalábbis külpolitikai hatásának mérséklésében reménykedő, annak érdekében munkálkodó miniszterelnökkel szembeni makacs oppozíció tovább mélyítette az ellentétet. Werthnek a magyar vezérkar történetében eleddig példa nélkül álló magatartása, külpolitikai és katonai kérdésekben a kormány politikájával szemben a német célok melletti ismétlődő elkötelezettsége összecsapással fenyegetett Telekivel. Az egyre hangosabb sajtó és rádió propaganda a „mindent visszát" az erősödő és ütőképes honvédség felszabadító szerepével azonosította, amit a tengely baráti támogatásának emlegetésével kapcsolt össze. Werth emellett törekvései mögött tudhatta a hadseregvezetést

[136] *Halder:* i. m. I. k. 280. és 308. o.
[137] Kéri Kálmán szíves közlése a szerzőnek.

és a tisztikart, valamint a politikai élet és a közvélemény nagy részét, de annak legfőbb megerősítést a kormányzótól várta. Ez utóbbi nélkül aligha képzelhetők el a kormányfővel szembeni megnyilvánulásai.

A vezérkar főnökének nemcsak lehetősége, de szolgálati kötelessége volt a honvédség ügyeiről a hadúr tájékoztatása, véleményének kikérése. Ezekről a kihallgatásokról írásos emlékeztetők nem maradhattak fenn, mert nem is készültek, s napjainkra elhunytak mindazok, akiknek ezek gyakoriságáról, lefolyásuk módjáról, hangvételéről, esetleg az ott elhangzottakról – akár, mint résztvevőknek is – emlékeik lehetnének. Így e sorok írója csak sejtéseire van utalva. A megbeszélések formája katonás, hangja tárgyszerű és merev, érzelmi töltet nélküli lehetett, ahogy a kormányzó tábornokaival általában is érintkezett. Werth szakszerűen és katonás rövidséggel előadott okfejtései meggyőzően hatottak a kormányzóra, aki beleegyező hallgatással, esetleg helyeslő hozzáfűzésekkel vette azokat tudomásul. A szárazföldi erők vezényletében magát járatlannak tartó tengerész szakmai kérdésekben nem akart tábornokai fölé kerekedni. Lehetőleg kerülhették a kormányfő szerepét kapcsolatba hozni a fennforgó témákkal, azokat igyekeztek szigorúan a katonai vezetést érintő ügyekként kezelni. A kormányzót kiismerő Werth jól érzékelte azt az igen labilis tűréshatárt, ameddig elmehet a miniszterelnök hatáskörét elkerülhetetlenül érintő kérdések óvatos elővezetésében, anélkül, hogy a kormányzót számára kellemetlen helyzetbe hozná, megnyilvánulásokra kényszerítené. Tisztában volt vele, hogy óvatossága ellenére is, borotvaélen táncol. Tartott Telekitől és a mögötte álló, a kormányzóra is befolyással bíró személyektől. Amennyiben rövid határidőn belül semmi érdemleges nem történik Erdéllyel kapcsolatban, elmaradnak a német segítő szándékokra utaló jelek, sőt románbarát megnyilvánulásaikra kerül sor, az eredménytelenség megerősíti Telekit, aki törésre viheti a dolgot és lemondását követelheti. A kormányzói bizalmon ez esetben repedés támadhat, s ellenében bizonyosan Teleki gróf mellett dönt, aki mindenkor szívesebben látott vendég a palotában, mint ő. Ezért ellentéteik ellenére sem mondhat le róla, hogy minden alkalmat megragadva igyekezzen meggyőzni Telekit a Németországgal való együttműködés elkerülhetetlen és egyedül üdvözítő voltáról. A velük szembeni ismétlődő elutasító magatartás súlyos következményekkel járhat, veszélyezteti az elvesztett területek visszaszerzésének lehetőségét, sőt a németekkel való tragikus konfrontációt is eredményezhet. Hitler bizalmatlan velünk szemben, az oly fontos olaj békés megszerzése érdekében könnyen Románia mellett foglalhat állást.

A bizonyítási vágytól vezetve küldette meg Csákynak Solymossy Ulászló alezredes, pozsonyi katonai attasé szigorúan bizalmas jelentését. Az attasé ebben meglehetősen bizalmatlannak festette le a német vezetést és közvéleményt Magyarországhoz fűződő viszonyát. „Idealista az – írta Solymossy –, aki altruista erkölcsöket tételez fel a hitlerista birodalom kizárólag saját hatalmi törekvéseit szem előtt tartó politikájáról." A Harmadik Birodalom ferde szemmel néz Magyarországra, mert az – többek között – nem lép fel kellőképpen a zsidók és a liberális tendenciák ellen; nem használja ki gazdasági erőforrásait racionálisan és céltudatosan a magasabb nemzetgazdaság szempontjából, és teret hagy személyi érdekek gyakori kidomborodásának; a megosztott magyar közvéleményben közigazgatási és gazdasági ügyekben egyaránt érvényre jutnak anglofil tendenciák; elégedetlen a magyar iparnak a német importot veszélyeztető túlzott fejlődésével és a magyar mezőgazdaság exportmennyiségével. Ezért nem hivatalos és pártkörök, sőt a hadsereg zöme „nem tekinthető magyar barátnak; sőt bizonyos lenézés és gyűlölködés-

sel vegyes irigység is tapasztalható a legtöbbnél".[138] Csak azok a régi német katonák a barátaink, akiknek még az első világháborúban alkalmuk volt megismerni a magyar katonai erényeket, valamint akiknek szolgálati vagy magán érintkezés során lehetőségük van megismerkedni magyar bajtársaikkal.

Solymossy kíméletlenül főnökei elé tárta a kiábrándító valóságot. A németek célja Magyarországot „Lebensraum"-má tenni, ennek érdekében radikálisan megoldani a zsidókérdést, eltiporni a magyar értelmiséget, megszüntetni a magyar ipart és parasztállamot teremteni német irányítás alatt. Nem meglepő, hogy német katonák és hivatalnokok Szlovenszkóban is nagy kárörömmel beszélnek Magyarország közeli megszállásáról.

Solymossyt – nem véletlenül – a német fenyegetettség a Werth által is hangoztatott következtetéshez és megoldáshoz vezette: „Németország területi fekvésénél és hatalmi helyzeténél fogva Magyarország sorsára döntő befolyást gyakorolhat, amíg kapacitása töretlen." E „kapacitás" tartama előre alig határozható meg. A magyarság számára járható utat és az ebből következő teendőket így határozta meg Solmossy: tisztázni kell a hivatalos német szándékokat Magyarországgal szemben; bel- és külpolitikai tekintetben egyaránt ki kell küszöbölni azokat a magyar–német súrlódási lehetőségeket, amelyek egyenként magyar érdekeket nem veszélyeztetnek; ki kell alakítani a hivatalos és társadalmi jó viszonyt, amiben pillanatnyilag a legteherbíróbb hídnak a két katonai vezetőség közötti kapcsolatot tekintjük."[139]

A nyugati német hadisikerek megnyugtatták Werthet, és kiváltották bámulatát és megelégedettségét. Teleki nem osztozott ugyan ebben az örömben, azonban az események mégis megnyugvással töltötték el. A nyugat szorult helyzete bizonyosan a németekkel való konfrontáció elkerülésére indítja a román kormányt, ami fölöslegessé teszi Románia megszállását. Ezt erősítette Hitler május 14-i levele is. Hitler elutasította Teleki javaslatát a hármas megbeszélésre. Egy ilyen tanácskozás csak megzavarná a Balkán nyugalmát. Azt a vélekedést pedig, hogy Németországnak szándékában áll katonailag fellépni a Balkánon, az ellenség propagandafogásának minősítette. Ezzel azt akarják elérni, hogy német csapatokat tartsanak lekötve a Balkánon.[140]

Teleki május 20-án válaszolt Hitlernek. A magyar kormány mindenképp el akarja kerülni, hogy a dunai és Balkán térség békéjét megzavarja. Ezért hajlandó területi követeléseinek realizálását egy későbbi időpontra elhalasztani. Ezt saját érdekei feláldozásával teszi, mert a hadsereg vezetésétől nyert értesülései szerint az időpont kedvező lenne, hogy keleten fegyverrel érvényt szerezzen követeléseinek. Kitart szándéka mellett, annak ellenére is, hogy „minden hónap, sőt mondhatni minden elvesztegetett nap csak esetleges ellenségünk védelmi és támadó erejét, különösen pedig erődítmény-rendszerének erejét és kiterjedését nagyobbítja".[141] Az eddigi szerény katonai intézkedéseket a szomszédok nyugtalansága és mozgósításai indokolják, hiszen mégsem hagyhatjuk országunkat védtelenül és az eshetőségekre oly kevéssé előkészítve csupa olyan ország közepette, melyek tényleges katonai állományukat állandóan emelik".[142] Nem mulasztotta el ráirányítani Hitler figyelmét a román és a magyar határon tapasztalható szovjet csapatösszevonásokra, és kifejezte ezzel kapcsolatos aggályait.

[138] DIMK IV. k.783. o.
[139] DIMK IV. k.783. o.
[140] A Wilhelmstrasse... i. m. 486–487. o. (317. sz.)
[141] Uo. 487. o.
[142] Uo. 489. o.

Románia mozgósított, mire a kormány riasztotta a II. és IV., valamint a gyorshadtest alakulatait. Ezek az intézkedések már nem voltak összefüggésben egy német–magyar közös akcióval, amire már semmi esély sem volt. A nyugati német győzelmek és a szovjet nyomás hatására a román kormány egyre békülékenyebb hangot ütött meg Németországgal szemben, és távolodott a nyugattól. A nyugati befolyás háttérbe szorulásával egy időben a német behatolás felerősödött. Erre utalt a Tatarescu-kormány lemondása s Károly király új alapokra helyezett nemzeti egység politikája. A német diplomácia Berlinben és Bukarestben egyáltalában nem tudott Romániával szembeni német megszállási szándékokról, habár Magyarország részéről nem zárta ki azokat. Werthnek bele kellett nyugodnia, hogy a román–német közeledés következtében egy fegyveres leszámolás lehetősége bizonytalan időre kitolódik. A Németországtól független revízió megvalósítása elképzelhetetlenné vált számára.

Június hónapban a kormány és katonai vezetés figyelmét a nyugati front alakulása mellett elsősorban a szovjet–román viszony alakulása kötötte le. Kristóffy moszkvai magyar követ június 21-én Rosso olasz követ és Molotov külügyi népbiztos előző napi beszélgetésére hivatkozva felhívta a figyelmet, hogy a közeljövőben a Szovjetunió békés úton, de ha kell háború árán is érvényesíteni kívánja az elcsatolt besszarábiai területekkel kapcsolatos követelését. A beszélgetés során szóba került a magyar–szovjet viszony is. A szovjet kormány jó viszonyt akar kialakítani Magyarországgal, s megértéssel viseltetik a magyar területi követelésekkel szemben. A beszélgetés híre élénk figyelmet keltett Budapesten.[143]

Ezek után a kormányt nem érte váratlanul, hogy június 26-án a Szovjetunió jegyzékben fordult Romániához, és a besszarábiai, valamint a bukovinai területek azonnali átadását követelte. Sztójay már 27-én feljegyzést adott át Woermann-nak, hogy továbbítsa azt Ribbentropnak. Ebben a magyar kormány szükségesnek találta felhívni figyelmét, hogy Románia diplomáciai nyomásra hajlandó területi engedményeket tenni, amit a maga részéről diszkriminációnak tekint. Eddig a tengely kérésére a balkáni béke fenntartására törekedett, semmiféle formában nem gyakorolt nyomást Romániára, nem kötött ellene irányuló megállapodásokat. Jogos követeléseit „a tengelyhatalmakkal való esetleges megállapodások segítségével, illetve a két nagyhatalommal egyetértésben óhajtja, illetve szándékozik megvalósítani".[144] Ha Románia más állammal saját maga tárgyalásokat kezdeményez, abba Magyarországot is be kell vonni. Woermann Ribbentrop kérését tolmácsolva vette át a feljegyzést: Magyarország őrizze meg nyugalmát. Hasonló feljegyzést adott át ugyanakkor Cianónak a római magyar követ is.

Nyugalomra intett Erdmannsdorff is, akit ugyanakkor Csáky kéretett a miniszterelnökségre. Itt Teleki jelenlétében felhívta a követ figyelmét a beláthatatlan következményekre, amennyiben Románia szomszédjaival szemben területi engedményekre határozza el magát, s ugyanakkor elzárkózik Magyarország igényeinek akárcsak megbeszélések tárgyává tételétől is. Csáky hivatkozott a tengelynek tett ígéretekre, hogy Magyarország a kérdésben mérsékletet tanúsít, és háborús bonyodalmak esetén nem fogja Romániát hátba támadni. Most azonban új helyzet állt elő, mivel Románia egy másik hatalommal szemben területi koncessziókat tett, ugyanakkor háborús előkészületeket folytat és fo-

[143] Documents on German Foreign Policy. (GFGP) X. k. 22. o. (21. sz.), valamint MOL K 64-87-27/a-2653/27/1940. Rep.

[144] A Wilhelmstrasse ... i. m. 327–328. o. (496. sz.)

kozza a magyar lakosság üldözését. Csáky feltette a kérdést: fennáll-e még a birodalmi kormány kívánsága, hogy Magyarország viselkedjék továbbra is várakozóan, valamint elvárhatja-e Magyarország, hogy a tengelyhatalmak megígérik Romániával szembeni jogos igényeinek támogatását, s végül milyen álláspontra helyezkednek a tengelyhatalmak, ha Magyarország fegyveresen kényszerülne beavatkozni.[145]

Csáky június 28-án gazdasági ígéretekkel bombázta a Budapesten tárgyaló Clodiust amennyiben támogatnák Romániával szembeni területi követeléseinket, sőt kilátásba helyezte bármilyen délkelet irányú német átvonulás engedélyezését is, méghozzá ellenőrizetlenül, német szerelvényekkel és személyzettel. Ő a tárgyalásos megegyezést keresi, s szembehelyezkedik a katonai vezetés egész Erdély területének visszaszerzésére irányuló egyre türelmetlenebb követelésével. Kifejtette Clodiusnak a szovjet előrenyomulással szembeni aggodalmát.[146]

Csákynak a katonai vezetés szándékaival kapcsolatos túlzó megjegyzése célzás volt együttműködésükre a német vezérkarral. Való igaz, hogy a vezérkar követelése a fegyveres beavatkozásig terjedt, azonban ezt a kormány szándékaival ellentétben nem önálló, hanem közös akció keretében tartotta kivihetőnek. Az erőviszonyok ismeretében önálló és egész Erdély visszaszerzésére irányuló hadműveletben nem igen gondolkozott. Most úgy ítélték meg, hogy a Szovjetunió követelését Románia el fogja fogadni, mivel senkitől sem számíthat segítségre. Németország passzív marad. Feltehetően a szovjet lépésre tudtukkal és egyetértésükkel kerül sor, ha a választott időpont látszólag nem is felel meg a tengely érdekeinek. Ez utóbbi feltételezéséből kiindulva lehetséges, hogy a területi követeléseinkkel kapcsolatos tárgyalási igényünket, sőt azok demonstratív katonai lépésekkel történő alátámasztását is támogatni fogják. Felmerült az a gondolat is, hogy a Romániában esetleg bekövetkező zűrzavarra, baloldali megmozdulásokra, valamint a magyar lakosság védelmére hivatkozva, talán preventív katonai akcióra is lehetőség nyílik.[147]

Ilyen megfontolásoktól vezetve kérte Werth június 27-én az LHT sürgős összehívását. Az esti tanácskozáson, mivel Ribbentrop reagálása a hozzá eljuttatott jegyzékre még nem érkezett meg, Werth javaslatával szemben nem a már mozgósított összes magyar alakulat, hanem csak a határvadászok, valamint az V. és VI. hadtest csapatainak a határra vonását határozták el. A többi hadtest csapatai (II., III., IV., VIII.) július 2-től békeállomáshelyükön készüljenek fel a vasúti szállításra.[148]

Werth nem értett egyet a döntéssel. Ismét a tavaly márciusi helyzet állhat elő, amikor előkészületek nélkül kellett megindítania a csapatokat. A birodalmi kormánynak a szovjet–román eseményekkel kapcsolatos állásfoglalásának késése teret adott reményei újraéledésének. Németország bizonyára az Anglia elleni offenzíva előkészületeivel van elfoglalva. Az új helyzetben is változatlanul szükséges számára a román olaj biztosítása. Egy esetleges román összeomlás s ennek következtében a Szovjetunió esetleges további térnyerésének feltételezése előre számításba nem vett, a román olaj biztosítására irányuló katonai lépések megtételére, Románia megszállására késztethetik a bizalmatlan németeket, ami éppen erőik nyugati lekötöttsége következtében találkozhatna a magyar katonai együttműködésnek ezúttal a kormány egyetértésével történő felajánlásával.

[145] A Wilhelmstrasse ... i. m. 497–498. o. (329. sz.)
[146] Uo. 500. o.
[147] HL Eln. Vkf. 1. 3849/1940. A Vkf. 2. helyzetközlései: 49. sz.
[148] A Wilhelmstrasse... i. m. 500. o. (330. sz.)

A szovjet csapatok a megállapodásnak megfelelően június 28-án megkezdték Besszarábia megszállását. Menetcéljukat mindenütt zavartalanul elérték. A magyar kormány Magyarország elleni fenyegető lépésnek tekintette, hogy miközben a román csapatok a megegyezésnek megfelelően visszavonulnak, és sehol sem fejtenek ki ellenállást, Károly király június 28-án mégis általános mozgósítást rendelt el. Nem kétséges, állapította meg a vezérkar, hogy „a király, feladva az ellenállást a legerősebb ellenséggel szemben, a továbbiakban fegyverrel akar szembenézni miden más irányból várható erőszakos fellépéssel", valamint minden bizonnyal figyelembe vette a felbomlással járó belső helyzetet is. Erdélyben újabb román alakulatok jelentek meg.[149]

A mozgósítás hírére Csáky közölte Erdmannsdorffal, mivel a román mozgósítás kétségtelenül Magyarország ellen irányul, elképzelhető, hogy Károly király megkísérli meglepetésszerű támadással a Tiszáig kitolni a román határt, így próbálva visszaszerezni elvesztett népszerűségét. A birodalmi kormány hozza a román kormány tudtára, szívesen venné, ha tárgyalásokat kezdenének a magyar kormánnyal a területi követelésekről. Felhívta továbbá a német követ figyelmét arra a nyomásra, mely vezető magyar politikusok, köztük Imrédy és a hadsereg részéről Erdély kérdésében a kormányra nehezedik. Ezen körök már korábban is a fegyveres megoldást állították előtérbe.[150]

Csáky ezekben a napokban már állandó kapcsolatban állt a német követtel. Harmincadikán tudtára adta a mozgósítás miatti magyar tiltakozásra adott román választ, miszerint a román mozgósítás nem irányul szomszédjaik ellen. Ez a válasz a magyar kormányt nem elégíti ki, mivel az elmúlt napokban 4 újabb hadosztályt vonultattak fel a magyar határra.[151] Ismét rámutatott a kérdés belpolitikai megítélésére. A magyar kormányt éppen a korábban, az erdélyi kérdés megoldásának módjában tartózkodó magatartása miatt támadó németbarát körök sürgetik, hogy tegyen lépéseket Erdély érdekében, s ehhez vegye igénybe Németország segítségét. A külügyminiszter elmondta nekem – jelentette a megbeszélésről a német követ –, hogy Albrecht főherceg, aki zászlóaljparancsnokként Pécsett szolgál, tájékoztatta őt a hadseregnek a kormány külpolitikájával kapcsolatos hangulatáról. A mozgósított hadseregben él a vágy, hogy Erdélyért harcolhasson. Ez nagyon sok befolyásos magyar személyiség, köztük az erdélyi származású honvédelmi miniszter véleménye is. Általánosan elfogadott nézet, hogy Erdély kérdése döntő lélektani tényező mind Romániában, mind a magyar közvélemény körében. Ilyen körülmények között a kormány nehéz helyzetben van a parlamentben is, mikor tartózkodni kényszerül az erdélyi kérdésben való nyílt állásfoglalástól. A katonai megoldásról szólva a külügyminiszter tudatában van a várható harcászati nehézségeknek. A felhasználható magyar és román erők létszáma nagyjából egyenlő, azonban a magyarok harci morálját jobbnak tartja. Mindazonáltal egy konfliktus esetén kemény román ellenállással számol.[152]

Csáky szükségesnek találta közölni a német követtel, hogy Moszkvában a külügyi népbiztosság egyik munkatársa tudtára adta Kristófynak: kormánya érdektelen az erdélyi és a Kárpáton túli területekkel kapcsolatosan.[153]

Berlinben aggodalommal figyelték a magyar kormány által hozott katonai lépéseket. Tartottak attól, hogy a katonai vezetéstől és bizonyos politikai köröktől is szorongatva

[149] Vkf. helyzetközlés: 49. sz.
[150] DGFP X. k. 64. o. (61. sz.)
[151] Uo. 76. o. (69. sz.)
[152] Uo. 75. o. (69. sz.)
[153] Uo. 76. o. (69. sz.)

önálló hadműveletek megindítására ragadtatják magukat. Ez a lehetőség sürgette Ribbentropot, hogy a magyar kormánnyal közölje a magyar–román viszony alakulásával kapcsolatos véleményét, és erélyes hangon türelemre intse. Május 30-án müncheni látogatásra hívta meg Telekit és Csákyt. Kérte, hassanak oda, hogy addig is, míg a látogatás során az erdélyi kérdést megtárgyalják, a szovjet–román konfliktus alatt Magyarország őrizze meg nyugalmát.[154]

Ribbentrop és más berlini körök megnyilvánulásai a magyar kormány számára bizonyossá tették, hogy a birodalmi kormányt nem érte váratlanul a szovjet lépés és az ennek nyomán kiéleződött román helyzet, abba nem kíván beleavatkozni, és a magyar kormányt is óvja ettől. Hogy semmi kétségük ne maradjon, június 1-jén – a késő éjjeli órákban – a német követ Ribbentrop újabb üzenetével jelentkezett Csákynál. Az üzenet sürgősséget azt váltotta ki, hogy a nap folyamán Berlinbe érkezett a hír: miszerint a román mozgósításra válaszul a vezérkar főnökének javaslatára a kormány mozgósította a még békeállományon lévő I. és VII. hadtestet is, ezzel a hadsereg egészére kiterjesztve a mozgósítást. A csapatok megkapták a parancsot az elvonuláshoz való felkészülésre. Ribbentrop attól tartott, hogy a magyar kormány, kihasználva a románok nehéz helyzetét, azonnali katonai akcióra szánja rá magát. De, ha erre nem is kerül sor, a magyar fenyegetés megnehezíti Károly erőfeszítéseit a bel- és külpolitikai stabilitás megteremtésére, amit éppen a nyugati garanciák felmondása után a Németországhoz való erőteljes közeledés révén kíván végrehajtani. Egy magyar támadás óhatatlanul újabb román területvesztéssel járna, ami a román helyzet kiszámíthatatlan alakulásához vezetne, és veszélyeztetné a romániai német érdekeket, ami mindenképpen megelőzendő.

Ribbentrop felrótta, hogy miközben a magyar kormány Erdmannsdorffnak csak néhány alakulatról beszélt, tekintélyes magyar erők mozgósítását rendelte el. Mindezt olyan időpontban teszi, mikor a birodalmi kormány arra törekszik, hogy a Balkán ne váljék hadszíntérré. Ezért üdvözölte örömmel a Szovjetunió és Románia között létrejött békés megegyezést is. A magyar kormánynak tudnia kell, hogy Romániának nincs szándékában Magyarország megtámadása, épp ezért érthetetlen számára a magyar mozgósítás. Németország megértéssel viseltetik a magyar revíziós követelések iránt, azonban a magyar kormány nem kívánhatja, hogy azokért a német hadsereg fegyvert fogjon. Ha mégis megkísérelné követeléseit erőszakos úton érvényesíteni, azt a saját felelősségére teszi. A fejlemények és következmények beláthatatlanok. A revízió alkalmas időpontban erőszak nélkül is megvalósítható, amelynek „érdekében a német birodalmi kormány is síkraszáll".[155]

Csáky addig is, míg kormányszintű döntés születik, igyekezett megnyugtatni Ribbentropot. A magyar katonai intézkedések békés jellegűek. A kormány nem tervez támadást Románia ellen, csak tárgyalásokra akarja szorítani. Mindazonáltal a közvéleménytől indíttatva, a háborús megoldással is számol. Ilyen esetre nem vett számításba semmiféle német támogatást. Tisztában van a várható veszteségekkel is, azonban egy népnek döntést kell hozni, ha fenn akar maradni. A csapatok feltöltése és Tiszántúlra szállítása pedig aligha volt titokban tartható a német kormány előtt.[156]

Erdmannsdorff szükségesnek tartotta hozzáfűzni saját véleményét is. Itt a hangulat olyan, hogy ha nem lépünk közbe, a fegyverek bármikor elsülhetnek. Határozott fellé-

[154] A Wilhelmstrasse... i. m. 500–501. o. (331. sz.)
[155] Uo. 504. o. (334. sz.)
[156] Uo. 503. o. (333. sz.)

pésre van szükség, méghozzá a románok felé. Tegyenek önként koncessziókat „tekintettel arra a körülményre, hogy a magyar kormány a közvélemény felcsigázott várakozásai láttán már aligha van abban a helyzetben, hogy sikerek vagy legalábbis pozitív, nyilvánosan felhasználható ígéretek nélkül leszereljen".[157]

A Budapestről érkező követi jelentés vétele után Weizsacker Ribbentrop megbízásából azonnal magához kérte Sztójayt. Megdöbbenésének adott kifejezést Csákynak Ribbentrop üzenetére adott válasza miatt. Úgy látszik, nem fogta fel az üzenet komolyságát. Ezért nyomatékosan megismételt Sztójaynak: ha Magyarország fegyveres konfliktust robbant ki a Balkánon, egyedül marad.[158]

Június 2-án összeült a Legfelső Honvédelmi Tanács, hogy választ adjon a német követ által az éjszakai órákban átadott demarsra. Az óvatos Csáky előadásában elkerülendőnek tartotta a kapcsolat megzavarását a birodalmi kormánnyal. Szerinte meg lehetne ugyan nyerni egy Románia elleni háborút, de fontosabb, hogy Németország terveit ne keresztezzük, jóindulatát el ne játsszuk. Ribbenropot mindenképpen meg kell nyugtatni a magyar kormány szándékai felől. Hangsúlyozni kell, hogy ennek előterében a román kormánnyal a kapcsolat felvétele s a tárgyalások megindulása áll. A foganatosított katonai intézkedéssel kapcsolatban a jelenlévők véleménye egyöntetű volt, azok leállítása szükségtelen, de nem is lehetséges. Sőt, az volna megnyugtató, ha Románia tárgyalókészségét bizonyítandó, azonnal kiürítene és Magyarországnak átadna néhány határmenti várost. Végül megerősítették azokat a kormány által már 1939 decemberében meghatározott és az LHT által jóváhagyott feltételeket, melyek a kormány azonnali katonai lépéseit válthatják ki: 1.) a magyar kisebbség üldözése; 2.) forradalom kitörése Erdélyben; 3.) orosz előrenyomulás a Kárpátokig; 4.) kényszerrománosítás Erdélyben besszarábiai és bukovinai román menekültekkel. A válasz nem tért ki a Ribbentrop által felemlegetett katonai intézkedésekre, jelét adva, az eseményeknek a fentiekben vázolt lehetséges alakulására való tekintettel a kormány azokat nem szándékozik leállítani.[159]

A döntés változatlanul nem elégítette ki a nyugtalankodó Ribbentropot. Június 4-én délután Weizsacker közölte Sztójayval, az esti órákban Erdmannsdorff Budapesten Csákyval, hogy Ribbentrop szerint a magyar kormány álláspontja még mindig nem világos. Ennélfogva még egyszer felhívja a magyar kormány figyelmét azokra a várható, sőt bizonyos körülmények között katasztrofális következményekre, melyekkel szembe kell néznie, ha Romániával szemben fegyveres erőt alkalmaz. Németország teljesen magára fogja hagyni. A tengely a Balkánon békét akar. Vizsgálat tárgyává fogja tenni a revíziós problémát, s erről a magyar kormányt tájékoztatni fogja. Elvárja, hogy a magyar kormány elfogadja a tanácsát, és a megoldást békés úton keresi.[160]

Ribbentrop szinte hisztérikussá váló üzengetése és fenyegetőzése mögött az attól való félelme volt, hogy egy magyar lépés ürügyet szolgáltathat a Szovjetunió beavatkozására is. Ennek kezeléséhez pedig jelenleg nyugatról nem tudnak kellő idő alatt csapatokat átvezényelni. A szovjet veszélyt ezúttal nemcsak a magyar kormány megfélemlítésére alkalmas eszközként idézte fel Sztójay, amikor hangsúlyozta Ribbentrop üzenetének ezen részét. Mi sem bizonyította jobban Ribbentrop félelmét a német–szovjet viszonyra is kihatható magyar lépés megtételétől, minthogy a magyar kormány megrendszabályozásá-

[157] A Wilhelmstrasse... i. m. 504. o. (334. sz.)
[158] Uo. 503. o. (333. sz.)
[159] DGFP X. k. 104. o. (94. sz.)
[160] Uo. 117. o.

ra bedobta a német–magyar viszony kedvezőtlen alakulása lehetőségének hírestelését is. Az eszköz Sztójay volt, aki jelentésében a fenyegető következmények közé sorolta az ország nyugati határának kérdésessé válását is.[161] Csáky érdeklődésére a magyar–német érintkezésben eddig fel nem merült fenyegető gondolat forrása iránt, Sztójay saját – sugalmazás nélküli – következtetésére hivatkozott, mely szerint a Führer a hozzájárulása nélkül indított erőszakos revízió esetén nemcsak teljesen elejt bennünket, ha ugyan nem a Magyarországgal szembeni népi határt fogja követelni.[162]

A német diplomáciai offenzíva természetesen a hadseregvezetést sem hagyta érintetlenül. Homlok ezredes, magyar katonai attasé Werthnek küldött jelentésében a maga részéről is megerősítette Ribbentrop üzenetét. A kelet-európai és balkáni béke Németország érdeke, aki megzavarja, német segítségre nem számíthat. Ezen értesülései, valamint Werth kérésére Halderrel folytatott beszélgetése alapján rögzítette Homlok a magyar katonapolitikai helyzetet. Mindenekelőtt leszögezte: „Magyarország jelenleg önálló külpolitikát nem folytathat." Sorba véve a magyar politika alakulására hatással lévő államokat, megállapította, hogy a Német Birodalom terveihez és törekvéseihez az országnak kizárólagosan igazodnia és alkalmazkodnia kell „a vele szemben függő viszonyba került külpolitika céljai megvalósításának tekintetében", még akkor is, ha Németországtól, amíg Angliával nem végez, semmi sem várható. Olaszországtól a magyar politika revíziós politikájához tényleges segítséget nem, legfeljebb későbbi időpontra vonatkozó ígéreteket kaphat. A Szovjetunióval való együttműködés kizárt. A szomszédok közül Románia és Jugoszlávia megszűntek önálló külpolitikát folytatni, igyekeznek alkalmazkodni az új helyzethez, Szlovákia pedig nem számít.

Úgy látszik, Halder egy esetleges katonai együttműködésben gondolkodva, a német politika olyan lehetséges perspektíváit is feltárta az együttműködés lehetőségében ismét csalódni kényszerült, de belenyugodni nem tudó Werth előtt, amit a diplomaták nem merészeltek. Homlok ugyanis Sztójayval ellentétben a fő célról, az Angliával való leszámolásról szólva, megemlítette az ennek érdekében elkerülendő közeli és távolabbi akadályokat is. Elsősorban a Szovjetunióra kell tekintettel lennie, mivel egy vele való háború még Anglia birtokba vétele után is évekre elhúzódhat. Ekkor az Egyesült Államok háborúba lépésével is számolni kell, s „úgy az eddigi német háborús sikerek, de a háború kimenetele is német részről komoly veszélyben forognak".[163]

Homlok jelentésében minduntalan visszatért Ribbentrop kéréseihez. Megszívlelése döntő fontosságú, mert „kétséget nem hagy az iránt, amennyiben Magyarország a Német Birodalom szempontjából oly fontos kelet-európai és balkáni békét revíziós céljainak elérése miatt megbántaná, úgy német szempontból bűnös is lesz, mert ezzel a Német Birodalom eminens érdekei ellen cselekedett".[164] Óvott attól, hogy a Szovjetuniónak a Kárpátokban történő megjelenése esetén bármilyen katonai lépést tegyünk, és a szovjettel konfrontációba keveredjünk, mert ez esetben nem számíthatunk a Szovjetunióval jó viszonyban lévő Németország, de Olaszország segítségére sem.

Werth az eseményeknek – önmaga igazolására is – sajátos magyarázatot adott és sajátos következtetéseket vont le. Az Erdély érdekében lehetséges szovjet–magyar együttmű-

[161] DGFP X. k. 105. o.
[162] DIMK V. k. 292. o. (171. sz.)
[163] Uo. 297. o. (174. sz.)
[164] Uo. 282. o.

ködés lekerült a napirendről. A délkelet irányú német terjeszkedést megalapozó német–román közeledéssel – mint erre a lehetőségre Halder is célzott –, óhatatlanul a német és szovjet ellentét lehetősége kerül előtérbe. Eddig eleget győzködte hiába a politikusokat a Németországhoz való szükségszerű alkalmazkodásról és együttműködésről. Most az új helyzetben egyértelművé kell tennie, hogy a hadsereg változatlanul kész a német orientációra. Werth meg volt győződve, nem várhat tovább, és a tehetetlen kormány helyett neki kell kifejtenie Magyarország általa elképzelt helyét és szerepét a tengely háborújában és az annak eredményes megvívása utáni európai rendben.

Werth 1940. július 6-án egy „Magyarország revíziós igényeiről és azoknak indokolásáról katonapolitikai szempontból" készített német nyelvű emlékiratot nyújtotta át a külügyminiszternek.[165] Elsősorban nem őt akarta meggyőzni a magyar revíziós követelések igazáról és annak kihatásairól a tengely politikájára, hanem az ügyben érintett birodalmi köröket, elsősorban a Wehrmacht vezérkarát. Abban reménykedhetett, hogy a katonák tudatosítják a német külpolitika irányítóival a benne foglaltakat. Werth a saját magánvéleményét tartalmazó emlékiratot maga juttathatta el a birodalmi címzetthez/címzettekhez, esetleg az olaszokhoz is. A másolat megküldése Csákynak annak demonstrálására történt, hogy nem kívánja megkerülni a hivatalos utat. Arra aligha kérhette, hogy ő továbbítsa azt a címzettekhez. A levéltárban található kézirathoz semmilyen kísérő irat, megjegyzés nincs csatolva. Nem tudjuk, hogy a teljes felajánlkozást tartalmazó, a magyar kormány hivatalos politikájával ellentétes tanulmány elolvasása milyen reagálásokat válhatott ki Csákyból, még inkább Telekiből. Nem valószínű, hogy egyetértésükről biztosították a szerzőt. Továbbítását megakadályozni nem tudták, legfeljebb a kormányzónál tiltakozhattak. Nem ismert a kormányzónak az emlékiratról alkotott véleménye sem, akinek hozzájárulása nélkül Werth gyalogsági tábornok, a honvéd vezérkar főnöke, azt magánvéleményként is aligha juttathatta el a címzettekhez. Ezt feltehetően nem kockáztatta volna meg. Az emlékirat utóélete ismeretlen. Nem tudni milyen utat járt be. Lehetséges, hogy elküldésre sem került. Ettől függetlenül is fontos dokumentum, hiszen összefoglaló képet ad a vezérkar főnökének az ország jövőjét illető elképzeléseiről. Itt kifejtett gondolatai meghatározó szerepet játszottak későbbi vezérkar főnöki működése során hozott döntéseiben.

A terjedelmes emlékiratot a szerző a tengelyhatalmak számára készítette azzal a szándékkal, hogy meggyőzze őket, érdekük a magyar revízió elősegítése. Kizárólagosan győzelmükre és meghatározó szerepükre alapította mondandóját, ami egyben kijelöli Magyarország majdani helyét és szerepét az általuk alkotott új világban.[166]

Nagy-Magyarország szétdarabolása súlyos hiba volt, amit nemcsak az államalkotó magyarság, de az itt élő más népek – köztük szép számmal németek is – megszenvednek. A tengelynek Európa újrarendezésekor ezt az óriási hibát korrigálni kell. Külpolitikai céljaik, de főként stratégiai és katonai érdekeik alapján szükséges számukra, hogy a Közép-Duna-medence egész területét magában foglaló Magyarországban gondolkozzanak, s e területeket biztos kezekben tudják. Ehhez az ezeréves magyar államiság egységét újra létrehozva, vissza kell állítaniuk Nagy-Magyarországot, mely a Duna-térségben az egyetlen megbízható középhatalomként, egyedül képes érdekeiknek biztosítására.

[165] DIMK V. k.. 283. o.
[166] Uo. 298–306. o. (175. sz.)

A saját megérzését megerősítő német vezérkari sugalmazások nyomán az eddig a szovjettel még közös akciót is vállalni kész Werth felismerni vélte a délkelet irányú szovjet terjeszkedés feszültségkeltő hatását a német–szovjet viszonyban, ami ebben a helyzetben kijelöli Magyarország természetes helyét. A tengelyhatalmak által Délkelet-Európában és ezen belül a Duna-medencében létrehozandó és megőrzendő béke a szovjet–orosz hatalmi törekvésektől s az antant hatalmak bekerítési kísérleteitől egyaránt veszélyeztetve lesz. A Szovjetunió visszatért a több százéves nagyorosz tradíciókhoz, melynek célja a melegtengeri kijárat megszerzése és a szláv népek egyesítése. A Dardanellák és Szuez felé fogja figyelmét összpontosítani, ami a tengely élettere és befolyási övezete. A szárazföldi út Románián keresztül vezet. Ezt a megbízhatatlan és ingatag Románia nem fogja megakadályozni, mert nincs elég katonai ereje, és stratégiai, földrajzi fekvése is rendkívül kedvezőtlen. Nyílt határai nem teszik lehetővé a védekezést az orosz hatalmi nyomás és behatolás ellen, különösen most, hogy a szovjet Bukovinát és Besszarábiát már birtokolja. A Kárpátok román kézben nem képez akadályt, legfeljebb csak egy menekülési útvonalat a román csapatok romjai számára. Nem tudnák kivédeni, hogy az oroszok benyomuljanak a Kárpát- medencébe. A Kárpátok különben sem képezi Románia természetes határait, így az Románia felé nem nyújt védelmet. Mindebből következik, hogy egy jövőbeni orosz invázió esetére Románia nem kínál megnyugtató garanciát a tengely számára. Ilyen esetben – mint a jelenben is – behódolna a szovjetnek és engedélyezné az áthaladást. Tekintettel katonai gyengeségére, még abban a helyzetben sincs, hogy a tengely felvonulásához szükséges időt biztosítsa.

Meggondolandó ezért, hogy Németország a térség biztonságát, délkelet-európai érdekeinek képviseletét Magyarország vagy Románia kezébe teszi-e. Csak az egész Kárpát-medencét birtokló Magyarország képes az orosz veszély útjába állni. Erdélyt sürgősen vissza kell csatolni és létrehozni a tengelyhatalmak érdekeit védő 20 milliós Magyarországot, mely földrajzi és stratégiai adottságánál fogva eredményes ellensúlyt képezhet az orosz törekvések ellen. A Kárpátokon belül zavartalanul tudja erejét mobilizálni, amivel készen áll az orosz támadás visszaverésére. Románia gyenge és alkalmatlan erre a feladatra. A tengelynek nem érdeke, hogy egy viszonylag hosszú keleti határszakaszon az orosz hatalom két gyenge országgal álljon szemben, és a Közép-Duna medencét is fenyegesse, ahonnan viszonylag rövid előrenyomulással a tengelyhatalmak életterét is elérheti. Magyarország a Kárpát-határral még egy többszörös túlerejű orosz támadás feltartóztatására is képes. Ez az első világháborúban német segítséggel már bebizonyosodott. A tengelyhatalmak nézőpontjából nézve Magyarország biztos felvonulási terület is lenne szárazföldi és légierejük számára.

Megakadályozandó továbbá a Szovjetunió azon törekvése, hogy a pánszláv gondolat jegyében egy nagy szláv birodalmat alakítson ki. Ez egyben a bolsevizmus előretörését is jelenti, mely – Werth szerint – elsősorban a szláv népek körében talált termékeny talajra. Ennek is csak a Kárpátok vonala tud ellenállni. Ez szükségessé teszi, hogy Erdély mellett az amúgy is életképtelen Szlovákia is a magyar államtestbe kerüljön vissza.

A románokat és hadseregüket mélyen aláértékelő Werth elképzeléseibe nem fért bele a német–román szövetségi kapcsolaton alapuló stratégia, mely Moldvába helyezi egy Szovjetunió elleni támadás „sarokpontját".

Werth eddig Magyarországot, mint a szovjet elleni védekezés bástyáját ajánlotta a tengely figyelmébe. A sikeres védelem azonban lehetőséget teremt az (ellen)támadáshoz is. A Kárpát-vonal tehát nemcsak a szovjet előrenyomulást képes megakadályozni, de kedvező

bázist teremt a szovjet elleni offenzíva számára is. A Baltikum szovjet bekebelezésével létrejött a közvetlen német–orosz határ, mely fronttá válhat. Ehhez a fronthoz csak a Kárpátok vonala kínál kedvező „oldalazási" lehetőséget. A mostani kb. 180 km-es magyar–orosz határ azonban stratégiailag túl keskeny, ezért egy mélyebb stratégiai átkaroláshoz szükséges lenne azt kelet felé meghosszabbítani. Amíg a Kárpátok nagyobb része Romániához tartozik, a tengelyhatalmak nem tudják azt, mint alapvonalat, a Szovjetunió elleni offenzíva kiindulópontjaként használni. (Felmerül a kérdés, Werthnek a Kárpát-vonallal kapcsolatos felvetése a Barbarossa előkészítésének korai időszakában nem játszott-e szerepet a második bécsi döntésben, amely a Kárpátok keleti vonalát, mint a védelem biztonsági tartalékát adta magyar kézbe?) A felvonulás a Kárpátok mögött csak úgy készíthető elő, ha egész Erdély magyar államterületet képez. Magyarországot tehát úgy kell számításba venni – összegezte Werth –, mint egy Oroszország elleni offenzíva kiinduló bázisát.

A magyar szerep fontosságának kiterjesztése érdekében tért rá Werth a nyugati demokráciák háború utáni helyzetének elemzésére. Fejtegetését, mellyel meglehetős járatlanságot árult el a náci ideológia és célok ismeretében, aligha olvashatták tetszéssel az európai „új rend" megteremtésének városmányosai. Habár feltételezte, hogy a tengelyhatalmak Európa újjárendezését tartós békével fogják lezárni, mégsem zárta ki, sőt előreláthatónak tartotta, hogy a nyugati demokráciákkal igazi tartós (tengeri) békét nem tudnak majd elérni. Egy idő után újra erőre kapnak, és világhatalmuk visszaszerzésére fognak törekedni. Mindent megtesznek majd, hogy a tengelyhatalmakat visszavessék. Egy új háborút fognak előkészíteni, amelynek célja a tengelyhatalmak bekerítése. Terveik termékeny talajra találnak majd a délkelet-európai országokban. A románok, jugoszlávok, görögök, melyek jelenleg a szövetségesek érdekszférájába tartoznak, csak megsemmisítő német győzelem esetén fognak kilépni és színt vallani, hogy barátok vagy semlegesek. Politikai váltásuk azonban nem lesz tartós. Ésszerű hozzáállásuk következtében bármikor hajlandóak lesznek ismét az antant oldalára állni. Ilyen körülmények között a tengelyhatalmakat a bekerítés veszélye fogja fenyegetni. Ennek megakadályozására Német- és Olaszország igényelni fogja az erős Magyarországot, amelyik a tengely számára dél felé is az elővéd szerepét játssza. Werth erre – merész példaként – 1940 kora tavaszát hozta fel, amikor a tengelyhatalmak a prevenció érdekében egy magyar–német, illetve magyar–olasz kooperációt vettek számításba. Ennek a Hitler által letagadott akciónak az emlegetésével sem igen számíthatott elismerésre.

Werth fantáziáját elragadta az általa elképzelt lehetséges magyar balkáni szerep. A hatalmi érdekszférák ütközése, az itteni nációk gyűlölködése, a megegyezésre és kibékülésre való képtelenség, állandóan táplálják közöttük az ellenséges érzületet, ami a jövőben is így lesz. A kis nemzetek, a terület békéje és rendje érdekében szükséges, hogy ezt a területet egy hatalom – Nagy-Magyarország – a tengelyhatalmak érdekeinek megfelelően örök időkre biztosítsa. A török hódoltság idején Magyarország már betöltötte ezt a funkciót.

A román földgáz és olaj létfontosságú Németország számára. Feltétlenül szükséges, hogy az oda vezető út megbízható szövetséges ellenőrzése alatt legyen. Ennek bizonyítására Werth ismét visszatért a tavaszi megszállási akció tervéhez, amikor Románia megbízhatatlansága miatt az olajutánpótlás biztosítása érdekében a magyar katonai vezetés egyetértésével Németországnak erőfeszítéseket és intézkedéseket kellett tenni. Készen állt egy dél-magyarországi felvonulásra, hogy onnan indítson egy Románia elleni táma-

dást. Az olajvidék távolsága akkor 450-500 km volt, amit a leggyorsabb csapatok is csak többnapos menettel és harccal érhettek volna el. Ha Erdély visszakerülne, az olajszállítás a baráti és szövetséges Magyarország közreműködésével megnyugtató módon biztosítva lenne. Az olajvidék távolsága így csak 50-100 km, ami veszély esetén egy órán belül elérhető. Hogy ez milyen előnnyel járna a tengely számára, nem igényel további kommentárt. Amennyiben az utánpótlás nem lesz megnyugtató módon biztosítva, ez kritikus időkben megbéníthatja a tengelyhatalmakat.

Írásának befejezéseként Werth összegezte mondandóját: Az eddig általa felsorakoztatott túlnyomórészt stratégiai és katonapolitikai érvek azt hivatottak bizonyítani, hogy a tengelyhatalmaknak stratégiai és katonai érdeke, hogy a Közép-Duna–medence egy politikailag egységes Nagy-Magyarország kezében legyen. A velük baráti és szövetséges Magyarország középhatalommá fejlődhet, és hűségesen őrizheti az európai békét és a tengelyhatalmak kelet-európai érdekeit. Előretolt helyőrségként funkcionálhat, vagyis a Kárpátok védelme alatt szárazföldi és légi háborúik stratégiai bázisaként biztosíthatja haderőik felvonulását. Amennyiben azonban a Duna-medence a töredezettség állapotában marad, továbbra sem tekinthető stratégiai egységnek, és innen hathatós előkészületek, intézkedések nem hozhatók, felvonulási területként a tengely számára nem jöhet szóba. A tengelyhatalmak bízhatnak abban, hogy a Nagy-Magyarország újrateremtésével a visszakerülő nem magyar népek megtarthatják önkormányzatukat egy politikai, gazdasági és szociális tekintetben egyesített erős középállamban, mely a tengellyel szoros szövetséget alkot, s beilleszkedett Európa új rendjébe, és a jövőben az európai béke és a tengelyhatalmak keleti érdekeinek biztos őrzője lesz.

Werth egy szót sem ejtett emlékiratában arról, hogy a létrehozandó és szerinte a tengely számára oly hasznos Nagy-Magyarország létrejöttét milyen politikai, katonai támogatásuk révén képzeli el.

Miközben a vezérkar főnöke időt szakított magának, hogy írásban vázolja fel elképzeléseit, az általa irányított testület a csapatok mozgósításával, felvonultatásával és a határövezetben történő elhelyezésével volt elfoglalva. Fel kellett újítani, illetve napra készszé tenni a határövezetben folytatandó elhárító, valamint támadó hadműveleti terveket, s ezek intézkedéseit eljuttatni a seregtestekhez. A felvonulás július 10-én befejeződött. A hadseregek és alárendelt hadtestek parancsnokságai megkezdték a csapatok felkészítését, hogy a hadműveletekre mielőbb készen álljanak. A műveleteket semmi sem zavarta, mivel Ribbentrop és diplomatái, miközben a Románia elleni katonai lépésektől igyekeztek elrettenteni a kormányt, szóba sem hozták a magyar katonai intézkedések megszüntetését, azaz a mozgósított és felvonuló csapatok visszarendelését és leszerelését. Ribbentrop a német érdekeknek megfelelően csak egy magyar támadást akart kizárni, nem a határ menti fenyegető magyar katonai jelenlétet, ami alkalmas eszköz volt a román kormány fenyegetésére, német orientációjának siettetésére. Csak Németország képes megvédeni Romániát egy magyar támadástól. Azzal is tisztában volt, hogy a magyar kormányt és katonai vezetést, de a magyar politika németorientált köreit is nehéz helyzetbe hozná a leszerelés követelésével.

Hitler sem kérte Cianóval Telekitől és Csákytól július 11-én Münchenben a mozgósított magyar fegyveres erőnek a leszerelését, amit különben ő teljesen alkalmatlanak tartott a nagyobb erőt képviselő román hadsereg elleni eredményes hadműveletekre. Hitler csupán tárgyalásokat ajánlott a csalódott, máris kedvező döntést remélő Telekinek, melyekhez támogatását helyezte kilátásba.

A Münchenből csalódottan hazatért Teleki abban reménykedett, hogy Hitler, mivel érdeke a térségben a béke fenntartása, nyomást fog gyakorolni a románokra, megvalósulnak a tárgyalások, ahol nem térhetnek ki a területi engedmények elől. A feszültség fenntartása nem lehet német érdek.

Werth optimizmusát a müncheni tárgyalás eredménytelensége kevéssé rendítette meg. Nem változtatott ezen a német hadsereg vezetőinek München után kialakult véleményéről küldött, június 18-i keltezésű Homlok-jelentés sem. A revíziós követeléseket tekintve elsősorban a katonák részéről mutatkozik bizonyos fokú megértés. Halder, Tippelskirch tábornokok és mások kijelentései azonban ne hagytak kétséget az iránt, hogy a jelen időpontot ők sem találják alkalmasnak a revízióra. Aggodalommal szóltak arról az eshetőségről, ha Magyarország „kizárólag saját érdekeit tekintve", megtámadja Romániát, s ezzel felborítja a balkáni békét, aminek további fejleményei beláthatatlanok. Homlok megerősítve látta saját korábban kifejtett véleményét: „A magyar revíziós törekvések fegyveresen Magyarország által önkéntesen választott időpontban nem valósíthatók meg. A tengelyhatalmak részéről a megértés és jóindulat fennáll. Úgy az időpont, mint a revíziós törekvéseink mérve a tengelyhatalmaktól is függ. Egyelőre részükről a nagy helyzetre való tekintettel a békés úton való megegyezés látszik előtérben lenni."[167]

Werth Hitler és a katonák megnyilvánulásaiból azt vonta le, hogy a nyomásgyakorlás eszközének tartják a felvonult magyar honvédséget a megbízhatatlan románok ellen. Még nem vetette el annak lehetőségét sem, hogy a román olaj védelme közös akcióhoz is vezethet. Különösen most, hogy Homlok a német hadsereg erőállapotát és diszlokációját elemezve felhívta a figyelmet a birodalomból, sőt Franciaországból Lengyelországba irányuló csapatszállításokra, ami szerinte is a német kormánynak a Szovjetunióval szembeni növekvő bizalmatlanságával magyarázható. Érdekük, hogy a végleges győzelem érdekében a Szovjetunióval a konfrontációt elkerüljék, azonban, mint a német tisztek egymás közötti beszélgetéseiből kivehető, bizonyos, hogy az Anglia elleni győzelem után Németország a Szovjetunió ellen fordul. Az attasé az Anglia elleni hadműveletek megindításáról szóló hírek valódiságát is kétségbe vonta. Ez Werthet megerősítette azon hitében, hogy amit emlékiratában a német–szovjet viszonyról kifejtett, Hitler elképzeléseitől sem áll távol. Az események nyomása alatt a miniszterelnök is kénytelen lesz feladni a németekkel szembeni elutasító magatartását. Kettőjük viszonyának meghatározója – remélhetőleg – nem az ő jelen és jövővel kapcsolatos meglátásainak és ajánlásainak tagadása lesz. Közelebb hozza őket egymáshoz a román határon felvonult, háborúra készülő hadsereg iránti közös felelősség is. A közös cselekvés kényszere állhat elő, amikor majd nem tehetők megfontolás tárgyává az olyan kihívások, mint az együtt menetelés a Wehrmachttal. Werth maga mögött érezte a honvédség tábornoki és tiszti karának támogatását, akik akárcsak ő, a német villámháborús győzelem egyik meghatározó tényezőjének tartották a német politikai és katona vezetés között fennálló példamutató együttműködést. Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, a határon felvonult 1. hadsereg vezérkari főnöke írta erről a „példamutató" kapcsolatról: „A katonai vezető tényezők és szükségletek elsőrangú fontosságának megértése arra vezetett Németországban, hogy minden államügyben a katona szava dönt. Ott államügyek eldöntésénél nem beszélnek »vezérkari szakközegekről« – ami nonsens –, hanem a katonai szempontokat természetüktől fogva elsőbbséggel ruházzák fel, s csak a módozatok tekintetében hallgatják meg a

[167] DIMK V. k. 344. o. (208. sz.)

jogi, gazdasági, közigazgatási stb. »szakközegeket«. Abból indulnak ugyanis ki, hogy a háborúk előkészítése már maga is háború, és talán olyan fontos része a háborúnak, amely már el is dönti a játszmát. Erkölcstelenség és vakság tehát a katonai vezért akkor az ország élére ereszteni, amikor a gyenge, önző, széthúzó és rövidlátó békepolitika eszközei kimerültek, a politika maga megbukott, és most mindenki a katonáktól várja a csodákat. Ezek nem állhatnak be, a katona csődöt mond, újra elsüllyesztik és szidják."[168]

A vezérkar főnöke a csapatoknál tett szemléi során a szervezési, hadműveleti és ellátási intézkedések ellenőrzése mellett fontosnak tartotta, hogy a seregtest-parancsnokságokon összegyűlt tiszteket lelkesítő előadásokban tájékoztassa a külpolitikai helyzetről s annak a számunkra várhatóan kedvező további alakulásáról. Felhívta figyelmüket, hogy az elhangzottak nem képeznek titkot, hozzák azt a legénység tudomására. A 3. hadsereg alárendelt alakulatainak a VII. hadtest harcálláspontján összegyűlt tisztjei előtt július 23-án tartott előadásában mindenekelőtt a magyar–német viszonyról megállapította, hogy az immár hosszú ideje jónak és súrlódásmentesnek nevezhető. Ebben nagy része van, hogy Magyarország volt az egyetlen állam, amelyik a délkeleti helyzet tisztázása érdekében késznek mutatkozott Németországgal közös hadműveletre. A liberális körök által az ellentétekről felfújt híresztelések alaptalanok, a légkör megrontására törekszenek. Sikertelenül, mert Berlinben tisztában vannak azzal, hogy ezek a megnyilvánulások nem a közhangulatot fejezik ki. Németország osztatlan barátsággal viseltetik Magyarország iránt.

Az erdélyi kérdés megoldása szempontjából döntő jelentőségűnek nevezte Werth a miniszterelnök és külügyminiszter müncheni megbeszéléseit. Ennek során – szerinte – Hitler és Ciano minden kétséget kizáróan Erdély egész területére elismerte igényjogosultságunkat. Azonban pillanatnyilag az európai helyzet nem olyan, hogy a tengely számára délkeleten egy háború kívánatos volna, ezért felkérik Magyarországot, halassza el jogos igényeinek fegyverrel való kivívását. Ennek ellenében Németország Olaszországgal egyetértésben ígéretet tett, hogy politikai és erkölcsi nyomást gyakorol Romániára, hogy adja fel eddigi merev álláspontját, és kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lépjünk fel, ha egyéni biztonságunkat, erdélyi honfitársaink létét veszélyben látjuk. Sorra vette azokat a magyar kormány által meghatározott és szerinte a szövetségesek által is elismert eseteket, amikor a magyar csapatok azonnal megindulhatnak. A magyar kisebbség bántalmazása, a román kormány összeomlása és belső villongások kitörése esetén van a honvédség felhatalmazva, hogy fegyveresen bevonuljon Erdélybe, ha kell harc árán is elfoglalja azt. Nem szólt viszonyt Werth a német–román viszony alakulásáról, annak a honvédséget érintő negatív megnyilvánulásairól.

Werth kitért a magyar–orosz viszony alakulására is. Ennek annál is inkább szükségét érezte, mivel korábban nem zárta ki velük a katonai együttműködés lehetőségét. Cáfolta és alaptalannak minősítette a Magyarország elleni orosz felvonulásról szállongó híreket. A helyzet ennek éppen az ellenkezője, azt lehet mondani a magyar–orosz viszony kifogástalan. Bár egyelőre még nem hozták nyilvánosságra, de a közelmúltban Molotov tengely diplomaták, de a magyar köve előtt is kijelentette, hogy kormánya elismeri Magyarország jogát és létérdekét Erdélyre. A két ország között semmiféle vitás, illetve elintézetlen kérdés nincs. Különben a német követ tudtára adta Molotovnak, hogy kormánya miden orosz behatolást a Kárpátok medencéjébe barátságtalan cselekedetnek minősít.

[168] *Magyar Katonai Szemle*, 1940. 8. sz. 315. o.

Végül mondandója összegezéseként megállapította, hogy „Magyarország jelenlegi helyzete nemcsak, hogy jó, hanem briliáns, a jelenlegi helyzet döntő helyzet, ebből már visszaút nincs, hanem csak előre. Pillanatnyilag az idő nekünk dolgozik."[169]

Nincsenek ismereteink arról, hogy a seregtestparancsnokok számára tartott szűk körű eligazításokon miről beszélt a vezérkar főnöke. Hogyan nyugtatta a csapataik harckészültségének fenntartására kötelezett parancsnokokat, akik választ vártak égető kérdéseikre? Megegyezést követő bevonulásra vagy Erdély harccal történő visszafoglalására számíthatnak-e? Mikor várható az indulás? Ez azért is sürgető volt, mert, mint a hírszerzés naponta megerősítette, a határövezetbe folyamatosan újabb román csapatok és felszerelés érkeztek, ami támadás esetére egyre rontotta a magyar csapatok esélyeit. A vezérkar főnöke konkrét válaszokat nem adhatott, legfeljebb még két-három hetes kitartásra buzdíthatott. Mindenesetre optimizmust sugárzó megnyilvánulásai, a tőle megszokott határozottság megnyugtatóan hathattak.

A vezetésnek minden szinten a mozgósított több mint félmillió ember és közel fele annyi ló bizonytalan időre történő kihelyezéséből származó problémák tömegével kellett szembenéznie, melyekre az idő előrehaladtával egyre kevésbé találta a megnyugtató válaszokat. A csapatok az akkori ország területének legszegényebb részein vonultak fel. A katonák, lovak, felszerelés hosszú kihelyezése megzavarta az itteni falvak mindennapi életét, a folyamatban lévő mezőgazdasági munkálatokat. Ennek hatása a munkaerő elvonása következtében az ország egész területén érezhető volt. A terepen folyó gyakorlatok, a készenléti állások és megindulási helyek kiépítése további károkat okoztak. Fokozták a gondot a csapatok helyi beszerzései, melyek zavarták a lakosság ellátását. A hosszúra nyúló várakozás, a bizonytalanság, a sok szabadidő és semmittevés a parancsnokok erőfeszítései ellenére is rontották a csapatok fegyelmi helyzetét. A kezdeti lelkesedést néhol a csüggedés váltotta fel. Az emberek nem voltak felkészülve, hogy ilyen sokáig lesznek távol otthonuktól. A zömében paraszt katonákat izgatta az otthoni mezőgazdasági munkák – az aratás – állása. Egyre inkább kezdték kétségbe vonni bevonultatásuk értelmét, hiszen nekik nem hosszú tétlenséget ígértek parancsnokaik, hanem hogy rövidesen Erdélybe fognak menetelni. A tisztek – zömében tartalékosok – között is romlott a hangulat. Ők sem értették, hogy a kormány és katonai vezetés ígéretei, a tengelyhatalmak maximális jóindulata ellenére miért késik az indulás.

A tétlenségnek egyetlen haszna volt a vezetés számára, hogy időt nyertek a felszerelésbeli hiányosságok részbeni megszüntetésére. Sor kerülhetett a lőszerhiány pótlására, valamint a hadműveletekben fontos szerephez jutó gépkocsizó és lovasdandárok harc- és gépjármű anyagának pótlására.

A vezérkar tudatában volt, hogy a helyzet sokáig nem tartható fenn. Addig is, amíg remélhetőleg egy két hét alatt megoldódik, a fegyelemnek a meggyőzés mellett akár kíméletlen eszközök alkalmazásával történő fenntartására hívták fel a parancsnokok figyelmét. Gyakoroltassák továbbá a hadműveleti tervekben meghatározott feladatoknak megfelelően az alegységeket, ami elsősorban a készenléti és megindulási helyek elfoglalásából, illetve a támadáshoz való felfejlődés gyakoroltatásából állt.

Werthet bosszantotta a tehetetlenség, amibe belekényszerült. Természetétől távol állt a bizonytalankodás, amit a katona számára megengedhetetlennek tartott, és amit egyre nehezebb volt lepleznie katonái előtt. Mielőbb valamilyen döntést kell hozni. A tengely-

[169] *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Budapest, 1945. 225–226. o.

hatalmaknak – elsősorban Németországnak – nem lehet érdeke a feszültség robbanásig történő feszítése. A körülmények egyre inkább azt a kedvező megoldást erősítették számára, hogy a tengely nyomásra rövidesen megegyezésnek kell születnie Erdély kérdésében. Véleményét erősítették Homlok Berlinből érkező jelentései: Németországnak érdekeivel ellentétes Románia tönkretétele, ezért a magyar követelések összességével szemben kompromisszumot keres. A közvetítést azonban ilyen áron is el kell fogadni, mert követeléseinket Romániával szemben fegyveres erővel nem valósíthatjuk meg. A közvetítésnek ára lesz: „egyúttal ellenőrző szerep, s ha szükséges diktáló szerep is", a kialakított helyzet fenntartása érdekében.[170]

A Salzburgban július 27-én sorra kerülő német–román találkozótól területi döntést vártak Budapesten. A döntés már folyamatban van, eredményei a hét folyamán minden bizonnyal mutatkozni fognak, olvasható már egy nappal később a vezérkari helyzetelemzésben.[171]

A bizakodás korai volt. Budapesten ingerült nehezteléssel vették tudomásul a sovány eredményt. Salzburgban Hitler, miközben ígéretekkel és fenyegetésekkel igyekezett Romániát további közeledésre bírni, felvetette a magyar területi követeléseket is. Tárgyalásokat és kompromisszumos megoldást ajánlott az átadandó területek nagyságát illetően. Óvta a románokat a fegyveres összeütközés káros következményeitől. Ezúttal tartózkodott attól, hogy összehasonlítsa a két hadsereg erejét. Elzárkózott egy esetleges döntőbírósági közreműködéstől is, mikor a román miniszterelnök ezt megemlítette.

Hitler magatartása közel sem volt oly kemény, mint ezt Budapesten remélték. Kétségkívül a német–román közeledés további megalapozására törekedett. A magyar politikusok közül kevesen óhajtottak szembenézi a sajnálatos ténnyel, hogy Hitler nyugalmat akar a térségben, számít a román gazdasági erőforrásokra, sőt hadseregre is. Természetesen fogalmuk sem volt arról, hogy Hitler már ekkor elhatározta a Szovjetunió elleni hadjáratot, melynek Románia egyik felvonulási területe lesz. Ez alól elsősorban Werth volt kivétel, akit Homlok jelentései is segítettek az érlelődő német–szovjet ellentét s ebben Románia felértékelődő szerepének felismerésében. Ezért Homlok javallatai a kompromisszumról számára egyetlen reális megoldásként mutatkoztak. Románia várhatóan egyezkedni kényszerül, de húzza az időt, hogy erdélyi katonai erőire támaszkodva minél kisebbre redukálhassa a magyar területi követeléseket.

A honvédség vezetői között a kedvezőtlen jelek ellenére is tartotta magát az a nézet, hogy Hitler nem paktálhat le oly mértékig a közös ellenség románokkal, hogy számunkra kedvezőtlen területi döntést hozzon. A katonai hagyományokon alapuló német–magyar bajtársi szövetség is kiállja a próbát az erdélyi kérdés körüli csatározásokban. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a német hadsereg presztízse a kora nyári nagy győzelmek hatására tovább nőtt nemcsak a hivatásos, de tartalékos tisztek előtt is. Ekkor még némi kölcsönös rokonszenv is tapasztalható volt a két tisztikar között. A tájékozottabb vezérkar arra számított, hogy a német–román közeledés és kapcsolatok elmélyülése ellenére a német hadsereg vezérkara Hitlernél felkarolja a magyar törekvéseket. Jó jelnek tekintették, hogy tavasszal Románia megszállásának előkészítésekor is figyelembe vették a magyar vezérkar felajánlotta együttműködést, bár Hitler ezt nem ambicionálta különösebben. Baráti gesztusként értékelték továbbá, hogy a német vezérkar tagjai olyan bizalmas

[170] DIMK V. k. 358. o. (221. sz.)
[171] Vkf. Helyzetközlés: 78. sz.

értesülésekhez juttatták magyar bajtársaikat, melyeket a német külpolitika nem óhajtott a magyar kormány tudomására hozni. Arra nem terjedt ki a figyelmük, hogy az esetek jó részében nem a német vezérkariak jóindulatú pletykálkodásáról, hanem tudatos, a diplomácia által szükségesnek tartott hírkiszivárogtatásról volt szó.

Az idő előrehaladtával azonban elsősorban a csapatok tisztjeinél a magyar–német kapcsolatokra is kiterjedő értetlenség és a hangulat romlása volt érezhető. A vezetés a szövetségi hűség, a magyar és német hadsereg közötti bajtársi együttműködés múltjának és jelenének még fokozottabb előtérbe állításával kívánta áthidalni a helyzetet.

A kifelé optimizmussal teli és közeli megoldást ígérő kormányon Salzburgot követően bizonytalanság uralkodott el. A következő lehetőségekkel nézett szembe: kompromisszumos megoldást eredményező tárgyalásokat kezdeményez a román kormánnyal; a tárgyalások meghiúsulása esetén megkísérli legalább Erdély egy részének fegyverrel történő visszafoglalását; a honvédség minden eredmény nélküli demobilizálása. Ez utóbbi megoldás elfogadhatatlan volt. Teleki tisztában volt vele, ha a tárgyalások eredménytelenek lesznek, és ezt követően nem tesz a katonai megoldást is magában foglaló lépéseket, a kormány ellehetetlenül a közvélemény előtt, s jobbról támadásoknak teszi ki magát. Ő, mint a revíziós gondolat atyja, személyében sem vállalhatta és nem is gondolt az eredménytelen visszavonulásra. Bízott a kétoldalú tárgyalások sikerében, a Hitler által ehhez megígért támogatásban, de nem szívesen gondolt a román kormány által felvetett döntőbírói közreműködésre.

Werth és Bartha is elképzelhetetlennek találták a visszavonulást. Ez a kudarc megmagyarázhatatlan a cselekvésre kész hadseregnek. A hosszan tartó mozgósítás és kihelyezés megszüntetése minden eredmény nélkül demoralizáló hatást váltana ki mind a tisztikar, mind a legénység körében. Megrontaná a viszonyt a hadsereg vezetése és az események előtt értetlenül álló tisztikar között. Megkérdőjelezné a német orientációra alapozó egész vezérkarfőnöki tevékenységét, ami elkerülhetetlenné tenné lemondását. Egy ilyen helyzet a szélsőséges politikai erők nem kívánatos aktivizálódásához vezetne hadseregen belül és kívül.

Werth bízott a tárgyalásos megoldásban. A románok tárgyalási készségét nem sokra becsülte, ezért változatlanul csak a németek támogatásával és nem ellenükben tartotta lehetségesnek a helyzet megoldását. Telekivel ellentétben egy döntőbíráskodást sem tartott elvetendőnek. A tárgyalások meghiúsulása esetén marad a fegyveres megoldás. Erdély legalább részbeni visszafoglalása sikeres hadműveletekkel egyre kevésbé látszott kivihetőnek. Tisztában volt a határ túloldalán felvonult román erők túlsúlyával, mellyel szemben nem képes megnyugtató és sikerrel biztató erőfölényt biztosítani. Korábban a dezorganizált román erők ellen a német vagy szovjet együttműködésben megvívott hadműveletek még eredményt ígértek. Ribbentrop azonban a július eleji sikerrel kecsegtető helyzetben, mint Németország érdekeivel össze nem egyeztethető lépést, ezt megakadályozta. Azóta a román hadsereg rendezte sorait, megerősödött és jelentős túlerőt vonultatott fel a magyar csapatokkal szemben. Folyamatosan érkeznek jelentések a beérkező újabb román erőkről. Fegyverzetük, éppen a német támogatás révén is, sokat javult. Szervezettségük, kiképzésük és morális erejük jobb, mint amire számítani lehetett.[172] Németország bizonyosan jól felfogott érdekében szállít fegyvereket nekik, bizonyosan nem azért, hogy a magyar hadsereg ellen erősítse a már szinte szövetségesének számító

[172] Vkf. Helyzetközlés: 108–109. sz.

Romániát. Messzemenőbb tervei vannak vele. Mindebből következőleg, felvetődik a kérdés, Németország most milyen álláspontra fog helyezkedni egy magyar támadás esetén? Mindenesetre a számunkra amúgy is egyre romló erőviszonyok között, katonai akciónkra csak legvégső esetben, az erdélyi magyarság elleni támadások, illetve a kétoldalú tárgyalások eredménytelensége esetén kerülhet sor.

Azt nem tudta Werth, hogy Hitler július 31-én a Berghofban az összegyűlt német katonai vezetők előtt már meghatározta a Szovjetunió elleni hadjáratban részt vevő erők nagyságát és 1941 tavaszában megjelölte a hadjárat kezdetét is. Közölte, ki akarja küszöbölni Délkelet-Európában a felvonulást zavaró tényezőket, ami magában foglalja a magyar–román viszony rendezését is.

Július elején a vezérkar tervezői Werth iránymutatása alapján alakították ki hadműveleti tervet, mely a felvonult seregtestek számára meghatározta a támadó hadművelet során végrehajtandó feladatokat. Sajnos a vezérkar hadműveleti iratanyaga a Hadtörténelmi Levéltár 1944-es kitelepítése során teljes egészében elpusztult, így nem ismerjük az erdélyi felszabadító hadműveletek tervét sem. Egész Erdély elfoglalása megoldhatatlan feladat elé állította volna a csapatokat, ezért nem is volt tervezhető. Amint ez a megmaradt irattöredékekből és visszaemlékezésekből megállapítható, a terv a határmenti városok elfoglalását és a Szamos-völgyébe történő benyomulást tűzte közvetlen feladatként a csapatok elé. Ez elégségesnek mutatkozott, hogy – amennyiben a harcokra egyáltalában sor kerül – kiváltsa Németország közbeavatkozását, alkalmat adjon a döntőbírói fellépésre. Ennek Werth meggyőződése szerint legkésőbb 1-2 napos, remélhetőleg még kezdeti magyar sikerek jegyében folyó csatározások után be kell következni. Így a várható veszteség is még elviselhető lesz. Nem zárta ki azt sem, hogy amennyiben a román kormány megszakítaná a német nyomásra megkezdődő tárgyalásokat s makacsul ellenállna a magyar követeléseknek, úgy esetleg Németország támogatásával is sor kerülhet beavatkozásunkra.

Teleki is tisztában volt a két hadsereg közötti erőviszonyokkal, ezért tartott a tárgyalások meghiúsulása esetén elkerülhetetlenné váló fegyveres megoldástól. Ő is abban bízott, hogy a támadást még a súlyosabb veszteségek és kudarcok elszenvedése előtt meg lehet állítani. Az ily módon számra nem kívánatos helyzet elé kerülő Németország fegyvernyugvást hirdet, majd területi engedményekre fogja rábírni Romániát. Azt sem zárta ki, hogy Románia még előbb döntőbíráskodást fog kérni a Hitlertől, ezzel elkötelezve magát Németország mellett. Az augusztus 7-i minisztertanácson Teleki a tárgyalásokat megelőző tájékozódás céljából Budapestre érkezett Bossy volt budapesti román követre hivatkozva erről tájékoztatta a jelenlévőket. A románok remélik, hogy a tengelyhatalmak nem engedik meg a fegyveres összecsapást Magyarország és Románia között. Ezért bíznak a döntőbíráskodásban. Ez elkötelezettséget jelent részükről, amit nekünk mindenképpen el kell kerülni.

A kérdés kezelése markáns nézetkülönbséghez vezetett Werthtel. Ő ugyanis nem elvetendőnek, hanem célravezető megoldásnak tartotta, ha alkalmasint a magyar kormány is döntőbíráskodás iránti igénnyel fordul Németországhoz. A miniszterelnök aggályoskodását érthetetlennek tartotta. Elképzelhető, hogy Werth ezt a később nagy vihart kiváltó véleményét Fütterer német légügyi attasé előtt is kinyilvánította, de az sem kizárt, hogy az környezete valamelyik tagja által jutott német fülekbe.

Megdöbbentő, de semmi nyomát nem leljük annak, hogy ezekben a nagy fontosságú kérdésekben Teleki közvetlenül érintkezésbe lépett volna Werthtel, hogy kikérje véleményét. Úgy látszik, a tavaszi német átvonulás ügyében összehívott és eredménytelennek

bizonyult értekezletet követően nem kívánt közvetlen kapcsolatba lépni a kérését negligálóval. Közös megbeszélések helyett csak Barthán és Csákyn keresztül érintkezett vele, és közölte a maga és kormánya állásfoglalásait. Arról sem tudunk, hogy Werth, aki – többször kifejtette – a háborús konfliktus szempontjából meghatározó jelentőséget tulajdonított a politika és hadsereg együttműködésének, makacsságát félre téve kereste volna a lehetőséget a közeledésre. Hallgatott a kormányzó is, aki úgy látszik ez esetben sem tartotta szükségesnek a helyzet tisztázását.

Hosszas várakozás után, augusztus 14-én Hory volt varsói követ vezetésével Turnu Severinbe utazott a magyar küldöttség, hogy végre döntésre vigye a két ország közötti területi vitát. A vezérkart Ujszászy ezredes képviselte. Amint ez közismert, az álláspontok összeegyeztethetetlensége kétségtelenné tette, hogy megegyezésre nincs remény. A kezdetben még reménykedő magyar kormánykörök egyre csüggedtebben fogadták a híreket. Augusztus 24-én a tárgyalások végleg megszakadtak, a magyar küldöttség visszatért Budapestre. Hitler ígéretei ellenére láthatólag teljes passzívitással szemlélte a tárgyalások sikertelenségét.

Habár Teleki Münchenben kijelentette Hitlernek, hogy a megegyezés elmaradása esetén Magyarország kénytelen lesz fegyverrel fellépni, jelenleg is aligha számíthatott Hitler jóváhagyására. Azt végleg elvetette, hogy döntésért hozzá forduljon. A visszavonulás azonban már lehetetlen volt. A kormány a kormányzó hozzájárulását elnyerve úgy döntött, hogy megindítja a csapatokat. A hadseregparancsnokok már augusztus 23-án megkapták az irányelveket a hadműveletek megindítására. „Híreink és jelek szerint Románia Erdély fegyveres védelmére készül. Román erőknek Magyarország területére való betörései várhatóak azzal a céllal, hogy a békét megzavarják, a békés megegyezést lehetetlenné tegyék és háborút provokáljanak."[173] Fel kell készülni arra, hogy a hadsereg a románok „kezdeményező betörését ellentámadással" megtorolja. A csapatok készüljenek fel, hogy a „fővezérség külön parancsára" az ellentámadó hadműveleteket azonnal megkezdhessék, amit az összes felvonult magyar erő egyidejű akcióba lépésével általános támadó hadműveletté kell fejleszteni.[174] A csapatoknak augusztus 26-ról 27-re virradó éjjel kell a támadáshoz felfejlődniük és elfoglalni a kijelölt megindulási körleteket, hogy 28-án hajnalban a határ egész hosszában megindulhassanak.[175]

Csáky, akinek Werthez hasonló aggályai voltak a katonai akcióval kapcsolatosan, és közel állt hozzá egy Németország számára is kedvező megoldás gondolata, szükségesnek tartotta a birodalmi kormány várható reakciójának kipuhatolását a magyar lépésre. Már 24-én kérette a német követet, és nyomatékosan közölte vele, hogy a tárgyalások megszakadtak, a kialakult helyzet bizonytalan. Erdmannsdorff azonnal táviratozott Berlinbe: benyomása szerint, ha a tengely közbe nem lép, Magyarország rövidesen támadást indít.

Augusztus 26-án Csáky ismét kérette a német követet, és tájékoztatta a helyzet alakulásáról. A kormányzótól és a hadseregtől szemrehányásokat kapott, amiért felült a románok halogató taktikájának, ami lehetővé tette, hogy újabb csapatokat irányítsanak Erdélybe. Egy magyar támadás esetén ezt a veszteségek növekedésével fogjuk megfizetni. Az erdélyi magyarokkal való brutális román bánásmódról érkező hírek robbanásig feszítik a hangulatot. A román magyarázatok nem kielégítőek. A müncheni találkozón a

[173] HL Főv. hdm. 40/600.
[174] Uo.
[175] HL 390/2. hds. I.a. 40. és 320/2.dd. I.a. 40.

Führer megállapításait úgy értelmezték, hogy csak a jól felfegyverzett román hadsereggel szemben óvta a magyar kormányt, nem pedig a német érdekek sérülése miatt. Ebből a kormány arra a következtetésre jutott, hogy szabad kezet kapnak, ha Románia végleges elutasító magatartást tanúsít. Csáky bizalmasan megemlítette még, hogy a Führer kedvező üzenete a kormányzónak megfelelő erővel bírna, hogy visszatartsa őt és a hadsereget valamilyen gyors akciótól. Ő nincs abban a helyzetben, hogy ezt megtegye, mert az a látszat keletkezne, mintha Románia pártját fogná. A döntőbíróság lehetőségét Csáky nem hozta szóba. Kérte a német követet, tájékoztassa feletteseit a beszélgetésről.[176] Csáky ugyanekkor utasította Sztójayt, hogy érdeklődje meg, a német birodalmi kormány egy magyar–román konfliktus esetén szigorú vagy megértő magatartást tanúsít-e.[177]

Moszkvában Kristóffy augusztus 23-án felkereste Molotovot. Ha a magyar–román tárgyalások megszakadása esetén a fegyveres megoldás lép életbe, a magyar kormány számíthat-e a Szovjetunió barátságos magatartására?[178] A válasz két nap múlva megérkezett: a magyar követeléseket megalapozottaknak tartják. Magatartásuk kedvező lesz Magyarország számára.[179]

A magyar kormány hivatalos állásfoglalásának berlini átadására augusztus 27-én, a tervezett katonai akció megindítása előtti nap délutánján került sor, nem sok időt adva a német álláspont kifejtésére és a harccselekmények leállítására, holott az éppen a várható német reagálást volt hivatva megtudakolni és az esetleges retorziót elhárítani. A Sztójay által Woermann-nak átadott üzenet kifejtette: a tárgyalások kudarca után a magyar kormány a katonai megoldás gondolatával foglalkozik. Nem szabad megvárnia, hogy a katonai helyzet Románia számára még kedvezőbben alakuljon, így magának kell meghatároznia a beavatkozás időpontját. A kormány tisztázni szeretné, vajon szigorúan vagy jóindulatúan semleges magatartást tanúsít-e a birodalmi kormány, azaz „a semlegesség mely fokára, illetve formájára helyezkedne a Német Birodalom Romániával szemben?"[180]

Az üzenet ekkor már ad acta volt teendő, ugyanis a román kormány közölte Berlinnel, hogy a területi vitában hajlandó elfogadni a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. Miközben Sztójay átadta a kormány üzenetét, Ribbentrop felhívta Csákyt, és augusztus 29-re Bécsbe hívta a magyar kormányfőt és a külügyminisztert.

A közeli magyar támadást sejtető s az ezzel kapcsolatos német állásfoglalást megtudakolni hivatott üzenet átadására meglehetősen későn került sor. Az eredeti támadási terv végrehajtása esetén ugyanis éppen a birodalmi kormány reagálására nem adott volna elég időt. Erre két magyarázat is elfogadhatónak látszik. Az első szerint a magyar támadás elhatározása csak a németeknek szánt blöff volt. A kormány ezt a módot találta alkalmasnak, hogy a kérdést a holtpontról elmozdítsa. A másik, hogy Teleki valóban el akarta indítani a csapatokat augusztus 28-án hajnalban, megelőzve a német közbeavatkozást és biztosítva ezzel az önálló kezdeményezést, vállalva az esetleges retorziós lépéseket is. Ez utóbbi szerint a magyar üzenet átadása azért történt ily késői időpontban, hogy már ne legyen lehetőség az akció megakadályozására. Ez esetben Teleki nem mérte fel helyesen környezete reagálását. Nem gondolta, hogy a németek már az intézkedés kiadását követő órákban ismerték a tervezett akciót időpontjával együtt.

[176] DGFP X. k. 544. o. (393. sz.)
[177] A Wilhelmstrasse... i. m. 515. o. (343. sz.)
[178] DGFP X. k. 508. o. (314. sz.)
[179] Uo. 527. o. (318. sz.)
[180] A Wilhelmstrasse... i. m. 515. o. (343. sz.)

Hitler magyar és román diplomáciai és katonai csatornákon keresztül pontosan értesült a krízis alakulásáról. Most elérkezettnek látta az időt a beavatkozásra: diplomáciai, de ha szükséges katonai eszközökkel rendezi és a maga hasznára fordítja a román–magyar viszályt. Attól tartott, hogy a fegyveres konfliktus kitörése és a magyar bevonulás esetén a magyar törekvéseket pártoló Szovjetunió is megindul. Jelentések érkeztek a román határ menti szovjet csapatmozdulatokról is. Szükségessé válhat a román olajvidék gyors megszállása. Nem volt megengedhető, hogy a román hadsereg, melynek a Barbarossa tervben szerepet szánt, a magyarok elleni harcban pazarolja az ő támogatásával kiegészített felszerelését. Ezért már 26-án este Halderrel is tanácskozott, s a diplomáciai megoldás sikertelenségének esetére katonai előkészületekre adott parancsot. Az előkészületeket, megfelelő gépesített csapatok és légierő összevonását, augusztus 30-ig kellett végrehajtani úgy, hogy az ne izgassa fel túlzottan a Szovjetuniót.[181]

Augusztus 30-án megszületett a bécsi döntés. Az ország lakossága érthető örömmel fogadta. A Bécsből hazafelé utazó magyar küldöttséget tomboló lelkesedés kísérte a közbeeső állomásokon. Teleki közben fülkéje mélyébe húzódott, s a lemondás gondolatával foglalkozott. Politikája csődjének tekintette amit Bécsben Erdmannsdorff Csáky tudtára adott, nemcsak a román, de a két fél közös óhajának tekintik a döntőbíráskodást. Werthet jelölte meg forrásként, aki már korábban Fütterer előtt úgy nyilatkozott, hogy a döntőbíráskodás óhaja a magyar kormány szándékától sem áll távol. Tehetetlenséget érzett: képtelen megfékezni a politikája ellenében ható erőket. Képtelen úrrá lenni Werth felett, aki állam az államban, egyre nagyobb befolyással bír a kormányzónál is, s minduntalan beleavatkozik az ország sorsára kiható döntésekbe, előidézve azoknak a kormány politikájával ellentétes kimenetelét. Ezúttal is súlyosan kompromittálta a kormányt. „Ez történt akkor – panaszolta hazaérkezése után Horthynak –, amikor a kormány egész politikája arra volt építve, hogy mi nem kérünk döntőbíróságot, mert érdekeink azt kívánták, hogy a románok kérjenek, vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat. Csáky közölte is Erdmannsdorff-fal, hogy ez a kijelentés a kormány politikájával ellentétes. Kénytelenek voltunk tehát ebben is a vezérkar főnökének politikai nyilatkozatát dezavuálni."[182]

Teleki számára a Werth iránt érzett gyűlöletté fokozódó ellenszenve nem hagyott kétséget az őket tájékoztatók igazmondása felől. Eszébe sem jutott, hogy külügyminisztere sem tartotta teljesen elvetendőnek, hogy döntőbíráskodást kérjünk, így részéről sem kizárt ennek illetéktelenek előtti korábbi óvatos megpendítése. Hazatérte után nem kereste meg azonnal Werthet, hogy meggyőződjön a hallottak igazáról, hanem az átélt kudarctól gyötörve, Horthyt lepte meg lemondásával. Megválaszolhatatlan kérdések merülnek fel előttünk: Vajon Teleki felháborodását közvetlenül Werthnek is tudomására akarta-e hozni? A későbbiek azt valószínűsítik, hogy ez nem állt szándékában. Ha erre nem volt hajlandó, a kormányzónak hagyta ezt a hálátlan feladatot? A kormányzó a miniszterelnök kifogásaiból mennyit tartott szükségesnek tudtára adni? Werth végül feltehetően tőle értesült a miniszterelnök vele szembeni haragjáról s annak okairól? Ha Werth tudtára jutottak a miniszterelnök kifogásai, úgy érezte-e, hogy az ország miniszterelnökével szemben tisztáznia kell magát? Ennek megtörténtére semmi sem utal. Vajon mit gondoltak egymásról a szeptember 5-i szatmári bevonuláson Horthy két oldalán állva, miközben az üdvözlő beszédeket hallgatták és a csapatok díszmenetét fogadták? Werth Teleki szo-

[181] *Halder:* i. m. II. k. 78. o.
[182] MOL K 589. I. B.

kásosan komor, rezzenéstelen arcáról nem sokat olvashatott le. Ha hivatalosan nem is, de mellékcsatornákon bizonnyal eljutott hozzá Teleki lemondásának híre és annak okai. Legalábbis lehettek sejtései, hogy ebben az ő személyének is része van. Nem vonhatta kérdőre a miniszterelnököt. Csáky azon kevesek egyike, aki tudott a lemondásról, tájékoztathatta volna, azonban Teleki minden bizonnyal diszkrécióját kérte. A boldogságban úszó kormányzónak kisebb gondja is nagyobb volt, mint hogy a feszült hangulatot oldja maga körül.

Werth figyelmét igyekezett az elvonuló csapatokra összpontosítani. A Teleki miatt érzett bosszúságát Nagybaczoni Nagy Vilmos gyalogsági tábornokon, a Szatmárnémetibe bevonuló I. magyar hadsereg parancsnokán vezette le. Nagy Vilmos vetélytársa volt vezérkarfőnöki kinevezésekor, s azóta is fenntartásokkal közeledett hozzá. Minden lehetőséget kihasznált, hogy kellemetlenkedhessen – panaszolta Nagy Vilmos: „ez alkalommal sem mulasztotta el, hogy borsot törjön az orrom alá. Amikor ugyanis a díszmenet még javában folyt, és a vonatalakulatok vonultak el, nem törődve a helyzet ünnepi voltával, hirtelen felém fordult és indulatosan kérdezte, hogy mit keresnek a díszmenetben a vonatjárművek is, mikor ő úgy rendelkezett, hogy csak a csapatoszlop, ellátó alakulatok nélkül, meneteljen el a kormányzó előtt. Azért – feleltem –, mert jóváhagyásommal a hadtestparancsnok így intézkedett. Itt csak az ütközetvonat – lőszer és élelem – megy a csapatokkal. A románok még az utolsó pillanatban is azt mondták, hogy nem nyugszanak bele a döntésbe, és az Avasban meg fogják támadni a bevonuló magyar alakulatokat. A hadtestparancsnoknak, mint felelős vezetőnek felfogása és intézkedés szerint a csapatoknak a lőszert és az élelmet magukkal kell vinniök, mert ha most elválasztják őket egymástól, akkor ma már nem találkozhatnak, és így ellátásuk nem lesz biztosítva."[183] A vezérkari parancsban különben sem volt szó arról, hogy a vonatok nem követhetik a csapatoszlopot. A kormányzó a szóváltást hallva, közbeszólt, s Nagynak adott igazat. A vita ezzel véget ért ugyan, a kormányzó leintését azonban aligha tudta a vezérkar főnöke megemészteni. Werth – mint Nagy Vilmos emlékiratában elpanaszolja – ezt követően egész az ő „jóakaratának" tulajdonított 1941. januári nyugállományba helyezéséig nem szűnt meg kellemetlenkedni.

A kormányzó maradásra bírta Telekit. Az anomáliák tömegét tartalmazó levelében foglaltak orvoslását ígérte neki. A legnehezebb feladatnak a miniszterelnök és Werth közti elmérgesedett viszony feloldása ígérkezett. Az erdélyi bevonulás elfoglaltságaira hivatkozással azonban el lehetett odázni a kényes ügyet. A kormányzó meg akarta tartani Werthet, akit képzett katonának, jó emberének ismert meg, adott véleményére, s gyakran hagyta magát meggyőzni általa még Telekivel szemben is. A német hadsereg nyugati sikerei, a végül is Németország segítségével megvalósuló területnyereségek – jelen esetben Erdély – erősítették a Werth által képviselteket, Horthy számára is egyre elfogadottabbá lett a kül- és katonapolitika német orientációhoz való közelítésének szükségessége. Werth személyében biztosítékot látott, hogy közreműködésével a szélsőjobbtól befolyásolt tisztikart maga mellett tudja tartani, kifogja a szelet azok vitorlájából, akiknek a hadseregen belüli előretörése egy szélsőjobboldali, a kormányzó ellenőrzése alól kicsúszó, érdekeit sértő, hatalomátvételig is terjedhető veszélyt idézett fel.

Werth természetesnek találta, hogy a Legfelsőbb Hadúr, ha Teleki befolyására nem is a helyzet alakulásának megfelelő mértékben, de támogatja és megvédi a hadsereg irá-

[183] *Nagybaczoni Nagy:* i. m. 43. o.

nyításában képviselt törekvéseit, annál is inkább, mert meggyőződése szerint – amint ezt a négyszemközti találkozásaik és referálásai alkalmával elhangzottak megerősítették – azok tőle sem állnak távol. Értékeli felkészültségét, szakmailag indokolt és határozott előterjesztéseit, javaslatait. Ha nem így lenne, a miniszterelnök kívánságára már rég menesztette volna. Azt remélte, mivel a bécsi döntés is őt igazolja, a jövőben még fokozottabb támogatást fog élvezni a miniszterelnökkel szemben. Mindazonáltal felismerve Horthynak Telekihez fűződő szinte baráti kapcsolatát, valamint saját mozgásterének határait, valószínűleg sohasem lépett fel a kormányzónál nyíltan Telekivel szemben. Ő csak az erre mindig nyitott kormányzónak objektíven, a tőle telhető meggyőző erővel igyekezett megvilágítani a hadsereg problémáit, helyzetének alakulását, előadni a hadsereg részéről a kormány által kitűzött célok megvalósításának érdekében tett javaslatait.

Teleki igyekezett respektálni Horthynak Werthtel szembeni engedékenységét, szándékát, hogy a hadseregvezetést általa saját helyzete biztosítására is kezében tartsa. Azonban a kormányzót nem volt nehéz meggyőzni a Werth által képviselt és célravezetőnek tartott stratégia helyességéről. Németország sikerei és megkerülhetetlensége a térség politikájában rá is meggyőző hatással voltak. Teleki veszélyesnek tartotta, hogy a kormányzó engedi eluralkodni magán ezeket a hatásokat. Óvni akarta, de egyre kevésbé tudta meggyőzni, hogy a vezérkar politikailag szűk látókörű főnöke és a mögötte felsorakozó hozzá hasonló katonák olyan külső és belső erőknek válnak eszközeivé és kiszolgálóivá, melyek hatalomra jutása nem kívánatos hatással lesz az ország és a kormányzó helyzetére.

Az elkeseredett Teleki első felindulásában szeptember 1-jén a kormányzóhoz írt levelében kifejtette, hogy a várhatóan tovább élesedő helyzetben egy olyan, a kormányzó bizalmát élvező ember kezébe kell letenni a hatalmat, aki a „miniszterelnök tényleges jogaival jön, és úgy lép fel". Ajánlatot is tett a megfelelő emberre, ami nem volt mentes a kormányzónak szánt iróniától. „Én valószínűleg nem vagyok erre alkalmas, mert túlságosan engedtem, hogy fejemre nőjenek a katonák, és ezért kevesebb lesz a tekintélyem, mint egy új embernek. Olyan ember kell, mindegy hogy katona vagy civil, aki teljes bizalmadat bírja. Ezért gondolnám, de csak ezért, Werthet vagy Fischer Lajost, bár különben távolról sem tartom alkalmasnak egyiket sem az ország vezetésére, és a mai helyzetben a mienk vezetésére éppen nem. Ugyanezt tartom Sztójayról, aki másrészt a németeknek szimpatikus volna és katona."[184] Óvta a kormányzót a katonai diktatúrától, ami Werth vagy Sztójay vezetése esetén fenyegető valósággá válhat, pedig az ország jövője ezzel ellentétes. Végül Keresztes-Fischer Lajost ajánlotta, aki vele mindenben egyetért.

Végül a miniszterelnök hangsúlyozni kívánta, hogy a Werth és közte kialakult helyzet miatt azért nem szólt, nehogy az a Werthtel szembeni személyes antipátiának tűnjön. Sajnál elmenni, mert aggódik az ország sorsáért. „Ezért tartottam ki máig is, és tettem (túl) magamat mindezeken a nehézségeken. Ezért hagytam a dolgokat ily sokáig mindinkább elfajulni, azaz elfajultan maradni. De ahányszor próbáltam szólni, sohasem kaptam igazat a katonákkal, nevezetesen a vezérkar főnökével szemben. Márpedig kötelességemnek tartottam hazámat és a kormányzómat, akihez baráti szálak is fűznek, e helyen szolgálni és kitartani. Ma azonban a feladatok megnőttek, és azt az erőt már nem érzem magamban, hogy ezeknek a feladatoknak ilyen tisztázatlan és bizonytalan helyzetben ne-

[184] Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 233. o.

kivágjak."[185] Teleki itt még csak általában Werth számára a továbbiakban elfogadhatatlan magatartásáról írt, azonban arról nem, mi volt az utolsó csepp a pohárban.

Lemondásának indokait csak másnap terjesztette terjedelmes feljegyzésben Horthy elé. Mindenekelőtt felhívta figyelmét az egyre növekvő befolyásra, amelyet a hadsereg a polgári kormányzatra gyakorol. Tizennyolc havi türelmes tapasztalat alapján teljes felelősséggel jelenthetem ki – írta –, hogy „Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni se tudja". Türelemmel és tapintattal eddig „valahogy el tudtam lavírozni ezen nehézségek között, habár természetesen korántsem tudtam elhárítani az államigazgatásra és különösen gazdasági életünkre gyakorolt számos igen káros dolgot".[186] Ilyen körülmények között felelősséggel vezetni nem lehet. Egy új miniszterelnök az igen bonyolult viszonyok között csak úgy lesz képes az összes problémákat egy kézben tartva felelősséggel cselekedni, ha ehhez megkapja azt a lehetőséget, hogy „a legfelső hadúri jogok kivételével minden egyéb vonatkozásban a legfőbb intéző legyen".[187] Teleki tudta, hogy Horthy igen érzékenyen figyel a hadúri jogait érintő minden vélt vagy valós sérelemre és ezekkel mindenkor szembeszegül. Hadúri jogait a vezérkarnak neki közvetlenül és kizárólagosan alárendelt főnökén keresztül gyakorolja. Tisztában volt ezzel Werth is, aki e jogok hadseregbeli megtestesítőjeként, a hadúr védelmét élvezve fejtette ki működését. A hatáskörét túllépő intézkedései aligha voltak lehetségesek a kormányzó –legalábbis hallgatólagos – jóváhagyása nélkül. Aki őt támadja, veszélyes vizekre téved, mert a hadúri jogok kritikusává léphet elő. Ennélfogva Telekinek a vezérkar főnöke elleni fellépése közvetve a kormányzó személyét is érintette. Ezért szükségesnek találta, hogy kitérjen a hadúri jogok gyakorlásának kérdésére, „amelyek vonatkozásában – úgy látszik – kételyeket és félelmet keltettem főméltóságodban". Teleki leszögezte, hogy a törvény értelmében „a hadsereg vezérlete békében és háborúban, annak belső szervezésére és vezénylésére vonatkozó ügyek a hadúri jogok körébe tartoznak, s mint ilyen az államfő által személyesen, a felelős kormány kikapcsolásával intéztetnek". Mindazonáltal a kormány sok vonatkozásban „ezekkel kapcsolatos tényekért is felelős az országgyűlésnek". „Mindazok az ügyek azonban, amelyekkel a hadsereg tevékenysége az államvezetés és igazgatás egyéb területeivel érintkezésbe jut, vagy azokba bekapcsolódik, csak a felelős kormány által intézhetők."[188] A háborús felkészülés során a személyi és anyagi erőforrások mozgósítása elkerülhetetlenné teszi, hogy a hadsereg az államigazgatás számos területén közvetlen szerephez jusson. Ide sorolhatók a termelés haditermelésre történő átállítása, ellenőrzése, népmozgalmi nyilvántartása stb. Ez a szerep azonban nem jelenthet a hadsereg részéről önálló ügyintézést, csak a honvédelmi érdekek képviseletét, érvényesülésének ellenőrzését. Ebből következőleg „a hadsereg azon tagjai, akik ezeket a feladatokat az igazgatásai ágakban végzik – bár személyi és fegyelmi tekintetben katonai felsőbbségük alá tartoznak és az alól ki nem vonhatók, mégis, az igazgatás terén végzett funkcióik tekintetében a felelős kormány, illetve az illetékes miniszter irányítása alatt kell állniuk."[189] Amennyiben ellenük kifogás merül fel vagy feleslegessé válnak, eltávolítandók.

[185] Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 233. o.
[186] Uo. 238. o.
[187] Uo. 239. o.
[188] Uo.
[189] Uo.

Különösen veszélyesnek tartotta a miniszterelnök a katonáknak a kormány tudtán kívül és szándékait megkerülve a gazdaság terén kezdeményezett önálló akcióit, melyek igen kellemetlen kényszerhelyzeteket eredményeztek. Megtörtént esetek felsorolásával támasztotta alá, hogy a felesleges, a katonai vezetés, személyesen a vezérkar főnöke által is kezdeményezett, honvédelmi érdekekkel indokolt erőszakos beavatkozások a gazdaságba és az iparba, melyek elsősorban szükségtelen megrendelésekben és kapacitásemelésekben, a pénzzel történő felelőtlen gazdálkodásban nyilvánultak meg, jelentős károkat okoztak.

A legsúlyosabban azonban a hadsereg Werth által jóváhagyott önálló külpolitikai tevékenysége érintette Telekit. Elkerülhetetlen – írta –, hogy a hadseregvezetés saját attaséi útján információkat szerezzen s utasításokat adjon. Ez azonban nem jelenthet „a felelős kormány külpolitikájától eltérő vagy azzal bármilyen tekintetben ellentétes, vagy külön úton járó, vagy még csak a külügyminiszter részéről minden részletében nem ismert külpolitikai működést", amiből következik, hogy e jelentések politikai információiról a külügyminiszternek tudomásul kell bírnia, úgyszintén a vezérkar által a katonai attaséknak kiadott ilyen tartalmú utasítások „csak a felelős kormánnyal egyetértésben, a miniszterelnök vagy a külügyminiszter előzetes tudomásával adhatók ki".[190] Miniszterelnöksége első percétől irritálta, hogy sokáig sem ő, sem pedig a külügyminiszter nem kapott információkat a katonai attasék működéséről. Azóta már a vezérkar küld összefoglaló jelentéseket, de továbbra sincs módjuk betekinteni a jelentésekbe, és nem ismerik a vezérkar főnökének a az attasék számára küldött politikai jellegű utasításait. A miniszterelnök és a külügyminiszter megkérdezése és tájékoztatása, sőt tudta nélkül folytak vezérkari szintű tárgyalások a német vezérkarral, melyek részletei és eredményei csak későn jutottak a kormány tudomására. Ezért történhettek olyan dolgok, mint a tárgyalás a német vezérkarral az átvonulásról. Írásbelileg semmi nem volt lefektetve, vagy ami volt azt nem láttuk, „és politikai vonalon ez tárgyalásainkat és állásfoglalásunk helyes eltalálását lényegesen megnehezítette".[191] Több esetben a vezérkar főnöke véleményén alapuló vezérkari információk el is tértek a kormánynak a vezérkar főnöke által jól ismert álláspontjától. Nemrég a katonák előtt a németeknek Erdélyre vonatkozó ígéretéről úgy nyilatkozott, ami nem felelt meg a tényeknek. Ez a németeknél káros hatást váltott ki, és a kormánnyal szemben bizalmatlanságot keltett. Legutóbb a döntőbíróság kérdésében tett nyilatkozatot, ami „nem vált hasznára a későbbi diplomáciai harcunknak... és ismét egy olyan tény volt, amelynek reparációja sok fáradságba és érdekeink bizonyos csorbításába kerül".[192]

Teleki végül a Honvédelmi Minisztérium és a vezérkar, valamint a polgári szervek együttműködése megjavításának szükségességére hívta fel a kormányzó figyelmét. Ennek alapvető feltétele, hogy a tisztikarban és nevezetesen a vezérkarban kialakult, a viszony megrontására alkalmas szellemet megváltoztassák. A Legfelsőbb Hadúr az általa szükségesnek vélt módon hívja fel a hadsereg vezetőinek figyelmét, hogy a hadúri jogok körébe nem tartozó ügyekben, melyekben „a hadsereg tevékenysége az államvezetés és -igazgatás egyéb területeivel érintkezésbe jut, vagy azokba kapcsolódik, csak a felelős kormány intézkedhetik, és mindenki, aki ezekbe kapcsolódik, a felelős kormány irányítását köteles követni, és annak van alárendelve. S ugyanígy ez hangsúlyozandó a politikai tevékenységre is,

[190] Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 247. o.
[191] Uo. 248. o.
[192] Uo.

akár bel- – és ez fontos – akár külpolitikai. Ebben is a katonaságnak és a vezérkarnak is a miniszterelnöknek kell alárendelve lenni... Ez alól kivétel a hadseregnek azon katonai vonatkozású ügyei, amelyek a legfelsőbb hadúri jogokból folynak."[193] A magát szinte megoldhatatlannak látszó feladattal szembetaláló miniszterelnök igyekezett megnyerni az erre nem túlságosan fogékony kormányzót, hogy segítsen visszafogni a nemcsak a kormányzat, de az ő ellenőrzése alól is egyre inkább kicsúszó és nem kívánt irányba forduló folyamatokat.

Horthy Telekit maradásra bírta. Az erdélyi bevonulás napjaiban különben is nehezen lehetett volna megmagyarázni a kormányválságot, a döntésért ünnepelt miniszterelnök távozását, távol maradását a bevonulási ünnepségekről. A látszólag nehezebb feladatnak Werth maradásának elfogadtatása ígérkezett. A miniszterelnök vádjai nyomán ugyanis menesztése várható lett volna. A kormányzó azonban elégedett volt ténykedésével, tőle sem akart megválni. Egyrészt a Teleki által felhozottakat nem látta oly mértékben veszélyeseknek a magyar politikára mint a kormányfő, másrészt nem volt megfelelő embere a vezérkar főnökének helyére. A Teleki által bepanaszoltakat a katonák olyan bocsánatos bűnének tartotta, melyek a hadsereg felkészítése érdekében kifejtett igyekezetük s az ilyen munkálatokban való járatlanságuk következménye. Egyes megnyilvánulásaik idővel kijavítandók, azonban ezek nagyobb megrázkódtatással járó személyi változtatásokat nem igényelnek. Ezért Teleki panaszáradatát rossz idegállapotából eredő túlzott érzékenységének akarta betudni. Mindenesetre a katonáknak a kormányhoz való viszonya rendezésének ígéretével nyugtathatta. Werthtel és Barthával tisztázza a felmerült nézeteltéréseket. Azzal is érvelhetett, hogy a vezérkar élén most végrehajtott változtatások zavart, nyugtalanságot kelthetnének, nehéz lenne azokat megindokolni a vezetőivel elégedett tisztikarnak. Az erdélyi bevonulás példás megszervezéséért és lebonyolításáért méltán kitüntetett vezérkariak és csapattisztek az ünneplés napjaiban bizalommal tekintenek a vezérkar főnökére, aki maga is megkapta a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített Nagykeresztjét. Értetlenül fogadnák a vezérkar főnökének menesztését német politikai és katonai körök is.

Amint erre Teleki számított, Horthy valóban nem örült a katonáknak az ő hadúri jogaival történő visszaéléseire, mint a törvényes rendet veszélyeztető tényezőre való hivatkozásának. Ezúttal is óhatatlanul a hadúri jogainak korlátozására irányuló kísérlet veszélyét érzékelte. Kínos, hogy Teleki ennek felülvizsgálatát és orvoslását várja tőle. Megfontolandóaknak tartotta a katonák mentségére szolgáló érveket is, melyek felhozhatók a miniszterelnök elmarasztaló ítéletével szemben. Az ország erőinek mozgósítása, a feszült helyzet megkívánta erőltetett hadseregfejlesztés, 1939 őszétől már a honvédelmi törvény felhatalmazása alapján kihirdetett kivételes hatalom körülményei között, gyorsított ütemben folyt. A vezérkar főnöke által irányított és képviselt, a hadsereg szervezésére, háborús felkészítésére és vezényelhetőségének megteremtésére irányuló ügyeket, valamint munkálatokat lehetetlenség úgy körülhatárolni, hogy azok a sürgős megvalósítás során határozottan és élesen elkülönüljenek és elválaszthatóak legyenek a kormányzat által képviselt és ellenőrizendő ügyektől és jogköröktől. Teleki szerint azonban Werth és beosztottjai ezt meg sem kísérelték, mivel mindezt fölös és elkerülendő zaklatásnak, az ország totális mozgósítását hátráltató tényezőnek tekintik. Kitért azon érv elől, hogy a katonák csak az általa célként kitűzött önálló politikai cselekvés előfeltételeit igyekeztek mielőbb megteremteni.

Nem tudjuk, hogy a szeptemberi napokban Teleki által felhozott kifogások közül melyeket hozta a kormányzó Werth tudomására. Feltehetően igen kevés konkrétumot mond-

[193] Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 250. o.

hatott, csupán általánosításokra szorítkozhatott. Semmiképp sem maradhatott azonban titokban a miniszterelnök levele, az abban felvonultatott kifogásai. Werth levonhatta a következtetést: a miniszterelnök menesztését kéri a kormányzótól. A napok múlásával azonban nem történt semmi. A jelek arra utaltak, hogy változatlanul bírja a kormányzó bizalmát, így egyelőre nem kell helyzetének változásával számolnia. A veszély azonban ennek ellenére nem múlt el véglegesen. Teleki valószínűleg továbbra is mindent meg fog tenni, hogy leváltassa őt a kormányzóval. Sikerre azonban csak úgy számíthat, ha a kormányzónak is megfelelő elfogadható embert ajánl. Ez csak Nagybaczoni Nagy Vilmos lehet. Jelölését Rátz miatt egyszer már elvetette ugyan a kormányzó, azonban változatlanul elsőszámú ellenlábasának tartotta. Ezzel magyarázható Werth Nagy Vilmossal szembeni növekvő ingerültsége az erdélyi bevonulás napjaiban. A tervezett erdélyi hadműveletek súlypontját képező 1. magyar hadsereg vezényletét rábízta ugyan, azonban ez nem akadályozta abban, hogy vetélytársát a kormányzó előtt igyekezzen lehetetlenné tenni.[194] Ha őt félreállítja, Teleki nem tud megfelelő embert ajánlani helyette. Így kénytelen lesz továbbra is együttműködni vele egy olyan időszakban, melynek történései várhatóan a vezérkar főnökét fogják igazolni vele szemben. Nagy megkönnyebbülés volt Werth számára, hogy 1941 januárjában nyugállományba helyeztethette Nagy Vilmost.

A kormányzó halogató magatartásának Teleki igyekezett véget vetni. Werth, aki elvonulni látta a vihar szelét, megengedte magának, hogy változatlanul konfrontálódjon a miniszterelnökkel. Az újabb ellentét a hadsereg további erőltetett fejlesztése körül alakult ki. Ez ellentétben állt a miniszterelnök elképzeléseivel, aki abban reménykedett, hogy lehetőséget kap az eddigi gyorsított fegyverkezés következményeként kialakult súlyos gazdasági helyzet legalább részbeni rendezésére. Lehetőség nyílna a visszacsatolt területek gazdasági beillesztésére. További elcsatolt területek visszaszerzésére nem látott lehetőséget politikájának veszélyeztetése nélkül. Ebben a helyzetben nem tervezte újabb beruházási hitel rendelkezésre bocsátását, ami ellenérzéseket keltett a hadseregben, ahol veszélyben látták a honvédség mennyiségi, de főképpen minőségi fejlesztésének folytatását. Márpedig számolni kell a háború kiterjedésével, ami a térséget sem kerüli el. Werth már korábban is számolt a német–szovjet ellentét kibontakozásával a Balkán birtoklásáért, ami fegyveres összecsapáshoz vezethet. Németország befolyása alá fogja vonni Bulgáriát és Jugoszláviát is, melyeket, ha nem engednek a nyomásnak, megszállnak. Dél felé is megnyílhat a revízió lehetősége. Ebből Magyarország nem vonhatja ki magát. Amitől Teleki félt, és remélte, hogy elkerülhető, azt Werth nem elkerülni akarta, hanem felkészülni az adott lehetőség kedvező kihasználására.

Teleki nem várt tovább, hanem szeptember 27-én kihallgatást kért a kormányzótól. Jónak látta figyelmeztetni Horthyt, ígérete ellenére a közte és a katonák közti viszony változatlanul rendezetlen. Sőt, az úgynevezett „Erdélyi" hitel újabb nézeteltérésre adott okot, amikor betekintést kért annak felhasználásába. A kormányzó, aki remélhette, hogy az idő múlásával maguktól is elcsitulnak az ellentétek, a bevonulással kapcsolatos elfoglaltságaira hivatkova ismét elnapolta az ügyet.

A kormányzónál történtekről Teleki tájékoztatta Barthát, aki szeptember 28-án keltezett levelében a bizalmatlanság jelének tekintette a miniszterelnök már Horthynak kifej-

[194] *Nagybaczoni Nagy:* i. m. 38. o. Kapóra jött, hogy Nagybaczoni Nagy tábornokot Imrédyvel fenntartott barátságban tudta elmarasztalni. Nagy Vilmos figyelmét Rátz Jenő magánlevélben hívta fel, hogy a volt miniszterelnök tartalékos századosként vonatparancsnok az 1. hadseregnél. Kérte, helyezze pozíciójának megfelelő beosztásba. Nagy Vilmos ezzel egyetértett, s törzséhez osztotta be Imrédyt.

tett kívánságát, hogy „szüntettessék meg a honvédelmi miniszter azon külön joga, hogy a honvédelmi tárca szükségleteire globálisan rendelkezésre bocsátott költségvetés keretében az egyes tételeket belátása szerint, a szükséghez mérten állíthassa át, tehát a költségvetés keretén belül bizonyos szabadsággal gazdálkodhassék". Ez Bartha szerint arra enged következtetni, hogy a miniszterelnök aggódik, hogy „a honvédelmi miniszter, élve ezen lehetőséggel, olyan irányban fejlesztheti a honvédséget, mely nem egyezik a kormány intencióival".[195] Szükségesnek találta megjegyezni, hogy egy ilyen bonyolult pénzgazdálkodás áttekintése és ellenőrzése jelentések útján aligha lehetséges, s a tájékoztatásokból a miniszterelnök „megnyugvást csak akkor fog nyerni, ha bensőleg meg van győződve arról, hogy honvédelmi miniszterének előadásai teljes hűséggel adják vissza a való helyzet tükörképét".[196] Lemondását is kilátásba helyezve, félreérthetetlen éllel megjegyezte, hogy „egy változás a honvédelmi miniszter személyében ma, amikor történelmünk egy fontos szakasza zárult le, és honvédségünknek új feladatokra kell felkészülni, semmiféle irányban nem jelent megrázkódtatást és attól sem kell tartanom, hogy egy ilyen változásból kifolyólag személyemre vonatkozólag bárki is kedvezőtlen következtetéseket fog levonni."[197]

Telekit felbőszítette honvédelmi miniszterének kihívó hangja, mellyel távozásának várható következményeire hívta fel figyelmét. Ennek ellenére elmulasztotta az egyetlen célravezető lépést, hogy Horthy várható rosszallását is vállalva menessze Barthát. Miért nem szabadult meg a vezérkar főnökének akaratát a kormány politikájával szemben is sorozatosan és meggyőződéssel képviselő miniszterétől? Az időpontot nem találta alkalmasnak a konfrontálódásra a politika és a hadsereg szélsőségeseivel? Lehetséges, hogy nem akart cseberből vederbe lépni? A Bartha–Werth duót a kisebb rossznak tartotta? Tény, megalkudott a helyzettel, és kemény hangúnak szánt, de óhatatlanul önigazolónak sikeredett levéllel válaszolt. Sajnálja, hogy Bartha a legcsekélyebb szóra is felveti a bizalmi kérdést, holott erre a „legteljesebb bizalmat kifejező együttműködésével" sem neki, sem más miniszternek nem adott okot. Amit Barthától kér az „a miniszterelnöknek nemcsak legelemibb joga, de legelemibb kötelessége is, mert hiszen a miniszterelnök az ország egész kormányzatát át kell hogy tekintse, és ezen áttekintéshez szükséges, hogy világosan lássa az összes minisztériumok működésének és kormányzatának főbb vonalait... Ha ezt nem teszi, akkor nincs értelme annak, hogy egyáltalában miniszterelnök legyen."[198] Jelenleg sem ő, sem a pénzügyminiszter nem rendelkezik kellő tájékozottsággal a honvédelmi költségvetés felhasználásáról. E nélkül nem képes az ország ügyeit összefogni. Megragadta az alkalmat, hogy ismét és nagyon határozottan szót emeljen a hadsereg önállósulási törekvései ellen. Barthának is megismételte, amit a kormányzónak már előadott. „A miniszterelnöknek ma, amikor az államvezetés e nagy társadalmi krízisben társadalomvezetést is jelent, kötelessége az összes állampolgároknak egymáshoz közelebb hozását ápolni. És ebbe nyilván a tisztikar is beletartozik. Mert ha nem, és ha az külön vonalon halad, akkor e tekintetben is jogos az a nézőpont, mint a gazdasági vonásokban, hogy koncentrálás nélkül a katonaság az államban, illetve két kormányzat van, egy civil és egy katonai."[199]

Macartney angol professzor ismert monográfiájában egy szeptember 29-i kormányzói audenciáról is említést tesz, amikor is Horthy magához rendelte Werthet és Barthát, hogy

[195] MOL K 63-473.; *Szent-Iványi:* i. m. 521. o.
[196] Uo. 522. o.
[197] Uo. 523. o.
[198] A Wilhelmstrasse... i. m. 524. o.
[199] Uo.

a szintén jelen lévő Telekivel végre tisztázzák a fennálló nézeteltéréseket. Macartney téved, a Teleki és Bartha közötti – a fentiekben tárgyalt – nézeteltérés nyomán létrejött üzenetváltást értelmezte úgy, hogy az a kormányzó előtt zajlott le. Találkozó sem ekkor, sem később nem jött létre. Horthy megkímélte magát egy ilyen, a résztvevőkhöz méltatlannak tartott kínos szembesítéstől.[200]

Horthyt a Teleki és a katonák közti viszony csillapítására kellett késztesse a szélsőséges jobboldali erők fokozott, számára sem kívánatos előretörése, ami a tisztikart sem kerülte el. Ebben a helyzetben a hozzá hű Werthtel tudta biztonságban magát, aki híven a szolgálati szabályzat által előírtakhoz, de gondolkodásmódjánál fogva is változatlanul távol tartotta magát mindenféle pártpolitizálástól, és – lehetőség szerint – üldözte azt a hadseregben is. Ez nem kis nehézséggel járt, mert a tábornoki és tisztikar körében egyaránt szembe kellett néznie az Imrédysták és a nyilasok előretörésével. Hiányos ismereteink nem terjednek ki a vezérkar főnökének hadseregen belüli viszonyaira. Nem tudjuk vezérkaron belüli beosztottjai, illetve a tábornoki kar tagjai közül kikkel tartott fenn baráti vagy legalábbis bensőségesebb kollegális kapcsolatot, mennyiben ismerte politikai nézeteiket. Kikkel jött össze baráti társaságban? Nem ismerjük civil kapcsolatait sem. Sem a korabeli, sem pedig a háborút követő időszak jobb- és baloldali sajtójában, naplókban és visszaemlékezésekben nyomát sem találjuk semmilyen adatnak, véleménynek, ami közelebb vihetne bennünket hadseregen kívüli közszerepléseihez és magánéleti megnyilvánulásaihoz. Meglehetősen bizalmatlan ember benyomását kelti számunkra, aki csak magára számított, és megingathatatlanul haladt a maga általa jónak tartott és kimért úton, amíg élvezheti a Legfelsőbb Hadúr – számára egyetlen parancsnok – egyetértő támogatását. Ráérzett a politika alakításának ízére, amiről nem szívesen mondott volna le. Az események arról győzték meg, hogy jó úton jár. Voltak-e egyáltalában kétségei, elbizonytalanodásai, nem tudjuk. Ha igen, nem valószínű, hogy ezeket bárkivel is megosztotta. Nem kívánta a kormányzó bizalmát is élvező miniszterelnök bukását, ami a politikai stabilitás felborulását jelenthetné. Saját pozíciója is meginoghat, ha hatalomhoz jutnak egy rezsimváltás haszonélvezői. Saját tapasztalatból, illetve Ujszászy jelentéseiből tisztában volt azzal, hogy a számottevő katonai vezetők közül többen szimpatizálnak Imrédyvel, illetve Szálasival. Fölöttébb nyugtalanította, hogy rezsimváltás esetén a németek számára megbízható Imrédy – mint ezt bennfentes hívei, köztük katonák állítják – „egy magas rangú tisztekből álló katonai bizottságra kívánja bízni az államhatalom gyakorlását".[201] Jó oka volt feltételezni, hogy Imrédy az ő azonnali nyugdíjazását kérné Horthytól. Ezért személyes érdeke is, a német illetékeseket biztosítani a katonai vezetés kormányhűségéről és irántuk megnyilvánuló lojalitásáról. Meg kell érttetni velük, hogy egy esetleges kormányváltás esetén a honvédség adott tábornoki és tisztikarából nem lehetne a jelenleginél számukra megbízhatóbb vezetői garnitúrát kialakítani. A német elkötelezettség fokozódó nyomására Teleki amúgy is egyre kevésbé lesz képes a kormányzónál befolyásának csökkentésére.

A hadseregben vészesen terjedő pártpolitizálás megfékezésére november elején Horthy – bizonyosan Werth javaslatára – bizalmas paranccsal fordult a tisztikarhoz. Az újabb figyelmeztetést az indoklás szerint az teszi szükségessé, hogy „az eddigi parancsok ellenére még mindig fordulnak elő sajnálatos esetek, amelyekből arra kell következtetnem, hogy egyes tényleges tisztek pártpolitikai elveket vallanak és nyilvánítanak s ezzel

[200] *Macartney:* i. m. I. k. 433. o.
[201] MOL K 589 I. D. 15.

legsúlyosabban vétkeznek a hadsereg fegyelme ellen".[202] Beérkezett jelentések szerint tisztek egyenruhában párhelyiségeket látogatnak, és olyan politikusokkal tartanak fenn kapcsolatot, akik „a fegyelem aláásásával azon dolgoznak, hogy önző hatalmi törekvéseik érdekében felborítsák a törvényes rendet".[203]

A parancs konkrétan megemlítette a közelmúltban történt esetet, amikor egy ezredes egyenruhában vett részt egy szélsőséges pártpolitikus lakásán tartott fogadáson, aki közkegyelemmel szabadult a Csillagbörtönből, ahol az állami rend felforgatásáért reá kiszabott büntetését töltötte. A most szabadult szélsőséges politikusban senkinek sem volt nehéz Szálasira ismernie.

A fegyelem az állami létnek egyedüli szilárd alapja. Ennek megszűnése anarchiához vezet. Fenntartásának „leghatalmasabb eszköze" pedig a hadsereg. Ha ennek fegyelme megbomlik, menthetetlenül bekövetkezik az összeomlás, miként 1918-ban történt. „Politizáló hadseregben nincs fegyelem. Amelyik állam hadserege politizál, az halálra van ítélve. Nem tűrhetem tehát, hogy ma, amikor a nemzet évtizedes nélkülözések után kezdi aratni magatartásának gyümölcseit, lelkiismeretlen kalandorok ismét lejtő szélére vigyék az országot. És nem tűrhetem különösen azt, hogy a hadsereg tisztjei közül egyesek eszközül adják magukat oda."[204]

A tisztikarnak a nemzet előtt álló feladatok megkívánta szellemiségének és egységének további taglalása után, Horthy levonta a végső következtetést: „Utolsó intelemmel és figyelmeztetéssel fordulok tehát ez alkalommal a tisztikar megtévelyedett tagjaihoz, hogy szüntessenek be azonnal minden kapcsolatot bármely politikai párttal vagy irányzattal. Aki ennek a parancsnak eleget tenni nem tud, az haladéktalanul váljon ki a Honvédség tényleges állományából."[205] Aki ennek ellenére a jövőben is politikai vagy politikai szintű tevékenységet fog folytatni, az felelősségre vonás mellett a honvédség kötelékéből 24 óra alatt el fog távolíttatni. Hasonló sorsra jut, aki alattosának politizálásáról tudomást szerez, azt eltűri, és haladéktalanul nem jelenti.

Teleki is súlyosnak tartotta a hadseregben kialakult helyzetet. Nem bízott Werth, de a kormányzó érdemi intézkedéseiben sem. Szent-Iványi miniszteri tanácsosnak panaszkodott a különutas honvéd vezérkar veszélyes játékaira. Ami a legsajnálatosabb: „a helyzeten most még nem tud változtatni; ezen veszélyekre figyelmét mások is felhívták; nem tud semmit sem csinálni, mint menni előre az útján, amin önmagának semmit sem akar elérni".[206]

[202] HL Eln. K. I. 1940/1042.
[203] Uo.
[204] Uo.
[205] Uo.
[206] *Szent-Iványi:* i. m. 525. o.

Lóránd Dombrády

WHOM WE DO NOT MENTION – HENRIK WERTH (PART I)

Summary

The study offers a survey of the life of General Henrik Werth, chief of the Hungarian general staff, who took a prominent part in the country's participation in the Second World War. He was of peasant origin, coming from the Banat, and was educated at the Vienna Cadet School. Subsequently, he started his service in the Royal Hungarian Army, where he was assigned to increasingly significant posts. The First World War found him in the Hungarian Ministry of Defence. His service in the field as staff officer ended after several years at the army headquarters in Baden. During the bourgeois revolution, he saw service in the Hungarian ministry again and then fought against the Romanians as the commander of a division in the Red Army of the Hungarian Soviet Republic in 1919. In the National Army, he was cleared politically from suspicion, and following a short field service, he became the head of the general staff's I Department. It was then that he continued his scientific activity. In his studies, he discussed the expectable course of a future war, based on his experience gained in the First World War. Owing to his service merits and scientific activity, in 1926, he was appointed to the commander of the Regulations Introductory Course (Military Academy), also involving his general's commission. Five years later, he was promoted to lieutenant general and the commander of the IV Brigade (Corps) of all arms. He thought that his distinguished services rendered at his previous posts and the command of the brigade would open up the way for his further promotion to army commander or chief of staff. When it did not occur, he was most disappointed and in 1936, he applied for the retired list.

Subsequent to a short retirement, Henrik Werth reached the height of his career in the autumn of 1938, when the Regent appointed him to chief of the general staff and promoted him to general of the infantry. A soldier always performing his duty outstandingly, and keeping aloof from politics, he was expected to develop and prepare the Hungarian armed forces for the military support of the prospective revision of the Trianon peace treaty. Furthermore, he was to strengthen the army's discipline, and to restrain the officers from discussing the political ideas of the extreme right.

Werth set to work with great energy. To make the army efficient in a short time, he asked for the cabinet's political and financial support. He was convinced that the territorial revision and its preparations could only be realised if Hungary made political approaches and cooperated with Germany. In his opinion, the country had to take part in a European war. This led to a conflict with Prime Minister Pál Teleki, who endeavoured to keep back Hungary's political alignment with Germany, and to stay away from the menace of war.

Teleki repeatedly protested at the Regent against the unwarrantable interference of Werth and the army leaders with the issues of the government's domestic and foreign policy. The Regent, however, held on to the chief of staff and did not act against him. The study guides the reader through the stages of this conflict, analysing its effects on Hungarian politics and the increasing German influence. After the breakout of the Second World War, several major differences led to most serious and irreconcilable clashes between the two parties. Such was the proclamation of armed neutrality, and then the possibility of a Hungarian-Soviet military cooperation against Romania in the autumn of 1939, and the prospect of letting the Germans march across the country in the spring of 1940 against Romania. The views of the chief of staff on the arbitration preceding the Second Vienna Award too opposed the government's efforts, and Werth's related steps taken without the prime minister's knowledge led to Teleki's resignation, which the Regent declined. The prime minister's strained relations with the chief of staff became even worse owing to the joint German-Hungarian military action against Yugoslavia, which was contrary to the Yugoslav-Hungarian pact of friendship, and resulted in the tragic suicide of Teleki.

From the German army's march up, Werth drew the conclusion that a war against the Soviet Union was in progress, and considered Hungary's absence pregnant with consequences. He addressed two notes to Prime Minister Bárdossy, in which he set forth the necessity of entering the war against the Soviet, and made a proposal for immediate military preparations. Both of his notes were repelled. Subsequent to the beginning of the operations, on the pretext of the reputedly Soviet

bombing of Kassa, he persuaded the Regent to declare war on the Soviet Union, and thus he confronted the government with a fait accompli. On his suggestion, the Hungarian army took part in the military operations with its Rapid Deployment Corps. The failure of the blitzkrieg and the formation of the antifascist coalition made the government refrain from sending additional military forces to war. Werth disapproved, and on his own authority, in the presence of German military leaders, he was talking about offering the bulk of the Hungarian armed forces. It was then that Prime Minister Bárdossy appealed to the Regent to dismiss Werth, who had acted against the government policy and Hungarian interests. This time the prime minister met with success.

In the conclusion of the study, on the strength of the few available sources, the author provides a brief survey of Werth's retired years, his lawsuit that was carried on in his absence, and his death, the place of which is unknown.

Lóránd Dombrády

CELUI DONT ON NE PARLE PAS: HENRIK WERTH (I[E] PARTIE)

Résumé

L'étude présente le parcours du colonel général et chef d'état major Henrik Werth, acteur majeur de l'engagement de la Hongrie dans la guerre. Cet enfant de paysans du Banat commença son service dans l'armée hongroise royale après l'école militaire de Vienne et il gravit vite les échelons. Au moment de l'éclatement de la première guerre mondiale, il travailla au Ministère hongrois de la Défense. Son service au front dans l'état major se termina au Q.G. de Baden. Durant la révolution bourgeoise il servit, de nouveau, au ministère hongrois, puis il combattit contre les Roumains dans l'armée rouge de la République des conseils comme général de division. Il fut autorisé dans l'armée nationale et après un bref service en troupe il devint le chef de la première division de l'état major et reprit aussi son activité scientifique antérieure. Dans ses études, il traita le déroulement probable d'une future guerre à partir des expériences de la première guerre mondiale. Grâce à ses mérites de service et à son activité scientifique il devint le chef du cours de règlement (académie militaire) dès 1926, ce qui lui valut également le grade de général. Cinq ans plus tard il fut général de division et général de la 4e brigade mixte. Il croyait que la qualité reconnue de son service à ses postes précédents et à la direction de la brigade lui ouvrirait la voie pour les postes les plus importants (commandant en chef de l'armée, chef d'état major). Comme cela ne fut pas le cas, déçu, il demanda sa mise à la retraite en 1936.

Après une courte retraite, la carrière de Henrik Werth arriva à son apogée en automne 1938 lorsque le gouverneur le nomma chef d'état major et le promut général d'infanterie. On attendait de ce militaire excellent et éloigné de la politique qu'il développe et prépare l'armée au soutien militaire de la révision envisagée, qu'il renforce la discipline et qu'il écarte les manifestations d'extrême droite courantes au sein du corps d'officiers.

Werth se mit au travail avec beaucoup d'énergie. Pour rendre l'armée combattive en peu de temps, il exigea du gouvernement un soutien de politique extérieure, intérieure et économique. Il fut convaincu que la réalisation de la révision territoriale et sa préparation nécessitait le rapprochement et la collaboration avec l'Allemagne et que le pays devait être engagé en cas de guerre en Europe. Sa position s'opposa à celle du Premier ministre, Pál Teleki, qui souhaitait limiter l'engagement envers l'Allemagne et écarter le pays d'un conflit.

Teleki réitéra sa protestation auprès du gouverneur contre l'ingérence de Werth et le commande-ment de l'armée dans la politique extérieure et intérieure du gouvernement. Cependant le gouverneur tenait à son chef d'état major et ne prit aucune mesure contre lui. Cette étude retrace les différents stades de cette opposition et analyse ses conséquences sur la politique de la Hongrie et le renforcement de l'influence allemande. Les conflits majeurs et les plus graves divergences de vues provenaient de la proclamation de l'abstention militaire après l'éclatement de la deuxième guerre mondiale, de l'éventuelle coopération militaire russo-hongroise contre les Roumains en automne

1939, de la possibilité d'une traversée des Allemands contre la Roumanie au printemps 1940, des points de vue du chef d'état major avant la deuxième décision de Vienne contraires aux efforts du gouvernement et de ses mesures prises à l'insu du Premier ministre. Ces dernières provoquèrent même la démission de Teleki, mais elle fut refusée par le gouverneur. L'intervention militaire contre la Yougoslavie au côté des Allemands, contraire au traité d'amitié hungaro-yougoslave, rendit encore plus tendu le rapport entre le chef d'état major et le Premier ministre auquel mit fin le suicide tragique de ce dernier.

Werth déduit de la mise en place de l'armée allemande contre l'Union soviétique que la guerre était imminente et il estima que la non-participation du gouvernement et de l'armée hongroise aurait de lourdes conséquences. Il adressa deux mémorandums au Premier ministre Bárdossy dans lesquels il expliqua la nécessité d'entrer en guerre contre l'URSS et proposa des préparations militaires urgentes. Les deux fois il fut refusé. Après le début des opérations militaires, sous prétexte du bombardement de la ville de Kassa par des prétendus avions soviétiques, Werth convainquit le gouverneur de déclarer la guerre et mit ainsi le gouvernement devant le fait accompli. Suivant sa proposition, l'armée participa aux opérations avec la force de déploiement rapide. L'échec de la guerre éclair et la formation de la coalition antifasciste poussa le gouvernement à ne pas engager d'autres forces militaires dans la guerre, ce que désapprouva Werth qui prit même arbitrairement l'initiative de proposer la majorité de l'armée aux chefs militaires allemands. A ce moment-là, le premier ministre Bárdossy demanda au gouverneur le limogeage de Werth, autoritaire et agissant contre les intérêts hongrois, et cette fois il l'obtint.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur résumera, dans la mesure où la quantité faible des sources le permet, les années de retraite de Werth, son procès par défaut et sa mort survenue dans un lieu inconnu.

Lóránd Dombrády

EINER, ÜBER DEN MAN NICHT SPRICHT: HENRIK WERTH (TEIL 1)

Resümee

Die Studie gibt einen Überblick über den Lebensweg von Generaloberst Henrik Werth, der als damaliger Chef des Honved-Generalstabes eine führende Rolle beim Einschalten Ungarns in den Zweiten Weltkrieg gespielt hat. Das Bauernkind aus dem Banat begann im Anschluss an die Kadettenschule in Wien seinen Dienst bei der königlich ungarischen Honved-Armee. Nach Absolvierung der Kriegsschule stieg er in immer höhere Positionen empor. Als der Weltkrieg ausbrach, war er im ungarischen Ministerium für Landesverteidigung angestellt. Sein mehrjähriger Generalstabsfrontdienst endete in der Armeekommandantur von Baden (bei Wien). Während der bürgerlichen Revolution stand er erneut im Dienst des ungarischen Ministeriums und kämpfte anschließend als Divisionskommandant in der Roten Armee der Räterepublik gegen die Rumänen. Danach wurde er in die Nationalarmee übernommen und im Anschluss an einen kurzen Truppendienst Leiter der 1. Abteilung des Generalstabs. In dieser Zeit setzte Werth seine wissenschaftliche Tätigkeit fort: in seinen Studien beschäftigte er sich – ausgehend von den Erfahrungen des Weltkrieges – mit dem möglichen Ablauf des Krieges der Zukunft. Als Ergebnis seiner Verdienste und seiner wissenschaftlichen Tätigkeit leitete er ab 1926 einen Statutkurs (Militärakademie), was ihm auch den Dienstgrad des Generals einbrachte. Fünf Jahre später wurde er Generalleutnant und Kommandant der IV. gemischten Brigade (eigentlich eines Korps). Er glaubte, seine anerkannt hervorragenden Leistungen in seinen früheren Positionen und als Leiter der Brigade würden ihm den Weg zu den höchsten Rängen öffnen (Armeeoberkommandant, Generalstabschef). Auch die Enttäuschung darüber, dass dies nicht erfolgt war, führte dazu, dass er 1936 seine Versetzung in den Ruhestand beantragte.

Nach dem kurzen Ruhestand erreichte Henrik Werth den Höhepunkt seines Lebens: im Herbst 1938 wurde er vom Reichsverweser zum Generalstabschef ernannt und zum General der

Infanterie befördert. Vom Soldaten, der seinen Dienst stets hervorragend verrichtete und sich von der Politik fernhielt, erhoffte sich Horthy – nunmehr im Rahmen der Rüstungsgleichberechtigung – die Förderung und Vorbereitung der Armee auf die bewaffnete Unterstützung der zu erwartenden Re-vision, sowie die Festigung der Disziplin und das Zurückdrängen des im Kreis des Offizierskorps verbreiteten rechtsradikalen Politisierens.

Werth begann seine Arbeit mit großem Elan. Um die Armee binnen kurzer Zeit schlagkräftig zu machen, beantragte er von der Regierung innen-, außenpolitische und finanzielle Unterstützung. Er war überzeugt davon, dass die Gebietsrevision und die Vorbereitung auf diese nur durch die Annäherung der ungarischen Politik an und durch Kooperation mit Deutschland zu verwirklichen sei. Das Land könne von einem europäischen Krieg nicht fernbleiben. Dies führte zu Konflikten mit dem Ministerpräsidenten Pál Teleki, der das deutsche Engagement zurückhalten und Ungarn von einem Krieg fernhalten wollte.

Teleki erhob beim Reichsverweser erneut gegen die unbefugten Eingriffe Werths und der Armeeführung in Fragen der Außen- und Innenpolitik der Regierung Einspruch. Der Reichsverweser jedoch hielt an seinem Generalstabschef fest und ging gegen ihn nicht vor. Die Studie führt den Leser durch die verschiedenen Stationen dieses Gegensatzes, analysiert dessen Folgen für die ungarische Politik und für das Stärker werden des deutschen Einflusses. Die wichtigsten Konflikte, die zu den schwerwiegendsten und unüberbrückbaren Meinungsverschiedenheiten führten, waren die Proklamierung des militärischen Fernbleibens zur Zeit des Ausbruchs des Zweiten Weltkrieges, die Eventualität der ungarisch-sowjetischen militärischen Kooperation gegen die Rumänen im Herbst 1939, die Möglichkeit des deutschen Durchmarsches gegen Rumänien im Frühling 1940, die entgegengesetzten Ansichten des Generalstabschefs, die im Zusammenhang mit dem Zweiten Wiener Schiedsspruch standen und den Regierungs-bestrebungen widersprachen, sowie die mit diesen verbundenen Schritte von Werth, von denen der Ministerpräsident nichts wusste. Im Anschluss an diesen letzten Konflikt bot Teleki seinen Rücktritt an, der aber vom Reichsverweser nicht akzeptiert wurde. Der gemeinsam mit Deutschland gegen Jugoslawien geführte Krieg, der dem mit einem Freundschaftsvertrag stabilisierten Verhältnis zwischen Jugoslawien und Ungarn widersprach, spitzte auch die Beziehung zwischen dem Generalstabschef und dem Ministerpräsidenten weiter zu. Schlusspunkt war der tragische Selbstmord von Teleki.

Aus dem Auffahren der deutschen Armee schloss Weth auf einen baldigen Krieg gegen die Sowjetunion, und er meinte, das eventuelle Fernbleiben der Regierung und der Armee von diesem hätte schwerwiegende Folgen. Er richtete zwei Memoranden an Ministerpräsident Bárdossy, in denen er ausführte, weshalb Ungarn gegen die Sowjetunion in den Krieg ziehen müsste und zugleich einen Vorschlag für die dringenden militärischen Vorbereitungen unterbreitete. Beide Memoranden wurden abgewiesen. Im Anschluss an den Beginn der Operationen überredete er – unter dem Vorwand, der Bombenangriff gegen Kaschau (Kassa) wäre von sowjetischen Flugzeugen durchgeführt worden, – den Reichsverweser dazu, zu erklären, Ungarn stünde im Krieg mit der Sowjetunion und stellte zugleich die Regierung vor eine gegebene Situation. Auf seinen Vorschlag hin nahm die Armee mit dem Schnellkorps an den Operationen teil. Das Scheitern des Blitzkrieges und die Herausbildung einer antifaschistischen Koalition bewog die Regierung dazu, sich mit weiteren militärischen Kräften nicht mehr am Krieg zu beteiligen. Dies wurde von Werth missbilligt, ja er bot vor führenden deutschen Militärs sogar eigenmächtig den Großteil der Armee an. Ministerpräsident Bárdossy wandte sich daraufhin an den Reichsverweser und forderte – diesmal mit Erfolg – die Entlassung des eigenmächtigen Werth, der gegen die Politik der Regierung und die ungarischen Interessen auftrat.

Im abschließenden Teil gibt die Studie – anhand der wenigen, zur Verfügung stehenden Quellen – eine Zusammenfassung über die Ruhestandsjahre von Werth, den gegen ihn in seiner Abwesenheit geführten Prozess, sowie seinen Tod, der ihn an unbekanntem Ort aus dem Leben riss.

Лоранд Домбради

О КОМ НЕ УПОМИНАЛОСЬ. ГЕНРИХ ВЕРТ (ЧАСТЬ 1.)

Резюме

Статья посвящена жизненному пути тогдашнего начальника Генерального Штаба Хонведской армии Верта Хенрика, одного из решающих действующих лиц, которые толкнули Венгрию на войну. Выходец из крестьянской семьи из Баната, он после окончания Венского училища юнкеров начал свою службу в венгерской королевской хонведской армии. После окончания военного училища его ожидали все более высокие воинские посты. Первая мировая война застала его в министерстве обороны Венгрии. Длившаяся несколько лет фронтовая служба в генеральном штабе завершилась в баденском командовании армии. Во время буржуазной революции он служит вновь в министерстве обороны, затем в качестве командира дивизии он сражается против румын в красной армии Республики Советов Венгрии. Он был оправдан в национальной армии и после краткосрочной службы в войсках стал начальником 1-го отдела генерального штаба. В это время он занимался научной деятельностью, в своих работах он, исходя из опыта первой мировой войны, занимался вопросами вероятного проведения будущей войны. Благодаря своим служебным заслугам и военно-научной деятельности с 1926 года он был назначен начальником курсов по изучению воинского устава (военной академии), что одновременно означало для него и звание генерала. Спустя пять лет ему присваивается звание генерал-лейтенанта, он назначается командующим IV смешанной бригады (корпуса). Он полагал, что его заслуги, проявленные на занимаемых им ранее должностях и в командовании бригады, откроют для него путь к занятию самых высоких воинских должностей (главнокомандующего армией, начальника генерального штаба). Однако продвижение по службе не состоялось, и это содействовало тому, что в 1936 году он подал в отставку.

После краткосрочной отставки Верт Хенрик добился самого высокого поста в своей жизни. Осенью 1938 года регент Венгрии назначил его начальником генерального штаба и присвоил ему звание генерала пехоты. От вояки, всегда отлично выполнявшего свою службу, и сторонившегося политики, правитель ожидал упрочения дисциплины, развития вооруженных сил и подготовки их к вооруженной поддержке ожидаемой территориальной ревизии, и кроме того совершенствования армии в рамках равноправия на вооружение, оттеснения на задний план крайне правого политизирования, имевшего место в офицерских кругах.

Верт с большим размахом приступил к работе. Для повышения боеспособности армии в короткое время он потребовал от правителя внутренне-политической, внешнеполитической и экономической поддержки. Он был убежден, что ревизия территорий и подготовка к ней может быть осуществлена только путем сближения с Германией, посредством тесного сотрудничества с ней. Страна (Венгрия) не могла оставаться в стороне от европейской войны. Это привело к столкновению с премьер-министром Телеки Пал, который старался уменьшить зависимость страны от Германии, удержать страну в стороне от военного конфликта.

Телеки неоднократно выражал протест у правителя против некомпетентного вмешательства Верта и командования армии в вопросы, касавшиеся внешней и внутренней политики правительства. Однако правитель покровительствовал своему начальнику генерального штаба и не выступал против него. Автор статьи до конца проводит читателя по различным стадиям этих противоборствований, анализирует их воздействие на венгерскую политику, на усиление немецкого влияния. Провозглашение неучастия в войне после начала 2-ой мировой войны, возможное венгеро-советское военное сотрудничество против румын осенью 1939 года, возможность немецкого похода на Румынию весной 1940 года, взгляды начальника генерального штаба, касающиеся арбитража, предшествовавшего второму венскому решению, и связанные с этим шаги начальника генштаба, предпринятые без ведома премьер-министра, вступившие в противоречие со стремлениями правительства, - вот те наиболее важные конфликты, которые привели к сугубо необратимым расхождениям

между Вертом и Тлеки. После вышеупомянутого последнего шага начальника генштаба Телеки подал в отставку, которой правитель не принял. Противоречившее венгеро-югославскому договору о дружбе, стабилизировавшему отношения между двумя странами, совместное с Германией военное выступление против Югославии еще более обострило отношения между начальником генштаба и премьер-министром, что завершилось трагическим самоубийством Телеки.

Из выступления немецкой армии Верт быстро сделал вывод о начинающейся войне против Советского Союза. Неучастие в этой войне правительство Венгрии и венгерское командование оценивали как чреватое тяжелыми последствиями. Верт направил премьер-министру два меморандума, в которых он изложил необходимость вступления войны против Советского Союза и сделал рекомендации о срочной подготовке к войне. Оба меморандума были отвергнуты. После начала военных действий против СССР под предлогом якобы проведенной советскими самолетами бомбежки Кошице, он убедил правителя объявить о вступлении Венгрии в войну против Советского Союза и одно-временно поставил правительство перед готовым решением. По его предложению хонведская армия приняла участие в военных операциях с мобильным корпусом. Провал молниеносной войны и формирование антифашистской коалиции побудили правительство не направлять на участие в войне дальнейших военных сил. Это не нравилось Верту, более того, он самовольно говорил с немецким руководством и предложил для участия в войне основные силы хонведской армии. Премьер-министр Бардошши в свою очередь обратился к правителю, требуя дать отставку самовольничавшему Верту, выступавшему против правительственной политики и интересов страны. На этот раз его требование было выполнено.

В заключительной части статьи автор на основании небольшого количества источников излагает жизнь Верта на пенсии, судебный процесс, проведенный в его отсутствии, упоминает о его смерти, происшедшей в неизвестном месте.

Budapest, 2003. 462 o.
ISBN 963 206 458 5

A magyar hadtörténelem évszázadai

Szerkesztette: Király Béla – Veszprémy László

Hosszú évtizedek óta ez a magyarul és angolul egyidőben megjelent tanulmánykötet vállalkozik elsőként a magyar hadtörténelem 1000 esztendejének tudományos igényű feldolgozására, időrendben haladva a magyar államalapítástól egészen Magyarország NATO csatlakozásáig. A szerkesztők által felkért szerzők a magyar hadtörténetírás fiatalabb és tapasztaltabb generációi, egyetemi és intézeti kutatóműhelyei képviseletében mutatják be a magyar katonai múlt legfontosabb fejezeteit, mindvégig felhasználva a hazai és külföldi levéltári és nyomtatott forrásokat, hasznosítva a hadtörténetírás hagyományos vagy éppen legújabb módszereit, szempontjait és eredményeit.

A kötet hét fejezetében (Középkori Magyarország, Török hódítás Magyarországon, Magyarország a Habsburg Birodalomban, Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, A kiegyezéstől Trianonig, A Magyar Honvédség a második világháború előtt és alatt, Magyarország a vasfüggöny mögött) 22 tanulmány olvasható, amelyhez a hazánk NATO-csatlakozásának menetrendjét felvázoló Epilógus társul. A tanulmányok némelyike konkrét eseményeket, hadműveleteket tárgyal, mások a katonai szervezetek, illetve egyes fegyvernemek adott korszakbeli történetét, a magyar hadtudomány és hadművészet egy-egy fejezetét, megint mások a hadsereg és a politika viszonyát vizsgálják. E sokszínűség, valamint a tanulmányokhoz csatlakozó jegyzetek, térképoldalak, és a kötetet teljessé tevő bibliográfia, életrajzi adattár, hely- és személynévmutató egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy a NKÖM támogatásával megjelent mű a magyar hadtörténelem korszakos kézikönyve legyen.

Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány